

SZERKEZETI VÁLTOZÁSOK A FŐBB GAZDASÁGI ÁGAZATOKBAN, 1989—1993

DR. PUKLI PÉTER

A magyar gazdaság elavult és rossz struktúrája, a struktúraváltozás¹ szükségessége közel két évtizede kritikai elemzések tárgya a magyar közgazdasági irodalomban. Ennek ellenére a régi gazdasági rendszerben nem történtek érdemi lépések a megváltoztatására. A rendszerváltás után azonban jelentős külső és belső erők, „kényszerek” léptek a kritikai elemzések helyébe, és jól érzékelhető változásokat indítottak el a gazdaság különböző metszetek szerinti szerkezetében. Tanulmányomban ezen metszetek közül hármát emeltem ki: az ágazati struktúrát, az exportstruktúrát és a gazdálkodó egységek nagyság szerinti struktúráját.

ÁGAZATI STRUKTÚRA

Az ágazati struktúra változásának bemutatásához kiindulópontként a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) termelésének a főbb ágazatok közötti megoszlását választottam. Ezt követően az ágazati hierarchiában lefelé haladva az ipar, az építőipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és a kereskedelem belső struktúrái közül az általam vélt legfontosabbakat, pontosabban a rendelkezésre álló összehasonlítható információk által behatárolt lehetőségek közül a legfontosabbakat elemzem.

Az országban előállított új érték (a GDP) volumene mintegy 20 százalékkal csökkent a vizsgált négy év alatt. A termék-előállító ágazatokban (ipar, építőipar, mezőgazdaság) létrehozott hozzáadott érték volumenének 28 százalékos csökkenésével szemben a szolgáltató ágazatok termelése csak 5 százalékkal csökkent, és ennek következtében arányuk a GDP termeléséből az 1989. évi 46-ról 1993-ra 54 százalékra nőtt.

A szolgáltató ágazatok aránya növekedésének okai közül az alábbiakat emelem ki:

— a piacgazdaságra való áttérés igényli bizonyos szolgáltatásfajták növelését (üzleti, pénzügyi szolgáltatások);

¹ A struktúrák változásának vizsgálata két statisztikai mutatószám együttes alkalmazását igényli. A struktúra a megoszlási viszonyszámokkal, változása a dinamikus viszonyszámokkal jellemezhető. Mindkét mutatófajta százalékszám, de érzékenységük — különösen nagy sokaságoknál — különböző. Elemzések során ezen tény figyelembe nem vétele félrevezető következtetések, megállapítások levonására vezethet.

— a nagy elosztási rendszerek (egészségügyi, oktatási szolgáltatások) alapjaikban nem változtak, így igénybevételek sem;

— egyes szolgáltatásfajták az új, szabadabb környezetben jelentős fejlődésnek indultak (például kereskedelem).

A két nagy ágazatcsoportot külön-külön vizsgálva megállapítható, hogy az egyes termék-előállító ágazatok teljesítményei közel azonos mértékben csökkentek. A szolgáltató ágazatok között azonban e tekintetben jelentősek a különbségek. (Lásd az 1. táblát.)

A szállítási szolgáltatások volumenének csökkenése követte e szolgáltatásfajta elsődleges tárgyának, a termékek előállításának a visszaesését. (A hírközlés fejlődése csak mérsékelte a nemzetgazdasági ág egészére számított volumenindex zuhanását.) A kereskedelmi szolgáltatások hozzáadott értéke (lényegében a kereskedelmi árrés) alig csökkent, növelve e nemzetgazdasági ág részesedését a GDP termeléséből. Ennek magyarázata elsősorban a kereskedelmi szolgáltatások minőségi jegyeinek javulásában keresendő, a kereskedelmi forgalom volumene ugyanis lényegesen nagyobb mértékben csökkent. A többi szolgáltató ágazatban létrehozott hozzáadott érték nőtt. (Egy csoportba vontam össze a pénzügyi, az üzleti, a közigazgatási, az oktatási, az egészségügyi és egyéb közösségi szolgáltatásokat.)

1. tábla

A GDP termelésének szerkezete
(összehasonlító áron, százalék)

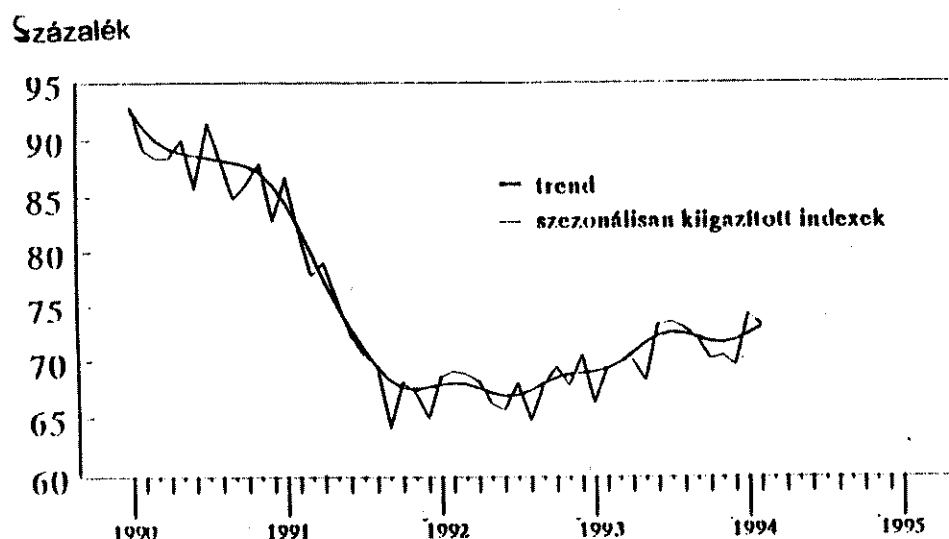
Ágazat	1989.	1992.	Az 1992. évi volumen az 1989. évi százalékában
	évben		
Ipar	37	32	71,1
Építőipar	8	6	66,9
Mezőgazdaság, erdő- gazdálkodás	9	8	75,5
Szállítás és hírközlés	10	9	71,5
Kereskedelem	15	18	96,4
Egyéb szolgáltatás	21	27	105,9
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>82,2</i>

Ipar

Az ipari termelés visszaesése 1989-ben kezdődött, s a termelés volumene 1992 végéig — évenként váltakozó mértékben — folyamatosan csökkent. A termelés visszaesése 1990-ben megközelítette a 6 százalékot, majd a következő évben zuhánásszerűvé vált (19 százalékot tett ki), s 1992-ben a mélypontnak számító 1991. decemberi szint körül ingadozott, ami éves szinten mintegy 10 százalékos elmaradást jelentett az előző évi volumenhez képest. Az ipari termelés csökkenése 1993-ban megállt: a termelés volumene az év egészét tekintve 4 százalékkal nőtt. Az egész időszakot tekintve az ipari bruttó termelési érték volumene mintegy 30 százalékkal esett vissza.

Az egyes nemzetgazdasági ágak közül az ipar rendelkezik a legheterogénebb ágazati struktúrával, ebből adódóan a szerkezeti változásokat az ágazati hierarchia egyes szintjein lépésről lépésre lefelé haladva célszerű vizsgálni.

1. ábra. Az ipar belföldi értékesítésének volumenindexei
(1985. év havi átlaga = 100,0)

Az új ágazati osztályozási rendszerben az ipar három nagy területre oszlik: bányászat, feldolgozóipar, valamint villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás. Ezek közül a feldolgozóipar a meghatározó 84 százalékos termelési részesedésével (a bányászat részesedése 2, a közüzemi ellátásé pedig 14 százalék), ezért részletesebben a feldolgozóipar szerkezeti változásait érdemes vizsgálni.

2. tábla

A feldolgozóipar bruttó termelésének megoszlása
(összehasonlító áron, százalék)

Ágazat	1989.	1993.	Az 1993. évi volumen az 1989. évi százalékában
	évben		
Élelmiszeripar	22,8	28,1	84,8
Könnyűipar	15,1	15,2	67,2
Vegyipar	22,7	23,3	70,5
Építőanyag-ipar	3,8	4,0	73,2
Kohászat	13,7	10,8	54,6
Gépipar	21,9	18,6	58,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>67,0</i>

A KGST összeomlásának nagy vesztesei a kohászat és a gépipar. E két ágazatban a termelés volumene közel a felére esett vissza a vizsgált négy év alatt. Nőtt ezzel szemben az élelmiszeripar részesedése, ahol a termelésből nagyobb a belföldi piac aránya és a lakossági fogyasztás rugalmatlansága az ipari átlagnál kisebb mértékű termelésvisszaesést eredményezett.

Az élelmiszeriparon belül jól érzékelhető szerkezeti változások következtek be. Csökkent az állati eredetű élelmiszerek aránya (különösen az exportérzékenyebb hús-

és baromfi-feldolgozás), és nőtt az élvezeti cikkek, ezen belül az üdítőital, sör, dohánytermékek termelésének részesedése.

3. tábla

Szerkezeti változások az élelmiszeriparban
(a bruttó termelés alapján, százalék)

Ágazat	1989.	1993.
	évben	
Hús-, hal- és baromfi-feldolgozás . . .	29,8	26,5
Tejtermékek gyártása	13,7	12,5
Cukorgyártás	4,9	5,4
Szeszesital-, bor-, sör-, üdítőital-, do- hánytermékek gyártása	13,5	16,6
Egyéb élelmiszeripari ágazatok	38,1	39,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A könnyűipar egészének aránya ugyan nem változott a négy év során, de jelentős ágazaton belüli strukturális változások következtek be. Az ágazati osztályozási rendszer változása bizonyos mértékig korlátozza az összehasonlíthatóságot (kiadók, fűrészüzemek átsorolása), de bizonyos összevonásokkal, egyszerűsítésekkel az alapvető tendenciák felrajzolhatók.

4. tábla

Szerkezeti változások a könnyűiparban
(a bruttó termelés alapján, százalék)

Ágazat	1989.	1993.
	évben	
Fafeldolgozás	16,3	22,8
Papírtermék gyártása	11,6	14,9
Nyomdaipar	9,9	14,4
Textilipar	32,6	23,2
Ruházati termék gyártása	11,3	15,5
Egyéb könnyűipari ágazatok	18,3	9,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Egyértelmű és jelentős a textilipar súlyának a csökkenése, melyben a KGST-piacok elvesztése és az importliberalizáció egyaránt közrejátszott, de visszaesett a textilipari termékek iránti továbbfelhasználási (belföldi) kereslet is, mivel a textilruházati ipari cégek a belföldi kereslet csökkenését a bér munkán alapuló export bővítésével kompenzálták. Ez ad egyben magyarázatot arra is, hogy a ruházati termékek gyártásának aránya több mint 4 százalékponttal nőtt a könnyűiparon belül.

A textiliparhoz hasonló nagyságú a csökkenés az egyéb könnyűipari ágazatok esetében, ahova 1989-ben a bőr-, szőrme- és cipőipart, valamint a kézmű- és háziipart,

1993-ban pedig a bőrtermék- és lábbeligyártás szakágazatot soroltam be. A csökkenés részben az osztályozási rendszer változása miatt (a szőrmeipar, valamint a kézmű- és háziipar más szakágazatokba kerültek), részben a bőrtermékek és a cipőgyártás termelésének átlagosnál nagyobb mértékű visszaesése miatt következett be.

A könnyűiparban két olyan ágazat is található, melyek a jelentős gazdasági visszaesés közepette növelni tudták termelésüket. A fafeldolgozó-iparon belül elsősorban a fűrész- és lemeziparban ment végbe jelentős fejlődés, ami a korábban kis súlyú szakágazat növekedését eredményezte. A nyolcvanas évek végén nagy kapacitású lemezgyártó üzemek helyeztek üzembe, emellett napjainkig számos új szervezet alakult, illetve alakul, amelyeknek nagy része korábban a mezőgazdaságba (erdőgazdaság) tartozó szervezetek utódszervezete, illetve azokról levált egység. A másik ágazat a nyomdaipar, melynek piaci helyzete, tevékenysége iránti kereslet a nyolcvanas évek kezdetétől kedvezően alakult.

A *vegyipar* iparon belüli aránya a könnyűiparhoz hasonlóan alig változott a vizsgált négy év alatt. Az ágazat 1993. évi belső struktúrája az ágazati osztályozási rendszer 1992. évi változtatása miatt csak nagy fenntartásokkal hasonlítható össze az 1989. évivel. Az adatokból két következtetés vonható le egyértelműen. Az egyik, hogy a kőolaj-feldolgozó ipar súlya meghatározó az ágazaton belül (több mint 50 százalék), mivel a MOL létrehozásával a kőolajbányászat is ebbe az ágazatba tartozik. A másik a műtrágya- és növényvédőszer-gyártás termelésének és arányának jelentős csökkenése. Az okok között a hazai mezőgazdasági felhasználás negyedére csökkenése és a volt szovjet piac leépülése a meghatározó.

Építőipar

Az építőipari termelés volumene 1993-ban 33 százalékkal kisebb volt, mint 1989-ben. A termelés csökkenése 1992-ben megállt, 1993-ban pedig kisebb mértékű (1,7 százalékos) növekedés következett be. Az építési kereslet lassú élénkülése mellett az 1993. évi növekedéshez hozzájárult, hogy egyre több építési vállalkozás stabilizálódott, termelésüket a piaci igényekhez való sikeres alkalmazkodás eredményeképpen bővíteni tudták. A beruházási kereslet elsősorban a közműfejlesztések, út-, híd- és vasút pályá-építések, benzinkutak, irodaházak, pénzügyi székházak létesítése területén, valamint az 1996. évi világkiállítás előkészítő munkáinál jelentkezett.

A beruházási kereslet ilyen irányú módosulása, valamint a lakásépítés mintegy 50 százalékos visszaesése megmutatkozik az építőipari termelés építménycsoportok szerinti megoszlásának változásában: 1992-re a lakóépületek aránya 4 százalékponttal csökkent az 1989. évi 34 százalékról, az építmények aránya azonos mértékben nőtt, és elérte a 33 százalékot, a nem lakóépületek részesedése nem változott (37%).

A termelésen belül a beruházási és fenntartási munkák arányát vizsgálva az is kiderül, hogy a fenntartási munkák iránti kereslet még a beruházási keresletnél is jobban csökkent, arányuk az 1989. évi 32,2-ről 27,5 százalékra csökkent.

Az építőipari tevékenység egyik sajátossága, hogy magas az ágazaton kívüli építőipari termelés aránya, azaz sok gazdálkodó szervezet (különösen a mezőgazdaságban, szállításban, hírközlésben) folytat építőipari tevékenységet melléktevékenységként. Az elmúlt évek szervezeti változásai, a „termelési profilok” tisztulása következtében

ugyan érzékelhetően csökkent e tevékenység aránya, de még 1993-ban is 40 százalékot tett ki.

Mezőgazdaság

A mezőgazdasági termelés szerkezetének módosulásai az elmúlt négy esztendőben ugyancsak a termelés általános és jelentős csökkenése mellett következtek be, a bruttó termelés volumene 1993-ban az 1989. évnek mindössze 67 százalékát tette ki.

Már a nyolcvanas évek elején súlyos gazdálkodási problémák halmozódtak fel a nagyüzemek termelésében, megindult a termelőalapok és a vagyon felélésének folyamata, mindezekhez a kilencvenes években további nehézségek társultak: három aszályos év, az értékesítési feltételek romlása, kárpótlás.

Az össztermelésen belül lényegében nem változott a növénytermelés és az állattenyésztés aránya (54, illetve 46 százalék).

5. tábla

*A mezőgazdasági termékek termelésének összetétele
(összehasonlító áron, százalék)*

Termékcsoport	1989.	1993.	Az 1993. évi volumen az 1989. évi százalékában
	évben		
Növénytermelés és kertészeti termékek	100,0	100,0	.
Ebből:			
gabonafélék, hüvelyesek .	42,6	36,9	57,7
ipari növények	8,5	10,4	69,4
zöldségfélék, gyümölcsök	20,8	24,3	74,9
Élő állatok és állati termékek	100,0	100,0	.
Ebből:			
szarvasmarha	26,6	27,3	69,6
sertés	37,1	32,8	60,0
baromfi	28,3	30,7	73,7

A növénytermelésen belül a legnagyobb ágazat, a gabonatermelés vesztett a súlyából, ugyanakkor nőtt az ipari növények és a kertészeti termékek termelési aránya. Az állattenyésztésben a sertéságazat súlyának mérséklődését és a szarvasmarha és a baromfi arányának egyidejű növekedését önmagában kedvezőnek lehet értékelni. Ezek az arányok azonban igen alacsony szinten alakultak ki, és ezért nem tekinthetők stabilaknak.

A mezőgazdasági termelésben már a korábbi rendszerben is jelentős volt a kistermelő gazdaságok súlya, de az elkezdődött privatizáció és a kárpótlás hatására arányuk tovább nőtt (az 1989. évi 36,4-ről 1993-ra 53 százalékra), és a termelés egyre nagyobb hányadát adja az úgynevezett mezőgazdasági kistermelés, miközben a régi értelemben vett nagyüzemi termelés „visszavonul”.

Az 1992. évi általános mezőgazdasági összeírás adatai szerint 1,396 millió kistermelői gazdaság volt az országban (egyharmaduk foglalkozik árutermeléssel, rendszeres

értékesítéssel), mely gazdaságokban 2,7 millió lakos végez valamilyen munkát, de mindössze 2,6 százalékuk termel önállóként.

Szállítás

A szállítási szolgáltatások szerkezete több ismérv szerint vizsgálható. Ezek közül a legkézenfekvőbb az áruszállítás és a személyszállítás közötti arány változásának elemzése.

A szállítás e két területe teljesítményének mérőszáma eltérő. A díjbevétel az egyetlen olyan mutató, mely alapján a két szolgáltatás összemérhető, de a személyszállítási és az áruszállítási tarifák eltérő támogatása miatt (ami ráadásul a vizsgált időszakban eltérő mértékben változott is) a kapott eredményt fenntartással kell értelmezni. A szállítási szolgáltatásokon belül a személyszállítás részesedése az 1989. évi 30-ról 1993-ra 42 százalékra nőtt.

A személyszállítás arányának növekedését alátámasztják a teljesítmények változását tükröző mennyiségi mutatószámok is: a személyszállítás volumene utaskilométer alapján számolva 26, az áruszállítás volumene árutonna-kilométer alapján számolva 65 százalékkal csökkent a vizsgált négy év alatt.

Az áruszállítási szolgáltatások jelentős csökkenése összefügg a gazdaság más ágazataiban mutatkozó visszaeséssel, de szerepet játszik benne a szállítási piac — különösen a közúti fuvarozás — átalakulása is.

Az okok ugyan részben különbözők, de azonos mértékben csökkent a belföldi és a nemzetközi szállítások volumene. A gazdasági recesszió túlmenően a belföldi szállítások esetében a saját vállalkozású fuvarozás és a kisvállalkozások növekvő piaci részesedése, a nemzetközi szállítások esetében a külföldi fuvarozók versenye, a tranzit szállításoknak a Szerbia elleni embargó miatti visszaesése, a tengeri szállítási tevékenység beszüntetése játszott még szerepet a teljesítmények visszaesésében 1989 és 1993 között. A szállított súly alapján a magyar fuvarozók aránya 63-ról 46 százalékra esett vissza, míg a nemzetközi fuvarozók részesedése 37-ről 54 százalékra nőtt a nemzetközi közúti fuvarozásokban.

Kiskereskedelem

A kiskereskedelmi szolgáltatások és a kiskereskedelmi forgalom árucsoportos struktúrájának alakulását alapvetően a rövid távon meglehetősen rugalmatlan lakossági fogyasztás (kereslet) szerkezete, illetve annak módosulása határozza meg. A kínálati oldal hatása lényegesen kisebb, elsősorban hiányhelyzetek megszüntetésekor formálja a kiskereskedelem áruszerkezetét. Az elmúlt négy év adataiban jól tükröződnek ezen általános megállapítások. A kiskereskedelmi forgalom árucsoportos szerkezetét a forgalom üzlettípusok szerinti megoszlásával közelítve megállapítható, hogy az élelmiszereknek, a ruházati cikkeknek, a tüzelő- és építőanyagoknak a forgalmon belüli aránya lényegében nem változott (forgalmuk közel azonos mértékben csökkent). Az iparcikk-kereskedelem (személygépkocsik, híradástechnikai cikkek) volt az egyetlen terület, ahol a forgalom volumene (négy év alatt 6 százalékkal), ebből következően aránya is nőtt. Az egyéb boltok (általános áruházak, vegyi áru, gyógy-

szer, kultúrcikk) forgalma viszont négy év alatt negyven százalékkal csökkent, és ez megmutatkozott részesedésük csökkenésében is.

6. tábla

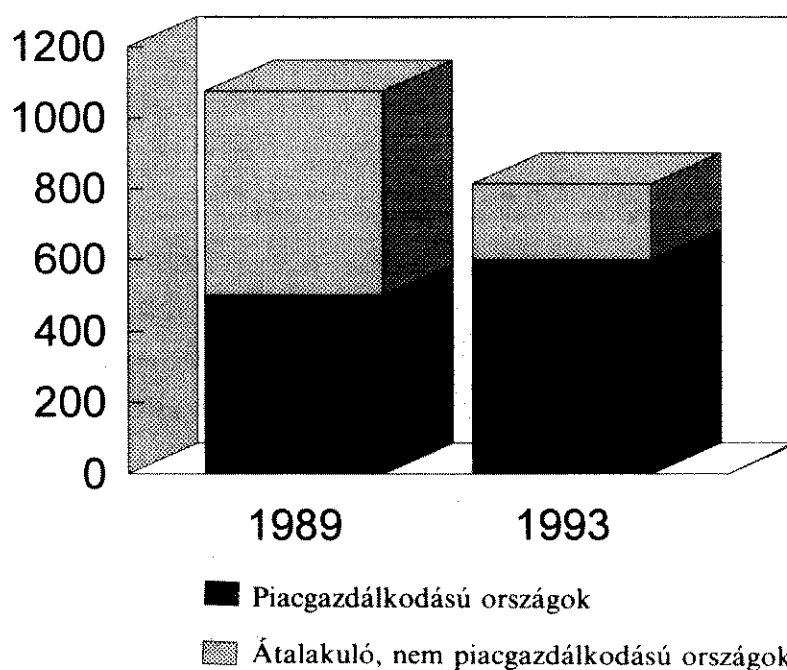
A bolti kiskereskedelmi forgalom megoszlása főbb üzlettypusok szerint (százalék)

Üzlettypus	1989.	1993.
	évben	
Élelmiszerboltok	31	31
Ruházati boltok	8	9
Tüzelő-, építő-, üzemanyagtelepek . .	17	17
Iparcikk boltok	19	24
Egyéb boltok	25	19
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

AZ EXPORT PIACI ÉS TERMÉKSTRUKTÚRÁJA

A hazánkban és környezetünkben bekövetkezett politikai változások igen érzékenyen érintették az ország külkereskedelmét. A magyar export volumene, összehasonlító áron számolva, a vizsgált négy év alatt 20 százalékkal esett vissza. A kivitel trendje 1991 közepéig erőteljesen csökkenő irányzatot mutatott, ezt követően 1992 közepéig egy rövid növekedési periódus következett. A növekedést tápláló átmeneti tényezők 1992 második felében fokozatosan megszűntek, és a csökkenés 1993-ra ismét erőteljessé vált.

2. ábra. Az export értéke (milliárd forint, összehasonlító áron)

Exportunk visszaesésében a KGST-piac összeomlása játszott a meghatározó szerepet, a volt szocialista országokba irányuló kivitelünk több mint 50 százalékkal

csökkent négy év alatt. Ennek hatását mérsékelte, hogy a piacgazdálkodású országokba 16 százalékkal növelni tudtuk kivitelünk volumenét. A 2. ábra is jól érzékelteti, hogy az export piaci struktúrájának jelentős változását elsősorban nem piacváltási tendencia, hanem a nagymértékű keleti piacvesztés idézte elő.

Tovább részletezve az export piaci struktúráját megállapítható, hogy a Szovjetunió és a többi volt KGST-ország korábbi piaci dominanciáját Németország és az Európai Unióhoz (EU) tartozó többi ország piaci dominanciája váltotta fel, veszítettek piaci részesedésükből az Európán kívüli — elsősorban fejlődő — piacgazdálkodású országok is.

7. tábla

Az export piaci struktúrája
(összehasonlító áron, százalék)

Ország, országcsoport	1989.	1993.
	évben	
Németország	10	27
Többi EU-ország	11	20
Ausztria	6	10
Többi EFTA*-ország	4	4
Többi piacgazdálkodású ország	15	12
Szovjetunió utódállamai	29	16
Többi átalakuló, nem piacgazdálkodású ország	25	11
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* European Free Trade Area — Európai Szabadkereskedelmi Övezet.

8. tábla

Az export termékstruktúrájának változása
(százalék)

Termék	Az export		1993. évi volumen az 1989. évi százalékában	A piacgazdálkodású országokba irányuló export	
	1989.	1993.		1989.	1993.
	évi megoszlása (összehasonlító áron)			évi megoszlása (összehasonlító áron)	
Energiahordozók, villamos energia	2,1	3,3	125,8	4	3
Anyagok, félkésztermékek	29,8	36,2	98,8	39	39
Gépek, szállítóeszközök, beruházási javak	27,0	13,9	44,2	12	11
Fogyasztási iparcikkek	16,8	25,2	97,7	19	29
Élelmiszeripari anyagok, élő állatok	24,3	21,4	69,6	26	18
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>80,0</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

A KGST-piac elvesztésének hatása az exportstruktúrára kifejezésre jut az export termékstruktúrájának változásában is (Lásd a 8. táblát.)

A gépek és a beruházási javak, valamint az élelmiszeripari mezőgazdasági termékek exportjának nagyarányú visszaesése és az ebből fakadó részesedés csökkenése a keleti piacok elvesztésének a következménye. Az export főbb termékcsoportok szerinti megoszlásában alapvetően a piacgazdálkodású országokba irányuló export termékstruktúrája tükröződik, ami viszont nem nagyon változott az elmúlt négy év alatt.

Ennek ellentmondani látszik két csoport, a fogyasztási iparcikkek és az élelmiszeripari termékek közötti arány jelentős változása. Feltehetően azonban ez csak időleges, tekintettel az 1993-as igen rossz mezőgazdasági évre, illetve arra a tényre, hogy a fogyasztási iparcikkek arányának növekedése mögött elsősorban a bér munkaügyletek jelentős felfutása húzódik meg.

A GAZDÁLKODÓ EGYSÉGEK NAGYSÁG SZERINTI MEGOSZLÁSA

A harmadik metszetnek, a gazdálkodó egységek nagyság szerinti struktúrájának vizsgálatához rendelkezésre álló összehasonlítható információk köre igen korlátozott. A gazdálkodók számában ugyanis robbanásszerű növekedés következett be, melynek követésére sem az államigazgatási nyilvántartási rendszerek (adó, társadalombiztosítás, cégbíróságok), sem a statisztikai adatgyűjtési rendszerek nem voltak felkészülve. A régi KSH-nyilvántartás helyett több forrásból összeállított, állandó karbantartást igénylő vállalozási regiszter tudná csak biztosítani a gazdaságstatisztika széles területének megfelelő ismeretét. Sajnos nem rendelkezünk még ilyen regiszterrel, különösen a karbantartás jelent szinte leküzdhetetlen problémákat.

A változások megítélését az is nehezíti, hogy közvetlenül a vizsgált időszak előtt, illetve azon belül a gazdálkodási formákra vonatkozó jogi szabályozás (egyéni vállalkozási törvény, társasági törvény, privatizáció) változott. Feltehetően sok esetben a gazdasági egységek csak gazdálkodási formájukat változtatták meg.

Az év végi állapot szerint 1989-ben 360 ezer, 1993-ban 870 ezer gazdasági egység szerepelt a KSH és az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) nyilvántartásaiban. Többségük (1989-ben 320 ezer, 1993-ban 686 ezer) egyéni vállalkozó, akik — néhány kivételtől eltekintve — nem vagy csak néhány alkalmazottat foglalkoztatnak, ebből adódóan számosságuk ellenére gazdasági súlyuk meglehetősen kicsi.

9. tábla

*A gazdálkodó egységek számának megoszlása
(százalék)*

Gazdálkodási forma	1989.	1993.
	évben	
Jogi személyiségű társas vállalkozások	4	10
Nem jogi személyiségű társas vállalkozások	7	11
Egyéni vállalkozók	89	79
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

1993-ban hatszor annyi jogi személyiségű társaság, négyszer annyi nem jogi személyiségű társaság működött, mint 1989-ben, az egyéni vállalkozók száma pedig megkétszereződött.

Az egyéni vállalkozók többségére, valamint a nem jogi személyiségű társaságok egy részére a KSH csak létszámadatokkal rendelkezik gazdálkodó egység szinten, ezért nagyságkategóriák szerinti megoszlásukat csak a foglalkoztatottak számának megoszlásával lehet érzékeltetni.

10. tábla

*Az aktív keresők számának megoszlása
nagyságkategóriák szerint*

Létszámkategória	1990.	1992.
	évben	
50 fő alatt	24,4	37,9
50—300 fő között	15,3	22,6
300 fő felett	60,3	39,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az adatok egyértelműen a kis- és közepes nagyságú vállalkozások gazdasági súlyának növekedését mutatják a nagyvállalkozások rovására. Ez a folyamat a gazdaság valamennyi ágazatára jellemző, a változás gyorsasága és mértéke azonban különböző.

11. tábla

*Az ipari társas vállalkozások nagyságkategóriánkénti megoszlása
(százalék)*

Létszámkategória	1989. évi		1992. évi	
	szervezet- szám	termelés	szervezet- szám	termelés
50 fő alatt	43,9	1,6	87,5	11,2
51—300 fő között	32,3	7,3	8,7	13,6
300 fő felett	23,7	91,1	3,8	75,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az iparban az arányukban jelentősen csökkenő nagyvállalkozások termelési részesedése csökkent ugyan a négy év alatt, de még mindig meghatározók az ipari termelés alakulásában. (A 11. táblában nem szereplő egyéni vállalkozások termelési részesedése az 1992. évi adóbevallások alapján mintegy 4 százalék volt.)

Egészen más a helyzet az építőipar területén, ahol alapvetően megváltozott a gazdálkodó egységek nagyság szerinti összetétele, a kis- és középvállalatok száma és termelése vált meghatározóvá.

Az építőiparihoz hasonló tendenciák figyelhetők meg a kereskedelemben is, de ott az egyéni vállalkozók és a kisservezetek részesedése még magasabb.

12. tábla

*A kivitelező építőipar szerkezete szervezeti egység szerint
(százalék)*

Létszámkategória	1989. évi		1992. évi	
	szervezet- szám	termelés	szervezet- szám	termelés
50 fő alatt	65,4	10,4	91,0	38,1
51—300 fő között	26,8	17,3	7,9	26,9
300 fő felett	7,8	72,3	1,1	35,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A kiskereskedelmi forgalom volumene 1993-ban 20 százalékkal kisebb volt, mint 1989-ben. Ugyanezen időszak alatt a boltok és vendéglátóhelyek együttes száma 93 ezerről 200 ezerre nőtt. A kereskedelmi vállalatok decentralizációja, az egyéni vállalkozók számának növekedése jelentősen bővítette a kiskereskedelmi hálózatot (nagymértékben javítva a vásárlás körülményeit), és csökkentette az egy boltra jutó forgalmat.

*

Nehéz összefoglaló, általános értékelést adni az előzőkben bemutatott szerkezeti változásokról, melyek — néhány kivételtől eltekintve — nem egyes területek növekvő, más területek csökkenő teljesítményeinek eredőjeként formálódtak, hanem kevésbé és erőteljesebben csökkenő teljesítmények eredményeként következtek be. Nem lehet alapvetően jónak vagy rossznak minősíteni azokat, több területen is esetlegesnek tűnnek, nem állnak össze valamilyen logikai rendbe. Mindez következik abból, hogy a változásokat kiváltó külső erők tőlünk függetlenek, egy kis ország, kis gazdaság nem tudja befolyásolni külpiacait. A belső erők „szervezettségét” biztosító struktúrapolitika pedig még nem alakult ki.

TÁRGYSZÓ: Vállalatgazdaságtan.

РЕЗЮМЕ

После смены общественного строя различные внешние и внутренние силы стали инициаторами вполне ощутимых изменений в различных плоскостях структуры народного хозяйства. Автор очерка останавливается на трех из числа этих плоскостей: отраслевой структуре, структуре экспорта и структуре хозяйственных организаций по их величине.

Вслед за показом изменения отраслевой структуры, следуя вниз по отраслевой иерархии анализирует важнейшие из числа внутренних структур промышленности, строительства, сельского хозяйства, транспорта и торговли, а затем показывает перемены в структуре рынков и товарной структуре венгерского экспорта.

Поскольку круг сопоставимых информации, имеющийся налицо для исследования третьей плоскости, структуры согласно величине хозяйственных организаций, является весьма ограниченным, автор относительно экономики в целом предоставляет сведения на основании данных о числе

организаций и списочном составе, а производственные данные относятся только к некоторым парциальным областям.

Согласно сводной оценке автора изложенные структурные изменения, — отвлекаясь от нескольких исключений, — складываются не в результате возрастающих и сокращающихся выработок отдельных областей, а вследствие более или менее значительного сокращения выработок.

SUMMARY

After the change of regime significant outer and inner forces have brought about economic changes which can be perceived in various structural aspects. The study directs attention to three of them: structure by branches, export structure, and the size structure of production units.

Having shown structural changes by industry, going downwards in the branch hierarchy, the author analyses the most important components of the inner structure of the industry, construction, agriculture, transport and trade, then he shows the alterations of the market and commodity structure of the Hungarian export.

Since the scope of the comparable information available for the analysis of the size structure of production units is rather limited, the study provides information about the economy as a whole using the number of organizations and staff numbers, while production figures are given only to certain subfields.

According to the author's summary evaluation the presented structural changes, apart from a few exceptions, have been formulated not as a result of the rise and fall of performances in certain fields, but are due to less or more decreasing performances.

A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK ELTERJEDÉSE ÉS SZERKEZETE

FUTÓ PÉTER—KÁLLAY LÁSZLÓ

A kis- és középvállalati szektor magyarországi történeti előzményeit, az 1989. évtől meginduló liberalizálási folyamatot, ezen belül a szabad vállalkozás korszakának kezdeti nehézségeit korábbi tanulmányunkban (lásd: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 8—9 sz. 647—665. old.) mutattuk be. Ott a statisztikai számbavétel kérdését tárgyaltuk alapvető fogalmi tisztázásra törekedve a csoportosítások szempontjait illetően. Jelen tanulmányunkban a kis- és középvállalkozások mai elterjedésének körülményeit vizsgáljuk, melyben kitérünk a vállalati szerkezet decentralizációjára és privatizációjára is. Először azonban a kisvállalkozások elterjedésének okait vesszük számba. Végezetül áttekintjük a vállalkozások ágazati szerkezetét és területi megoszlását.

A SPONTÁN FEJLŐDÉST KIVÁLTÓ OKOK

A közép- és kelet-európai országok gazdasági átalakulásának legtöbb elemzője a felülről irányított fejlődésre koncentrált: a makrogazdasági stabilizációra és a központilag vezérelt privatizációra. Számos ok miatt azonban legalább ekkora figyelmet érdemes szentelni az alulról szerveződő átalakulási folyamatoknak, így a kis- és középvállalkozások többé-kevésbé spontán elterjedésének is. <1>

A kisvállalkozások szaporodásának legfontosabb oka a *vállalkozási szabadság* törvénybe iktatása és e törvény következetes végrehajtása. A rendszerváltás egyik lényeges elemét adó dereguláció során számos jogszabályt kellett megsemmisíteni ahhoz, hogy a kisvállalkozási szektor meginduljon az egyenrangúság felé. Ennek során jelentősen csökkentették a piacokra történő belépés korlátait. Lényegesen liberalizálták a vállalkozásalapítást, így ma már nagyon kevés a kisvállalkozások beindításának törvényi vagy bürokratikus akadálya. Az indítás rendeletben előírt pénzügyi feltételei is viszonylag könnyen teljesíthetők (így például a kft. alapításához szükséges egymillió forint kölcsönözhető, és ez az alapítási procedura után szabadon felhasználható), és az ügyintézés idő- és költségigénye sem jelent nagy terhet.

A Piacgazdaság Alapítvány egyik empirikus kutatásában a kérdezőbiztosok olyan vállalkozókat vizsgáltak, akik a cégük alapításával kapcsolatos munkát végezték. Elkísérték őket az adóhivatalba, az önkormányzathoz és más intézményekhez.

Az ügyintézési idő minden intézményben fél óra és fél nap közötti volt. A takarékos vállalkozók maguk járják végig a hivatalokat, míg akinek az ideje drágább, azok ügyvédet bíznak meg, aki díjazásért az iratok beadását is vállalja.

1. tábla

A vállalkozásalapítással kapcsolatos ügyintézés

Ügyintézés, költség	Egyéni vállalkozás	Betéti társaság	Korlátolt felelősségű társaság
Intézménylátogatások száma . . .	5—10	7—12	7—15
Ebből levélben is elintézhető . . .	2—3	2—3	2—3
Beszerzendő dokumentumok, nyomtatványok (darab)	7—15	8—20	10—20
Leghosszabb várakozás a hivatalok* válaszára (hónap)	4	6—8	6—8
Költségek (ezer forint)	3—10	40—60	40—80

* Egyéni vállalkozások esetében a Társadalombiztosítási Igazgatóság, a társaságok esetében a Cégbíróság.
Megjegyzés: hat végig követett eset alapján, 1993-ban.

A kisvállalkozások megalapítása egyszerű esetben alig több mint egyhetes munkát igényel. A gazdálkodást a cégbíróság válaszára beérkezése előtt is meg lehet kezdeni. Csak ha az alapítás bonyolultabb — mert például külföldiek apportokat kívánnak a vállalkozásba bevinni —, akkor igényel az alapítási ügyintézési munka mintegy egy hónapot. Mindent egybevetve, Magyarországon a cégalapítás körüli ügyintézés és költségek jóval kisebb terhet jelentenek, mint a fejlődő országokban, ám még mindig bonyolultabbak, mint az angolszász országokban.

1993-ban egy magyar vállalkozásnak sokkal könnyebb volt elindulni, mint növekedni. A Piacgazdaság Alapítvány egyik felmérése során a tőkeellátottságra és az adókedvezményekre vonatkozó válaszokból az derült ki, hogy a vállalkozás működtetésének és növekedésének fázisában a nehézségek a kezdetekhez képest mintegy megkétszereződnek. <2>

A kisvállalkozások szaporodásának további oka az, hogy *rugalmasak*, és így felfogják a makrogazdasági válság csapásait. A takarékosabb, a piac szeszélyeihez gyorsabban alkalmazkodó kisservezetek munkát találnak és munkaadóvá tudnak válni ott, ahol a nagyok már nem képesek gazdaságosan működni és elbocsátják dolgozóikat. E mechanizmus működését igazolja, hogy — a budapesti agglomeráció kivételével — az ország egyes régiói között nincs jelentős különbség az ezer főre jutó vállalkozások számában. Ugyanakkor az ország keleti felében lényegesen nagyobb a munkanélküliség, mint a nyugatban. 1990 óta százezerszámra jelentek meg a munkanélküliség elől menekülő ún. kényszervállalkozók. A felmérések alapján elmondható, hogy a vállalkozást indító alkalmazottak túlnyomó többsége nem várja meg, amíg munkanélkülivé válik, hanem még munkaviszonya alatt készíti elő jövőjét. A már munkanélkülieknek csak 1—2 százaléka válik vállalkozóvá.

Az *informális gazdaság* sajátos módon szövi át a kisvállalkozási szférát. A súlyos adóterhek egyfelől sok kisvállalkozást csődbe juttatnak, másfelől azonban — paradox módon — éppen az adózás elkerülésének lehetőségei kínálják a kisvállalkozások

egyik legfontosabb versenyelőnyét. A nagyobb és az állami cégek szervezeti felépítése ugyanis megnehezíti az adócsalást. Ugyanakkor a kisvállalkozók többsége már a mostani vállalkozásalapítási hullám előtt is részese volt a második gazdaságnak, és kiismerte a jövedelmek elrejtésének módozatait. Az elmúlt három évben teljesen informális körülmények között működő vállalkozók tízezreiből lettek olyan üzletemberek, akik mára már „csak” a társadalmilag megszokott mértékben titkolják el jövedelmeiket a hatóság elől. A kelet-európai polgárosodás új hullámának jellegzetesége, hogy e korábban féllegális sorban megtúrt tömeg hosszabb távon a középosztályt szaporítja.

Egyes becslések szerint a magánszektor kétszerannyival járul hozzá a bruttó nemzeti jövedelemhez (GDP), mint amennyit a statisztika kimutat. A hatalmas adóeltitkolás egyik legfontosabb oka az adónemek szaporodása és az adó mértékének növekedése. A Magyarországhoz hasonló fejlettségű országok között aligha van olyan, amelyikben magasabb lenne az adóteher. Érdeemes összehasonlítani az 1982-es fő adófajtákat és járulékokat az 1992-esekkel.

2. tábla

Az adók és társadalombiztosítási járulékok arányának változása

Adó és járulékok	1982.	1992.
	évben (százalék)	
Vállalkozói nyereségadó	3	40
A munkaadó és a munkavállaló hozzájárulása a társadalombiztosításhoz	17	64
Általános forgalmi adó	—	—25
Személyi jövedelemadó maximális kulcsa	10	40

Forrás: <3>

Az adóeltitkolás technikái a kisvállalkozások know-how-jának szerves alkotórészét alkotják. Az informális szektor elterjedtsége és működési módja következtében a látható és a láthatatlan gazdasági tevékenységek közötti határvonalak erősen elmosódtak. Sok vállalkozó csak azért legalizálta régebbi rejtett tevékenységét, hogy forgalmát alkalmazottak felvételével, műhelye bővítésével és reklámozással növelhesse. Tevékenységének jelentős részét azonban továbbra is eltitkolja, és bármikor készen áll arra, hogy a konjunktúra apadására vagy az adók további emelésére az informális gazdaságba történő visszavonulással reagáljon.

DECENTRALIZÁCIÓ, A JOGI FORMA ÁTALAKÍTÁSA ÉS A PRIVATIZÁCIÓ

A decentralizáció, az átalakulás és a privatizáció a legtöbb cég esetében egymásra épülő jogi aktus, amely 1990 óta gyökeresen megváltoztatta az egész magyar vállalati szerkezetet. Adott vállalat esetében ez a három lépés bekövetkezhetett külön-külön, de akár egyszerre is, egyazon határozat keretében. A három folyamat hullámokban,

elsősorban központi vezérléssel, de kisebb részben piaci erők hatására, spontán vállalati döntések alapján zajlik le.

Nyilvánvaló volt, hogy ezeket az alapvető „államtalanítási” átalakításokat csak az állam részletekbe menő részvételével lehet lebonyolítani: egyrészt mert az átalakulás során erős érdekcsoportok szempontjait kell figyelembe venni és egyeztetni, másrészt mert az adófizetők tulajdonát kezelő állam a tulajdonosoknak elszámolással tartozik. Az állami vállalatok vagyona számos úton-módon — de a legtöbb esetben az említett három jogi beavatkozás valamelyikét vagy mindegyikét feltételezve — szaporította a kisvállalkozások számát. Tehát ezek azok a csatornák, amelyeken a kicsi és magántulajdonú cégek folyamatosan benyomulnak abba a piaci részbe, amelyet a számban, szervezetben és méretben folyamatosan leépülő állami vállalatok hagynak maguk mögött.

Decentralizáció

A szervezeti decentralizáció a piacgazdaságra való áttérés folyamatának lényeges, kiinduló eleme. 1989 után az addigi lépéseknél radikálisabb módon kellett átalakítani a centralizáció évtizedeiből örökölt torz szervezeti struktúrát. Csak a monopolhelyezett nagyvállalatok lebontásával lehetett létrehozni a piaci verseny szervezeti feltételeit. A decentralizáció eredményes eszköznek bizonyult a reális privatizáció kínálat megteremtésében is. Az államnak az utolsó tulajdonosi döntésnél, vagyis az eladáskor kényelmes lehetősége volt a túlzott piaci centralizáció megakadályozására. Eladás után azonban már csak körülményesebben, a versenytörvény alapján avatkozhat be.

1991 és 1992 folyamán kormányhatározatok alapján végrehajtották az ágazati trösztök lebontását. 1991 óta az átalakulási és a társasági törvény lehetővé teszi a vállalatok elkülönült egységeinek önállósulási törekvéseik megvalósítását. A kedvező jogi környezet jelentősen felerősítette azt az immár egy évtizedes követelést, hogy az önmagukban is életképes — vagy annak vélt — részlegek kiváljanak anyavállalatukból. A folyamat piaci alapjait azok a feltételezések adták, melyek szerint e részlegek túlélési esélyei kiválás esetén lényegesen jobbak lesznek, mintha anyavállalatuknál maradnak.

A legtöbb horizontális szerveződésű cég természetes alkotóelemeire — boltokra, éttermekre, műhelyekre, kisüzemekre — esett szét. A vertikális felépítésű vállalatokból pedig többnyire kiváltak azok a részlegek, amelyek nem kötődtek szorosan a cég főprofiljához. Az elmúlt években keletkezett számítástechnikai, szállítmányozási, turisztikai, takarító és egyéb kisvállalkozások között igen nagy arányban szerepelnek azok, amelyek korábban egy-egy nagy cég osztályai, szolgáltató részlegei voltak. A kivált vállalkozások többsége valamilyen gazdasági társasági (többnyire kft.) formát öltött. Többségüket az anyavállalatnál könnyebben és hamarabb privatizálni kezdték. 1992-ig e kiválások engedélyezése az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium hatáskörébe tartozott, de ezután — mivel egyre inkább tulajdonosi feladatnak, a privatizáció egyik első lépcsőjének tekintették — az Állami Vagyonügynökség (ÁVÜ) vette át ezt a feladatot.

A nagyvállalatok decentralizálódási és privatizációs folyamata más módon is szoros kapcsolatban áll a kisvállalkozások fejlődésével. A decentralizáció során létrejött

kisvállalkozások többsége ugyanis alvállalkozója lett korábbi anyacégének vagy a jogutódnak. Jelentős piacról van itt szó, hiszen a magyar kisvállalkozások 25—30 százaléka alvállalkozóként is tevékenykedik. A hazai alvállalkozó cégek bevételeinek átlagosan negyede-harmada származik ebből a forrásból, átlagosan mintegy 5 fővállalkozótól. Ma már a kisvállalkozások alvállalkozásból szerzett bevételeinek több mint fele magyar magántulajdonban levő cégtől származik és csak 15 százaléka állami vállalatától. Az építőipari cégek alvállalkozói tevékenysége a legkiterjedtebb. <4>

A decentralizáció révén keletkezett beszállító vállalkozások a verseny- és piacvédelmi politika fontos kérdéseit vetik fel. Nem közömbös ugyanis, hogy amint a karcsúbb, decentralizáltabb és sok esetben privatizált nagyvállalatok versenyképessége ismét éledni kezd, milyen módon, milyen országokban és milyen mértékben keres magának alvállalkozókat, beszállítókat. Élénkítené a versenyt, ha nem élveznének feltétlen előnyt azok a beszállító kisvállalkozások, amelyek az elmúlt négy év során a vevő vállalatból szakadtak ki. Egy világbanki felmérés a térségünkben megszokottnál szorosabb személyi összefonódást talált a beszállító kisiparosok és a termékeiket megvásárló állami vállalatok menedzserei között, és javasolták, hogy az informális beszállítói piacokat a lehetséges mértékben formalizálni kellene. <5>

A magyar kisvállalkozások számára az lenne a legkedvezőbb, ha a külföldiek által megvásárolt nagyobb cégek nem részesítenék túlzott előnyben a tulajdonosok által javasolt, azok származási országában működő külföldi beszállítókat. Jelenleg — a minőséggel és a szállítási határidővel kapcsolatos okok miatt — sok területen kicsi e cégeknek a magyar alvállalkozók iránti bizalma.

A jogi forma megváltoztatása

Ezen átalakítás célja az, hogy a vállalatok jogi formáját olyanra változtassák, amely lehetővé teszi azok egységes cégjogi kezelését, esetleges privatizációját és összhangban vannak a nemzetközi normákkal. A változtatás leggyakoribb iránya az, amikor állami vállalatot (esetleg szövetkezetet, kisszövetkezetet) valamilyen gazdasági társasággá (legtöbbször kft.-vé, valamivel ritkábban rt.-vé) alakítanak át. Ha a jogi átalakulás decentralizációval esik egybe, akkor többnyire egy állami vállalat valamely részlege (osztálya, üzemegysége) válik gazdasági társasággá. Sok vállalat esetében azonban a cég egésze nyert új jogi formát. Így az 1991-ben ÁVÜ-höz került 1759 vállalatból 1993 első felére 773-at alakítottak át társasággá, hogy e formában privatizálhassák azokat. Ekkorra az ÁVÜ-höz tartozó, még privatizálatlan 800 milliárdos vagyonton belül a vállalatokban megtestesülő vagyonhoz képest (35%) már többséget (65%) képviselt a társaságokon belüli vagyonrészekben kifejeződő ÁVÜ-tulajdon. (Lásd: *ÁVÜ-Közlöny*. 1993. június 29.)

Privatizáció

A privatizáció célja, hogy a vállalkozásokat olyan tulajdonosokhoz juttassák, akik az állami bürokráciánál hatékonyabban, versenyképesebben képesek azokat működtetni. A privatizáció eredményeképpen az 1989-ben 2000 milliárd forintra becsült állami vagyonnak 1993-ra mintegy egyhatodrészt privatizálták, ugyanakkor az új

magánvállalkozások létrehozásával keletkezett termelővagyon ennek mintegy kétszerese. Ugyanebben az évben az állam mintegy 160-170 milliárd forintnyi privatizációs bevételre tett szert. 1993-ban már a magánszféra állította elő a GDP felét. (<6>, <7>)

A privatizáció módszereit kínálatteremtő és keresletélénkítő technikákra érdemes felosztani. Az előbbiekhez az előprivatizációt, az önprivatizációt, a nagyprivatizációt és az informális privatizációt, az utóbbiakhoz a munkavállalói tulajdonszerzést, a kárpótlást, az egzisztenciahitelt, a hitelgaranciát, a privatizációs lízinget és az értéktőzsdét sorolhatjuk. Csak azokat a technikákat és eredményeiket ismertetjük, amelyek jelentős mértékben járultak hozzá kicsi és közepes vállalkozások létrejöttéhez. Egyúttal összegezzük azokat az eredményeket, amelyek az egyes módszerek kapcsán 1994 elejéig ismeretessé váltak.

1. A kínálatteremtő technikák közül az előprivatizáció központilag irányított forma. 1993 végéig az előprivatizációs törvény alapján több mint 8 ezer sikeres privatizációra került sor üzleteknek és szolgáltatásoknak a vállalatokról való leválasztásával és értékesítésével. E program során rendelettel, államigazgatási úton vettek el kereskedelmi és szolgáltató egységeket állami vállalatoktól, üzletláncoktól, majd adtak igen kedvező feltételekkel magánkézbe. A program során 1991-ben 4000, 1992-ben 3500 és 1993 első felében mintegy 800 üzletet értékesítettek. Ez a program 1994-re lényegében lezárul, mert már csak 1500 boltot kell privatizálni. Ezek az üzletek és szolgáltatási egységek természetesen csak kicsiny hányadát adják a nemzeti jövedelemnek, és az alkalmazottaknak csak töredékét foglalkoztatják. Az előprivatizáció alkalmi hátrányos mellékhatásai közül az ideiglenes monopolhelyzeteket és az inflációs hatásokat kell kiemelni. Ennél jelentősebb előnynek bizonyult azonban a kínált termékek és szolgáltatások mennyiségének növekedése és minőségének javulása. <8>

Az üzletek bérleti vagy tulajdonjogát az előprivatizáció során megszerzett vállalkozók többsége már előzőleg is annál a vállalatnál dolgozott, amelyiknek a boltját bérbe vette vagy megvette, és mintegy kétharmaduk vett igénybe hitelt és részletfizetési kedvezményt a vásárláshoz. A hitelhez jutóknak több mint a fele az Egzisztencia Hitelt vette igénybe. A előprivatizáció révén a külföldi tőke csak elenyésző pozíciókat tudott szerezni a hazai kereskedelemben. Az új bérlők, tulajdonosok túlnyomó többsége kizárólagosan magyar tulajdonú magánvállalkozás. Teljesült tehát a törvényalkotók szándéka: a hazai magánvállalkozások előnyben részesítése. <9>

Az előprivatizációs program sok tulajdonjogi vitát vetett fel. Ilyen tisztázatlanságok miatt késlekedett az ország patikahálózatának privatizációja. Nem volt egyetértés ugyanis abban, hogy a gyógyszertárak és a gyógyszer-nagykereskedések önkormányzati vagy állami tulajdont képeznek-e. Az egyezkedés bírósági perek formájában folyt az ÁVÜ és az egyes megyei önkormányzatok között. E vállalkozások üzleti életképessége nem is kérdéses, hiszen a rendszerváltás óta — az állami gyógyszertári hálózaton kívül — 330 új magángyógyszertár nyílt meg.

A cseh és a lengyel mintával összehasonlítva a magyar előprivatizáció a vendéglők, boltok, szolgáltató egységek, benzinkutak meglehetősen szűk körét ölelte fel. (Csehországban már 1992-ban több mint 20 ezer, Lengyelországban pedig több mint 30 ezer egységet adtak el, tehát a hazainak mindenképpen a többszörösét.) A helyzet 1994 elején, az előprivatizációs programok befejezési időpontjaiban is hasonló volt.

A különbség egyrészt a magyarországi önprivatizációban, másrészt a hazai informális privatizációban piacra került egységek magas számával magyarázható. <10>

Az *önprivatizációs* modell a piaci-vállalati spontaneitást vegyíti a központi engedélyezéssel. A programban lebonyolított privatizációkat az Állami Vagyonügynökség irányelvei alapján független, anyagilag is érdekelt szakértő cégek szervezik. A tapasztalatok alapján az ÁVÜ folyamatosan változtatta a tanácsadó cégek körét, amelyeknek száma így 43 és 143 között ingadozott. A tapasztalatok szerint az eddigi alkalmazott privatizációs technikák közül ez segítette leginkább a kicsi és a közepes cégek létrejöttét.

Az önprivatizációs programban kezdetben mintegy 700 privatizálandó kicsi és közepes vállalat, szövetkezet vett részt. Az eközben bekövetkezett osztódások, megszünések és a programból való kilépések miatt azonban e szervezetek számának nyomon követése igen nehéz. E vállalkozásoknak fele ipari tevékenységgel, harmadrésze lakossági szolgáltatással foglalkozik. Az önprivatizációt 1993 végéig 311 szervezet fejezte be eredményesen, és további 250 szervezet magánosítása van folyamatban e program keretében.

Az eladott vállalatok egyenként átlagosan 70 millió forintot érnek könyv szerint, de ennek az értéknek alig több mint a felét-kétharmadát érte el az eladási ár. Az önprivatizációs program vállalatainak egyharmadát külföldi befektetők, kétharmadát pedig belföldiek vásárolták meg. A belföldi értékesítésnek mintegy fele dolgozói kivásárlás volt. A közel tízmilliárd forintos bevétel egyhatodát külföldiek, egyharmadát a vállalatok dolgozói, mintegy felét pedig más befektetők fizették be. Az önprivatizációs program a különböző privatizációs programok közül a kedvezményes Egyszintű Hitel legnagyobb befogadója volt. Az önprivatizációs program keretében értékesített vagyonból több mint 800 millió forint értéket kárpótlási jegy ellenében vásároltak meg.

Az önprivatizáció során is sok olyan vállalat kerül magánkézbe, amelyeknél pontosan ez a lépés hozta meg a decentralizálódást, sőt a sok kisvállalkozásra való szétesést is. Például hosszabb ideje folyik a mintegy 30 észak-budai éttermet felölelő vendéglátóipari vállalat privatizációja az önprivatizációra kijelölt cégek körében, és az egyik lehetséges kimenetel szerint az éttermeket azok üzletvezetőinek adnák el.

Nagyprivatizációs technikával, azaz a vállalatoknak az ÁVÜ által közvetlenül szervezett egyedi eladásával is létre lehet hozni kis- és középvállalatokat. Az élelmiszeriparban például sok kisebb vállalatot is létesítményenként — például malmonként — hirdettek meg és privatizáltak. Ebben az ágazatban a vagyonnak közel fele már a magánszektorba tartozik. A legtöbb esetben nagyprivatizációval folyik a 20 gabonaipari vállalat 117 malmának és 67 takarmánykeverőjének privatizációja. A 37 sütőipari vállalat közül a kisebbeket az önprivatizációs programban sikeresen és gyorsan, a nagyobbakat pedig az ÁVÜ által szervezve lényegesen lassabban adják magánkézbe. A még állami kézben levő nagy húsüzemek számára már kemény versenyt jelent a gombamódra szaporodó kis magánvágóhidak konkurenciája. A nagy állami tejüzemek monopolhelyzetét megingatta a már magánkézbe adott 21 és az 1994-ben privatizálandó ugyanennyi tejüzem. A késlekedés költséges, mert az élelmiszeripar állami kézben maradó üzemei az „adóskonszolidáció” címen folyósított állami dotáció legjelentősebb kedvezményezettjei. <11>

Az úgynevezett felszámolással egybekötött privatizáció esetén tehermentesen értékesítik az állami vállalatokat. Ez a technika inkább a nagyobb és a közepes üzemeket érinti. Mintegy 60 kisebb szálloda és vendéglátó vállalat esetében a „vagyonvédelmi törvény” alapján fognak privatizálni. Ez a technika lehetővé teszi, hogy a csődbe ment vállalat felszámolási eljárás nélkül, gyorsított úton kerüljön magánkézbe.

Az ún. *informális privatizáció* folyamata során az állami tulajdon a hivatalos privatizációs intézmények és csatornák megkerülésével jut magánkézbe. Az ügylet tárgya nem vállalat vagy más önálló gazdasági egység, hanem állami vállalat vagyონrésze (általában ingatlan), szervezeti egysége, szaktudása, kapcsolatai vagy jövedelme. <12> E tranzakciók eredményeképpen a magánkézbe jutott vagyon vagy egy új kisvállalkozás alapítványává, vagy egy már létező magánvállalkozás vagyontárgyává lesz. Az ilyen üzletek motivációja: a vállalat pénzhiányán vagyonfeléléssel igyekeznek enyhíteni. Nem egy esetben feltehető, hogy ezekben a tranzakciókban egyéni haszonszerzés is szerepet játszik, például amikor az eladó vállalat egyik menedzsere is érdekelt az ügyletben részt vevő magánvállalatban. Ahogy az előző technikáknál, úgy itt is nagy szerepet játszhat, ha a vállalkozás időközben csőd- vagy felszámolási helyzetbe kerül, mivel ez felgyorsítja a vagyontárgyak magánkézbe áramlását.

Az informális privatizáció mértékét még megbecsülni sem lehet, de feltehető, hogy ezen a csatornán nagyobb vagyon áramlott a magánszektorba, mint a formális, az államigazgatási szervek által közvetlenül szervezett privatizáció csatornáin keresztül.

A folyamat mértékét jól jellemzi, hogy 1990 és 1993 között Budapesten ötszöröse nőtt az ipari telephelyek kínálata. Jelentős méretű, gyakran több milliárdos értékű ipari telephelyeket kínáltak Budapesten, a Hungária körúton belüli városrészben. Az ipar általános visszaesése miatt legtöbbször raktárként, üzlethelyiségként, irodaépületként hasznosulnak a korábbi nagyipari tevékenység színhelyei. Sok esetben a telepek telekárón kelnek el. Bizonyosra vehető, hogy az ilyen ingatlanpiaci tranzakciók vagy ezek kísérlete során az esetek többségében likviditási problémákkal küzdő, esetleg csődeljárás alatt álló vállalatok kínálják ipari ingatlanukat.

Hogy az ÁVÜ kínálata és a vállalatok által közvetlenül piacra dobott vagyon miként aránylik egymáshoz, azt — jobb híján — sajtóértesülések alapján igyekszünk megbecsülni.

Egy angol nyelvű budapesti üzleti lap mellékletében (*Budapest Business Journal*, 1994. január 21.) 1994 elején kínált mintegy 90 irodaépület, irodahelyiség 30 százalékát az ÁVÜ hirdette meg. Ezen esetekben az eladó vállalatok többsége az ÁVÜ felügyelete alá vont, privatizáció alatt álló hagyományos ipari vagy mezőgazdasági nagyvállalat. A többi irodahelyiség vagy irodaépület kínálata mögött is az esetek többségében részben vagy egészében állami tulajdonban álló vállalat ismerhető fel. Ugyanebben a rovatban mintegy 75 többé-kevésbé jelentős ipari ingatlant (üzemet vagy raktárépületet) hirdettek meg több száztól több ezer négyzetméteres nagyságúakat, nemegyszer milliárdos értékben. Ennek 60 százalékát az ÁVÜ által privatizációs eljárás alá vont vállalatok kínálták. A vállalatok által közvetlenül felajánlott többi ipari ingatlan átlagosan néhányszor 10 millió forint értékű, de egyes esetekben milliárdokra rúgó árú. Az üzlethelyiségek piacán 1994 januárjában már nagyobb volt a közvetlenül vállalatoktól származó, mint az ÁVÜ-t is érintő kínálat. Ez utóbbiak az előprivatizáció utolsó hullámában meghirdetett boltok voltak.

2. *A keresletélénkítő technikák.* Magyarországon — mint Közép- és Kelet-Európa többi országaiban is — a politikai és gazdasági átmenet során fontos szemponttá vált a lakosság tulajdonhoz juttatása, a magántőkés réteg megteremtésének elősegítése. Ez a követelmény is hozzájárult az olyan privatizációs módszerek életre hívásához, mint Csehországban, Szlovákiában és Lengyelországban az ingyenes privatizáció (voucher), Magyarországon a dolgozói részvénytulajdonlást elősegítő program és a kárpótlási jegyek forgalomba hozatala. A kelet-európai országokban a legkülönbözőbb privatizálási formákkal kísérleteztek, az állami vagyon ingyenes szétoztásától a teljes árú megvásárlásáig terjedően. A kettő között számos átmenet is megvalósult, például különböző fizetési kedvezmények és kedvezményes privatizációs hitelek. Térségünkben a volt szocialista országok közül Lengyelországban a legnagyobb a magánvállalkozások térnyerése.

Magyarországon a vállalkozói befektetői kedv élénkülése ellenére a lakosság túlnyomó része nem kíván részt venni megtakarításaival a privatizációban. Ennek egyik fő oka az, hogy a jelenlegi kamatfeltételek mellett célszerűbb, ha megtakarításaival a költségvetési deficitet finanszírozza. Az 1992—1993. években kifejlesztett keresletélénkítő módszerek azonban egyre szélesebb hazai vállalkozói és lakossági rétegeket vontak be a tulajdonosi körbe. Mivel a külföldiek beruházási kedve ezzel párhuzamosan némileg lanyhult, 1993-ban már az ÁVÜ által eladott vagyonnak mintegy háromnegyede került magyar állampolgárságú vállalkozók kezébe. Becslések szerint az országban 1993 végén 1,5—2 millió új tőketulajdonos volt. Ezeknek legnagyobb része, mintegy egymillió ember a 350 milliárd forint értékű szövetkezeti vagyon nevesítése során jutott tulajdonhoz. 1,3 millió ember nyújtotta be kárpótlási igényét földért, és ezek közül több mint 300 ezren már földhöz is jutottak a kárpótlás során.

A munkavállalói tulajdonszerzés a formális privatizáció valamennyi kínálati módzatánál szerephez juthat. Ilyenkor a privatizálandó vállalati vagyon egy részének új tulajdonosai a dolgozók lesznek. Ez leggyakrabban a középvállalkozásokat érinti.

A munkavállalók tulajdonlása a privatizáció kezdete óta a viták középpontjában állott. 1991 végéig mintegy 40 vállalat dolgozói szereztek tulajdont munkahelyük vagyonából, a legtöbb esetben 10 százalék alatti mértékben. Egységes szabályozás híján az itt alkalmazott megoldások ad hoc jellegűek voltak. A legtöbb esetben vagyonjegyeket konvertáltak, vagy dolgozói részvényeket bocsátottak ki, melyeket vagy ingyenesen kaptak, vagy kedvezményesen, illetve teljes áron vásároltak a munkatársak. <12>

1992-ben azután törvényerőre emelkedett a Munkavállalói és Részvénytulajdonosi Program (MRP) törvény, és ez alapján 1993 tavaszától őszeig az ÁVÜ 64 céget privatizált. Az MRP keretében történt dolgozói vásárlások egy vállalatra eső átlagértéke 230 millió forint. E társaságok fele 200 főnél kevesebbet foglalkoztató kis- és középvállalat, melyekben a jegyzett tőkének több mint a fele került a dolgozókhoz. A hazai kisbefektetők köre a dolgozói részesedésű privatizációs technikák révén mintegy 100 ezer fővel nőtt.

Az MRP-ben alkalmazott fizetési módok között megjelent a lízingtechnika. 1993 során a kárpótlási jegyeket is egyre nagyobb részben használják fel. Ma már majdnem minden részvényvásárlásban van kárpótlásijegy-hányad vagy E-hitel. A külföldi vásárlások teljes egészükben készpénzvásárlások.

A reprivatizáció térségünkben csak Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában juttatott közvetlenül állami vagyont a régi tulajdonosok kezébe. Magyarországon ezzel szemben *kárpótlási jegyeket* bocsátottak ki. E likvid értékpapírok értékesítése során bebizonyosodott, hogy a tulajdonosoknak mintegy egyötöde termőföldet szándékozik venni, egyötöde eladja kárpótlási jegyét a szabadpiacon, további egyötöde a jegyet életjáradékra váltja át, egytizede szándékszik bekapcsolódni a privatizációba, egyhuzada pedig lakást kíván venni.

1993 első feléig összesen 60 milliárd forint névértékű kárpótlási jegyet bocsátottak ki. Tulajdonosaik ebből 5 milliárd forintot fordítottak állami vagyon vásárlására. Közvetlen privatizációs vásárlásokra mintegy 460 millió forint értékű, az önprivatizáció keretében pedig másfél milliárd forint értékű kárpótlási jegyet használtak fel, és csaknem ugyanennyit szívott fel az előprivatizációhoz kapcsolódó vásárlás. Ezek a viszonylag alacsony összegek a tapasztalatokkal összhangban azt mutatják, hogy igen magas azok aránya, akik kárpótlási jegyüket nem vállalkozásba fektetik, hanem közvetlen fogyasztásra fordítják.

Az *Egzisztencia Hitel* (E-hitel) a hazai pénzpiac legkedvezőbb hitelkonstrukciója: a 25 százalékos körüli infláció mellett is mindössze 7 százalékos kamatot kell fizetni érte. 1991 elején kezdték folyósítani. Működésének első két és fél esztendejében e hitelkonstrukció keretében több mint 11 ezer hitelszerződést kötöttek közel tízmilliárd forint értékben. 1993-ban a folyósítás mértéke és üteme felgyorsult. Az E-hitel révén 1993 első feléig közel tízezer személy, illetve társaság jutott tulajdonhoz, és mintegy másfél ezren szereztek bérleti jogot. Az E-hitel igénybevételével vásárolt állami vagyont egyéni vállalkozóként több mint másfélezeren, társasvállalkozásként pedig tízezeren kívánják tovább üzemeltetni. Az E-hitel kedvezményezettjei számos privatizált vállalat esetében a cég dolgozói voltak, akik a Munkavállalói Részvénytulajdonosi Program keretében így módon váltak munkahelyük egy részének tulajdonosaivá.

A vállalkozástámogatási infrastruktúra jelentős eleme az *állami garanciavállalás* a kisvállalkozások által felvett hitelekre. 1993 közepén még viszonylag kezdeti fázisában tartott az állami hitelgarancia-vállalási tevékenység. Az 1992-ben létrehozott 8 milliárd forintos garanciaalapból 700 millió forint sorsáról döntöttek az intézmény működésének első felévében. A kedvezően elbírált kérelmek átlagosan a bankok által odaítélt hitelek felét tették ki. A kérelmek nagy része privatizált vagyon keretében beindított vállalkozáshoz kötődik. Számos esetben dolgozói részvényvásárlás áll az ügyletek háttérében. Az eddigiekben átlagosan 20 millió forintos garanciavállalásokról volt szó.

A kérelmezők tevékenység szerinti megoszlásában vezet az élelmiszeripari és az étkeztetési tevékenység: a legtöbb E-hitelt kérő pékségtől, sörfőzdetől, malomtól és vendéglátó egységtől várja a biztos megélhetést. Sajátosan alakul a vállalkozások területi megoszlása is, Győr-Sopron megye áll az első helyen, ahonnan a kérelmek 60 százaléka futott be, a Pest megyei és a Hajdú-Bihar megyei kérelmezők aránya 10, míg a fővárosiaké kevesebb mint 10 százalékot tesz ki.

1993 folyamán jelölte ki az ÁVÜ azokat a vállalatokat, amelyeket *lízingtechnikával* kívánna értékesíteni. A pályázható mintegy 30 cég többsége a közepes kategóriába esik: átlagos jegyzett tőkeértékük mintegy 300 millió forint, ezért e technika nem sorolható a kisvállalkozás-fejlesztő módszerek közé.

Az *értéktőzsde* 1993-ig sem Magyarországon, sem Lengyelországban nem volt képes a magánmegtakarításokat mozgósítani. Ennek fő oka az, hogy a tőzsdén az állampapírok kiszorítják a vállalatok által kibocsátott részvényeket. A részvényforgalom 90 százaléka eleve a tőzsdén kívül bonyolódik le. További ok: a kisbefektetők a tőzsdén forgó részvények többségét nem találják elegendően likvid értékpapírnak, adott időpontban számos részvényt vagy csak eladni, vagy csak megvenni lehet. <10>

A KÜLFÖLDI BEFEKTETÉSEK ÖSZTÖNZÉSE

A külföldi tőke beáramlása és a vele járó technológiai és menedzseri tudás tág lehetőségeket nyitott meg a hazai vállalatok és vállalkozók számára. Ezt felismerve a kormányzat az 1988 és 1993 között alapított vegyes vállalatokat adókedvezményben részesítette: a hazai vállalkozások 40 százalékos nyereségadóójával szemben e cégeket csak 32 százalék terhelte. 1994-től azonban ez a kedvezmény megszűnt. Egy másik adókedvezmény, amely a kormányzat által preferált területekre tereli a beruházásokat, eleve olyan mérethatárokat szabott meg, hogy a kicsi és a közepes vállalkozások e kedvezményből nem részesülhettek. Jelenleg a külföldi befektetők — vállalatmérettől függetlenül — a hazaiakkal szemben egyetlen többletkedvezményre számíthatnak: a kormányzat megtéríti azokat a költségeket, amelyeket a működésükhöz szükséges infrastruktúra (utak, vasúti vágányok stb.) fejlesztésére fordítottak.

Magyarországon nincs és nem is volt olyan kedvezmény, amely kifejezetten a kicsi és külföldi beruházásokat részesítené előnyben. Ennek ellenére a nagyvállalatok mellett a kis- és középvállalkozási szférában is jelentős mértékű volt a külföldi tőke beáramlása: míg 1972 és 1988 között Magyarországon mindössze 250 vegyes vállalat született, összességében 250 millió dolláros alaptőkével, addig 1992 végére a részben vagy egészben külföldi befektetéssel alapított és mérleget is benyújtott vállalkozások száma 12 363-ra rúgott. 1993 első háromnegyedében további mintegy 3000 vegyes tulajdonú gazdasági szervezet alakult. E cégek külföldiek által befektetett több mint 4 milliárd dollárra tehető tőkéjéből mintegy 500 millió dollár az élelmiszeriparba és mintegy 400 millió dollár a gépiparba áramlott. <13>

1993 végén a magyar termelő- és infrastrukturális ágazatokban mintegy 15 százalék a külföldi tőke részesedése. Ez az arány még mindig szerényebb a nemzetközi átlagnál, hiszen Európában ez 25—30 százalékot tesz ki. Hazai cégek is megjelentek már külföldön befektetőként: hivatalosan körülbelül 1200 ilyen vállalatot tartanak nyilván, de a nem hivatalos adat szerint legalább 1800 ilyen vállalkozás működik.

1993-ban a körülbelül 15000 vegyes vállalkozás többsége igen kicsi cég volt. A tőkebeáramlás azonban nem hozott arányos hasznot a kicsi és közepes vállalkozások számára, hiszen — amint a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumának egyik 1992-es felméréséből kiderült — a külföldi befektetések 80 százaléka a vállalkozásoknak mindössze 7 százalékánál jelent meg. <14>

A vegyes vállalatokra kiterjedő egyik reprezentatív felmérés szerint e cégek 35 százaléka 10 főnél kevesebbet foglalkoztatott, és ugyanekkora a 10-20 alkalmazottal dolgozók aránya is. Megközelítően e cégeknek mintegy 40 százaléka iparral, ugyanennyi kereskedelemmel, egyötöde szolgáltatással foglalkozik. A felmérésben szereplő 500 vegyes tulajdonú vállalkozás közül minden negyedik olyan kisvállalkozás volt,

amelynek tevékenységi profilja tiszta, működése egy specializált szakmai területre korlátozódott. Ennél lényegesen kisebb volt a kevert profilú vegyes tulajdonú kisvállalkozások száma. A kicsi vegyesvállalatok körében gyakori volt a tulajdonosváltás, és ezen belül az is, hogy a hazai partner menet közben megvásárolta a külföldi üzletrészét. E szabály alól természetesen kivételt képez az a legalább 200 külföldi tulajdonú vállalat, amely csupán egy nagy cég képviseleti irodájának tekinthető. <13>

Erőteljes, sőt fokozódó jelenségnek tűnik a külföldi befektetések nagyobb cégekbe történő koncentrációja, tehát a kicsi cégek számszerű fölénye mellett ezek viszonylagos tőkeszegénysége. Az 1993-as évben alapított vegyes vállalkozások körében e nagyobb cégek 3 százaléka szívta fel az alapítói vagyont 80 százalékát.

3. tábla

Az újonnan alapított vegyes tulajdonú gazdasági szervezetek száma és alapítói vagyona
(1993. január—szeptember)

Alapítói vagyont (millió forint)	A szervezetek száma	Az alapítói vagyont (millió forint)
0—1	2 065	2 065,0
1,1—10	730	2 489,8
10,1—50	143	3 322,5
50,1—100	58	3 888,0
100,1—	44	24 552,8
<i>Összesen</i>	<i>3 040</i>	<i>36 318,1</i>
<i>Ebből:</i>		
magyar és külföldi érdekeltségű	1 649	23 358,2
csak külföldi érdekeltségű	1 391	12 959,9

Forrás: Statisztikai havi közlemények. 1993. január—szeptember. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993.

Egyes vélemények szerint a külföldi beruházókat az tartja vissza a kis- és középvállalkozási szektorba való befektetéstől, hogy hiányoznak a kisvállalkozások támogatásának meggyőző keretei, az adók és a társadalombiztosítási járulékok pedig büntető jellegűen magasak, miközben a verseny a hazai piacon egyre hevesebb. <15>

A KIS- ÉS KÖZEPES VÁLLALKOZÁSOK SZERKEZETE

Az 1989 utáni időszakban a kis- és közepes vállalkozások számának növekedése összekapcsolódott a gazdaság szerkezeti átalakulásával. A kisvállalkozások nagy része azokon a területeken jött létre, ahol a tervgazdaságban hiány alakult ki. A liberalizálás gyakorlatilag szabaddá tette a választást abban az értelemben, hogy adminisztratív korlátozások nem akadályozták, nehezítették a vállalkozások indítását a gazdasági területek túlnyomó többségén. A vállalkozók egyik motiváló tényezője tehát a piaci értékesítés jó (vagy annak vélt) kilátása volt.

A következő ok, ami befolyásolta a tevékenység megválasztását, a beruházásigény volt. Különösen a magánszemélyek által újonnan alakított társaságok esetében jellemző, hogy az alapítók kevés tőkével rendelkeznek.

4. tábla

A gazdasági szervezetek száma gazdasági ágak szerint 1993 végén

Gazdasági ág	Az összes szervezet		Közkereseti társaság	Gazdasági munkaközösség	Betéti társaság	Szakcsoport	Polgárjogi társaság	Korlátolt felelősségű társaság
	száma	megoszlása						
Mezőgazdaság, halászat . . .	4 797	2,97	87	272	1 783	140	5	2 510
Bányászat	228	0,14	2	9	38	—	—	179
Feldolgozóipar	28 076	17,40	450	4 036	9 396	2	2	14 190
Villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás	291	0,18	4	57	61	—	—	169
Építőipar	14 288	8,85	231	2 161	5 034	—	6	6 856
Kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javí- tása, karbantartása	60 400	37,43	986	2 720	27 850	19	100	28 725
Szálláshely-szolgáltatás, ven- déglátás	7 415	4,60	189	918	3 480	1	104	2 723
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	6 435	3,99	83	521	2 669	1	10	3 052
Pénzügyi tevékenység és ki- egészítő szolgáltatásai	645	0,40	5	3	209	—	—	428
Ingatlanügyletek, bérbeadás	29 475	18,27	350	3 644	13 104	12	29	12 336
Közigazgatás, társadalom- biztosítás	46	0,03	1	5	40	—	—	—
Oktatás	9 574	5,93	32	142	896	2	—	438
Egészségügyi és szociális el- látás	1 815	1,12	34	67	1 192	—	—	522
Egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás	6 030	3,74	127	521	3 229	3	2	2 148
Összesen	161 358	100,00	2 581	15 076	68 987	180	258	74 276

Forrás: Statisztikai havi közlemények. 1993. december.

A 4. táblában azokat a szervezeti formákat mutatjuk be, amelyekhez döntő mértékben kisvállalkozások tartoznak, így az adatok viszonylag pontosan mutatják a kisvállalkozások gazdasági ágak szerinti megoszlását.

A termelőszektor viszonylag kis arányban részesedik a kisvállalkozások tevékenységéből. A mezőgazdaság esetében ennek sajátos okai vannak, hiszen itt a szövetkezeti forma dominál, az ipar 18 százalék alatti részesedésének azonban már nem elsősorban szervezeti, mint inkább gazdasági okai vannak.

A legtöbb új egyéni vállalkozás is főleg a kereskedelem és a szolgáltatások és csak kevésbé az ipar területén keresi boldogulását. Ha csak az egyéni vállalkozókat nézzük, 1990-ben egy szellemi szabadfoglalkozásúra 2 kiskereskedő és 8 kisiparos jutott. Jelenleg a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a három csoport létszáma alig különbözik egymástól, 1993 végén a 688 843 egyéni vállalkozásból 193 882 szellemi szabadfoglalkozású, 242 023 kisiparos, 241 353 kiskereskedő volt. A mezőgazdasági önállók száma 11 579-et tett ki.

A kereskedelemmel és szolgáltatással foglalkozó vállalkozások száma gyors ütemű növekedésének és az ipari kisvállalkozások viszonylag lassúbb ütemű elterjedésének több oka is van:

— számos belföldi gyártó vállalat csak a fordulat után, a vevők piacának kialakulását követően fedezte fel, hogy gazdálkodásának problémái az értékesítés gyengeségeire, nem pedig a gyártás hiányosságaira vezethetők vissza; a külföldi beruházóknak pedig egyszerűbb volt piacot vásárolni — a hozzá tartozó kereskedelmi szervezettel —, mint magyarországi gyártásba befektetni;

— az általános tőkehiány közepette fontos szempont, hogy az ipari vállalkozások indításához nagyobb tőke szükséges;

— a vállalkozások most alakuló, állandóan új vetélytársakkal és kereslethiánnyal küzdő piacain a tőkeátcsoportosítás lehetősége fontos szempont, és az iparba befektetett tőkét nem lehet olyan rugalmasan átvinni más területre, mint a valamilyen szolgáltatásba vagy boltba befektetett;

— az adóhatóságok számára könnyebben ellenőrizhető az ipari tevékenység, így ennek során nehezebb a második gazdaságban való részvétel, mint a szolgáltatással foglalkozó vállalkozások esetében;

— a szocializmus évtizedei alatt a szolgáltatásokat és a kereskedelmet — amelyeket a marxista közgazdaságtanban „nem termelő szférának” bélyegeztek — sokáig hivatalos ellenérvzés sújtotta, és az iparhoz képest kevés támogatást kaptak, így e területeken most rengeteg elmaradást kell behozni; ugyanakkor a válság csökkentette az ipari jellegű inputok iránti keresletet;

— a bontakozó piactudáság felértékelte a vezetői képességeket és általában az információt; a rengeteg új cég megsokszorozta az adminisztratív, a pénzügyi, a marketing és egyéb fehérgalléros tevékenységek iránti igényt, amelyeket sok esetben külső cégek alvállalkozási formában látnak el;

— az importliberalizáció annyira kinyitotta az országhatárokat a termékek behozatala előtt, hogy a hazai gyártás feltételei a külföldi áruk versenye miatt sok szakmában elviselhetetlenül nehézé váltak, ugyanakkor a szolgáltatásokban — a fogyasztók sajnálatára — a külföldi versenytársak alig vagy egyáltalán nem teremtenek konkurrenciát a magyar vállalkozóknak;

— igen sok az olyan új vállalkozó, akinek nincs speciális szakismerete ahhoz, hogy kisiparossá váljék, ugyanakkor viszonylag könnyen elsajátítható az az ismeret, amely például egy bolt működtetéséhez szükséges.

A vállalkozások történetét áttekintve említettük, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia területén a kisvállalkozások „sűrűsége” erősen függött az egyes régiók gazdasági fejlettségének szintjétől. Az 1989—1990 után megindult vállalkozásalapítási hullám egyik figyelemreméltó sajátossága, hogy a gazdaságilag eltérő fejlettségű területek vállalkozásainak száma nem mutat jelentős különbségeket. Az egyetlen

igazán fontos területi különbség a budapesti agglomeráció (ahol az ezer lakosra jutó jogi személyiségű vállalkozások száma 14,75) és a vidék (5,4) között mutatkozik. Az ország egyetlen megyéje sem éri el az országos átlagot. Budapesten több mint 18 vállalkozás jut ezer lakosra, az országos átlag 8, és az agglomeráción kívül Komárom-Esztergom megye közelíti csak ezt meg (7 vállalkozással).

A budapesti agglomeráción kívüli területeken a gazdaságilag fejlettebb megyékben több a vállalkozás, mint a fejletlenebben, de a különbség meglehetősen kicsi: a legnagyobb sűrűség (7,0) nem éri el a legkisebb (3,9) kétszeresét. Az ország keleti és nyugati részei közötti különbség szintén kisebb annál, amit a gazdasági fejlettség eltérése alapján várhatnánk, hiszen alig több mint egy pont. Megfigyelhető némi különbség a gazdaságilag egyértelműen elmaradott, hanyatló területek (Északkelet-Magyarország, Dél-Alföld) és a recessziótól kevésbé sújtott területek között, de az eltérés ez esetben is meglehetősen kicsi.

5. tábla

A jogi személyiségű vállalkozások területi megoszlása 1994 elején

Terület, megye	A szervezetek száma (darab)	Lakosság (1000 fő)	Az ezer lakosra jutó gazdasági szervezetek száma
Budapest	36 964	2 017	18,3
Pest	6 807	950	7,2
Bács-Kiskun	3 534	545	6,5
Baranya	2 817	419	6,7
Békés	1 815	412	4,4
Borsod-Abaúj-Zemplén	3 290	762	4,3
Csongrád	2 855	439	6,5
Fejér	2 386	421	5,7
Győr-Moson-Sopron	2 941	424	6,9
Hajdú-Bihar	2 687	549	4,9
Heves	1 298	334	3,9
Jász-Nagykun-Szolnok	1 809	426	4,2
Komárom-Esztergom	2 208	315	7,0
Nógrád	1 040	227	4,6
Somogy	1 977	345	5,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	2 484	572	4,3
Tolna	1 303	254	5,1
Vas	1 423	276	5,2
Veszprém	2 166	382	5,7
Zala	1 643	306	5,4
<i>Összesen</i>	<i>83 447</i>	<i>10 375</i>	<i>8,0</i>
Ebből:			
Budapesti agglomeráció	43 771	2 967	14,75
Nyugat-Magyarország	20 673	3 568	5,79
Bács-Kiskun megye	3 534	545	6,48
Kelet-Magyarország	15 469	3 295	4,69

A vállalkozások számának jelenlegi területi megoszlásában meglepő jegyek mutatkoznak.

A területi megoszlást differenciáló főbb tényezők:

— leginkább vonzza a főváros környéki agglomeráció e szervezeteket, mert itt van az ország adminisztratív központja; a hagyományosan centralizált Magyarországon „minden út Budapestre vezet”, ahol a lakosság 20 százaléka él, de a vállalkozások még ennél is erősebben koncentrálnak a fővárosban, hiszen több mint egyharmaduk működik Budapesten;

— a kényszervállalkozások száma nagy, és ezek nagy része a recessziótól sújtott területeken jön létre, részben kompenzálva a fejlettebb területek „megalapozott” vállalat alapításait;

— az elmaradott területeken a vállalkozások kedvezményeket kapnak, ami számos alapítót arra ösztönözt, hogy a kedvezmények igénybevétele céljából ezeken a vidékeken jegyeztesse be vállalkozását;

— mivel sok a csak névleg működő szervezet, a vállalkozások száma önmagában nem tükrözi a gazdasági aktivitást: a kevésbé fejlett területeken létrehozott tényleges gazdasági tevékenység nélküli gazdasági társaságok is megjelennek a statisztikákban, és így torzítják a képet.

A vállalkozások elterjedése szorosan összefügg az urbanizáció mutatóival: falun sokkal kevesebb a magáncég, mint a városokban.

*

A vállalkozásfejlesztés egyik legfontosabb, mindinkább előtérbe kerülő vonatkozása a területi kapcsolat. Ebben a tanulmányban nem foglalkozunk részletesen a területfejlesztés és a vállalkozásélénkítés kapcsolatával, mindössze azt említjük meg, hogy a vállalkozásfejlesztési politikának területenként differenciált eszközöket kell alkalmaznia, mert az ország különböző területein különbözők a vállalkozások problémái.

IRODALOM

⟨1⟩ *Hoggett, P.—Bartlett, W.*: Identifying the characteristics of small firms dynamics in transition economies. EACES Conference. Budapest. 1994.

⟨2⟩ *Futó Péter*: Kisvállalkozások Magyarországon. *Figyelő*. 1993. december 16. sz. 22. old.

⟨3⟩ *Szirmai Péter*: A magánvállalkozási szektor helyzete és fejlesztésének feladatai. (Kandidátusi értekezés.)

⟨4⟩ *Futó Péter*: Kis beszállító cégek délkelet-európai összehasonlításban. *Privát Profit*. 1994. március. 10—12. old.

⟨5⟩ *Webster, L.*: Private sector manufacturing in Hungary: A survey of firms. *The World Bank*. 1992. december. 119. old.

⟨6⟩ *Mellár Tamás*: A privatizáció magyarországi természetrajzáról. A XXXI. Országos Közgazdászgyűlés Előadásai. *Gazdaság*. 1993. évi különszám. 229 old.

⟨7⟩ *Pongrácz Tibor* államtitkár statisztikája a magántulajdon gyarapodásáról. *Magyar Nemzet*. 1993. december 27.

⟨8⟩ Privatization of the Hungarian services sector. The Institute for World Economics Hungarian Academy of Sciences. Budapest. 1993.

⟨9⟩ *Tóth István János*: Az előprivatizáció jellemzői és kínálati hatásai. *Kopint-Datorg*. Budapest. 1993. 24 old.

⟨10⟩ *Palócz Éva—Tóth István János*: A lakosság mint megtakarító, vállalkozó és befektető. *Külgazdaság*. 1993. évi 11. sz. 35—52. old.

⟨11⟩ *Félix Péter*: Élelmiszer-ipari privatizáció. *Heti Világgazdaság*. 1994. február 26. 57—59. old.

⟨12⟩ Kisvállalkozás-fejlesztés privatizáció útján. Szerk.: *Kállay László*. Ipargazdasági Intézet — Piacgazdaság Alapítvány. Budapest. 1992. 159 old.

⟨13⟩ *Benedek Tamás*: Közvetlen külföldi befektetések Magyarországon. (Kézirat.)

⟨14⟩ *Kiss, J.*: Privatisation in Hungary—Two years later. *Soviet Studies*. 1992. évi 6. sz. 1024. old.

⟨15⟩ *Lloyd Reason, L.*: Economic transition and entrepreneurial development in Hungary: an overview. (Kézirat.)

TÁRGYSZÓ: Vállalkozás.

РЕЗЮМЕ

В предыдущем очерке авторы рассматривали историю сектора мелких и средних предприятий, взявшие начало в 1989 году процессы либерализации, методологические трудности статистического

учета новых организаций, а также вопросы выяснения соответствующих понятий. (См. журнал *Статистическое Обозрение*, номер 8-9 за 1994 год, стр. 647—665.)

В настоящем очерке они исследуют причины и обстоятельства имеющего место в настоящее время распространения мелких и средних предприятий, а также преобразование правовых форм, приватизацию и т.д.

В заключение обзеревают отраслевую структуру и территориальное распределение этих предприятий.

SUMMARY

In their previous study the authors presented (*Statistical Review* 1994. No. 8—9. pp. 647—665.) the historical precedents of the small- and medium-size enterprise sector in Hungary, the liberalisation process started in 1989, the methodological problems of the statistical surveys of new organizations, and gave conceptual clarifications.

In this study they analyse the reasons and conditions of the recent spread of small- and medium-size enterprises, the transformation of legal forms, the privatization etc.

Finally the authors give an overview of the enterprise structure by industry, and their regional distribution.

MUNKAÜGYI JOGVITÁK AZ 1981—1993. ÉVEKBEN

DR. VAVRÓ ISTVÁN

A magyar bírósági szervezet keretein belül elkülönült részt alkotó munkaügyi bíróságok ügyforgalma az 1981 és 1990 közötti időszakban — más ügyszakoktól eltérő módon — rendkívül kiegyenlített volt. Ennek érzékeltetésére elegendő csupán arra utalni, hogy az érkezett peres ügyek évi átlagos száma 20 795 volt, és ettől mindössze két évben tért el jelentősebben az érkezett ügyek száma: 1981-ben 6 százalékkal több, 1988-ban pedig 10 százalékkal kevesebb ügy érkezett. E két évet leszámítva az ingadozás mértéke mindig 5 százalékon belül volt, ami más ügyszakokkal összehasonlítva egészen rendkívüli stabilitást mutat.

1. tábla

A munkaügyi perek száma 1981 és 1993 között

Év	Az érkezett	A befejezett	Az év végén folyamatban maradt
	munkaügyi perek száma		
1981	22 091	22 649	3 427
1982	20 570	20 630	3 367
1983	20 867	20 774	3 460
1984	20 874	19 911	4 423
1985	20 914	20 480	4 857
1986	20 629	20 110	5 376
1987	21 556	20 420	6 512
1988	18 725	19 885	5 352
1989	20 765	18 467	7 650
1990	20 959	19 664	8 945
1991	28 253	23 784	13 414
1992	31 319	26 333	18 400
1993	17 394	24 990	10 804

Az év során befejezett ügyek száma 1981 és 1990 között némi ingadozással, de csökkent, ennek következtében az év végén folyamatban maradt ügyek száma (az

általánosan használt, bár kissé pejoratív értelmű kifejezéssel: az ügyhátralék) több mint két és félszeresére, 3427-ről 8945-re nőtt.

A társadalmi körülmények és részben a jogi szabályozás változásának hatására 1990 után a beérkezett ügyek száma erőteljesen emelkedett: 1991-ben 28 253, 1992-ben 31 319 volt. Ezt követően ismét rendkívül nagy mértékű változás következett be, aminek oka az a jogszabályváltozás, melynek értelmében 1993. január 1. után a nyugdíjperek és a társadalombiztosítási jogviszonyból származó egyéb perek a munkaügyi bíróságok hatásköréből helyi bírósági hatáskörbe, tehát az általános hatáskörű bíróságokhoz kerültek. Ennek következtében 1993-ban már csak 17 394 peres ügy érkezett, ami lényegesen alacsonyabb az 1981 óta megfigyelt bármelyik értéknél.

A befejezések száma 1990 után is emelkedett, ez azonban nem volt képes kiegyenlíteni az ügyérkezés növekedéséből adódó emelkedést, ezért 1991 végén csaknem négyszer annyi, 1992 végén több mint ötször annyi, 1993 végén pedig — a hatásköri változással összefüggő ügyforgalom-csökkenés ellenére — még mindig több mint háromszor annyi peres ügy volt folyamatban, mint 1981 végén. Az ügyhátralék 1992-höz viszonyítva ugyan lényegesen csökkent (több mint 40 százalékkal), de még mindig rendkívül magas.

Az érkezett ügyeknek a per tárgya szerinti összetételét vizsgálva megállapítható, hogy a legjelentősebb arányt 1992 végéig a nyugdíjperek és a társadalombiztosítási jogviszonyból származó egyéb perek képezték. A nyugdíjperek száma az 1981. évi 1879-ről (8,5%) 1992-ig 7303-ra (23,3%) emelkedett. A pontosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a legmagasabb arányokat 1990-ben (27,6%) és 1991-ben (24,1%) mérhettük. Némiképp eltérően alakult ettől a társadalombiztosítási jogviszonyból származó egyéb perek száma és aránya. Ezek legmagasabb arányát és mennyiségét a nyolcvanas évek első felében mérhettük, amikor is minden ötödik érkezett ügy ebbe a percsoportba tartozott. Ez az arány 1992-ig 8,1 százalékra csökkent. Az 1993. január 1-jétől hatályba lépő jogszabályváltozás lényegesen módosította az érkezett ügyek eljárás tárgya szerinti megoszlását, és jelentősen csökkentette az érkezett ügyek mennyiségét.

Azoknak az ügyeknek a száma és aránya, melyeknek tárgya a munkabérrel és egyéb anyagi juttatásokkal összefüggő jogvita volt, az időszak folyamán hosszabb ideig hullámozott, 1990 után azonban erőteljesen emelkedni kezdett. Ez nyilvánvaló összefüggésben áll a rendszerváltozást követő jogszabályváltozásokkal, a munkavállalók munkabér-kategóriákba történő besorolásával. Említést érdemel, hogy a dolgozó fegyelmi felelősségével összefüggő peres ügyek száma és aránya az időszak folyamán jelentős mértékben, abszolút számban 3617-ről 986-ra csökkent. A csökkenés mértéke különösen az 1990 és 1993 közötti időszakban szembetűnő. Ennek oka minden valószínűség szerint elsősorban nem a munkafegyelem javulása, sokkal inkább az a körülmény, hogy a munkáltatók a fegyelem szempontjából problémát okozó munkavállalóktól már korábban megváltak, vagy azok hagyták el munkahelyüket. Lényegesen csökkent (1981 és 1993 között 2822-ről 1157-re) a dolgozó anyagi felelősségével kapcsolatos jogviták száma. Hasonló arányban csökkent a leltárhiányért, raktárhiányért fennálló felelősséggel összefüggő munkaügyi perek száma és aránya is.

A munkáltató anyagi felelősségével kapcsolatos jogviták száma és aránya ugyan csak mérséklődött, abszolút számban 1782-ről 902-re. Ennek okai nem ismeretesek, a csökkenés az időszak folyamán mindvégig megfigyelhető, csaknem egyenletes volt.

2. tábla

A munkaügyi bíróságokhoz érkezett peres ügyek az eljárás tárgya szerint

A per tárgya	Az érkezett ügyek száma az			
	1990.	1991.	1992.	1993.
	évben			
Munkaszerződés keletkezése és módosítása	209	727	412	431
Munkaviszony megszüntetése	1 919	3 945	4 744	4 320
Szabadság- és tanulmányi kedvezmények	291	261	246	207
Munkabér- és egyéb anyagi juttatások	2 105	5 032	7 213	6 771
Fegyelmi felelősség	1 638	1 875	1 584	986
A dolgozó anyagi felelőssége	1 120	1 411	1 507	1 157
A leltárhiányért, raktárhiányért fennálló felelősség	658	635	802	631
A munkáltató anyagi felelőssége	1 276	1 340	1 497	902
Egyéb munkaügyi perek	670	1 132	1 584	1 455
Mezőgazdasági termelészövetkezeti tagsági viszonyból származó per	1 223	1 443	1 308	293
Egyéb szövetkezeti tagsági viszonyból származó per	1 329	903	580	241
Nyugdíjper*	5 788	6 803	7 303	—
Társadalombiztosítási jogviszonyból származó egyéb per*	2 733	2 746	2 539	—
<i>Peres ügyek összesen</i>	<i>20 959</i>	<i>28 253</i>	<i>31 319</i>	<i>17 394</i>

* Jogszabályváltozás következtében 1993. január 1-jétől a helyi bíróságok hatáskörébe tartozik.

A mezőgazdasági termelészövetkezeti tagsági viszonyból származó perek száma a nyolcvanas évtized második feléig emelkedett, azt követően stagnált, majd 1993-ban erőteljesen csökkent.

A munkaügyi perekben az átlagosnál is nagyobb jelentőségű az eljárás viszonylag gyors befejezése. A legtöbb ügy ugyanis nemcsak anyagi, hanem egzisztenciális kérdés. Az egyén számára tehát a munkaügyi per nem egyszerűen jogvita, hanem a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyet érdemben meghatározó jogi eljárás. A munkaügyi bíróságok előtt folyó eljárások időtartama ezért általában lényegesen rövidebb, mint az egyéb jogterületeket érintő eljárásoké.

Az ügyek számának emelkedésével és különösen az ügyhátralék növekedésével kifejezetten hátrányosan változott meg az eljárás időtartama. Ezt különösen jól látjuk, ha áttekintjük a befejezett munkaügyi perek eljárási időtartam szerinti megoszlását. Az 1981-ben befejezett peres ügyekben az eljárások mintegy kétötöde egy hónapon belül lezárult, az egy éven túli befejezések aránya alig több mint fél százalék volt. A nyolcvanas évek első felében megfigyelhető ugyan bizonyos arányváltozás az eljárások időtartam szerinti megoszlásában, de az egy évnél hosszabb idő alatt befejezett ügyek aránya csak 1985-ben lépte túl az egyébként más ügycsoportokhoz viszonyítva még szintén igen alacsony 1 százalékos határt. Ezt követően az eljárás időtartama mindinkább előnytelenül alakult, de 1992-ig az egy éven túli befejezések aránya még mindig csupán 6 százalék volt. A már mindenképpen igen magasnak tekinthető 14,0 százalékos arányt 1993-ban érték el. Az arányeltolódást jellemzi egyébként, hogy

míg 1981-ben — mint láttuk — az egy hónapon belül befejezett ügyek aránya valamivel 40 százalék fölött volt, addig 1993-ban már csupán 10,2 százalék. Tipikus eljárási időtartamnak egyébként 1993-ban már a három hónap és egy év közötti időtartam volt tekinthető.

Az ügyek abszolút számát és az egyes kategóriák 1981. évi állapotához viszonyított arányát tekintve talán még szembetűnőbb a kedvezőtlen változás. Az 1981. évi 3799 ügy három hónap és egy év közötti befejezéséve szemben az ilyen tartamú befejezések száma 1993-ban már 12 317 volt, ami több mint háromszoros növekedés. Az egy éven túl befejezett ügyek száma pedig 127-ről 3505-re, vagyis több mint huszonhét-szeresére nőtt.

Az ügyek területi eloszlását az 1990 és 1993 közötti időszakban vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy átlagosan minden negyedik-ötödik ügy a Fővárosi Munkaügyi Bírósághoz érkezett.

3. tábla

Perek a munkaügyi bíróságoknál 1993-ban

Terület	Az érkezett	A befejezett	Az év végén folyamatban maradt
	munkaügyi perek száma		
Főváros	4 249	5 909	4 850
Baranya	575	996	144
Bács-Kiskun	728	978	364
Békés	603	709	202
Borsod-Abaúj-Zemplén	2 021	2 864	1 214
Csongrád	895	1 190	233
Fejér	530	697	155
Győr-Moson-Sopron	325	681	241
Hajdú-Bihar	870	1 116	350
Heves	588	837	173
Jász-Nagykun-Szolnok	552	679	260
Komárom-Esztergom	832	1 129	164
Nógrád	422	1 059	226
Pest	862	1 477	1 069
Somogy	671	898	253
Szabolcs-Szatmár-Bereg	893	1 379	402
Tolna	391	572	129
Vas	413	523	113
Veszprém	461	607	108
Zala	513	690	154
<i>Összesen</i>	<i>17 394</i>	<i>24 990</i>	<i>10 804</i>

A befejezések szerinti megoszlás általában az érkezésnél valamivel alacsonyabb értéket mutat a fővárosban, ezért az egyes évek végén az ügyhátralékban a Fővárosi Munkaügyi Bíróság részesedése magasabb, mint az ügyérkezésnél: 1993-ban például a peres ügyek 24,4 százaléka érkezett a Fővárosi Munkaügyi Bírósághoz, míg az év végén folyamatban maradt ügyek 44,9 százaléka volt ennél a bíróságnál.

Az ügyhátralék alakulásának eltérő arányát elvileg az ügyek pertárgy szerinti összetételének területi különbözőségei okozzák. Az adatokat összehasonlítva azonban a Fővárosi Munkaügyi Bíróság és a megyékben működő munkaügyi bíróságok ügyforgalmának összetétele számottevő különbséget nem mutat, bár például a nyugdíjpereknek az érkezett ügyek közötti aránya az 1990 és 1993 közötti években a fővárosban alacsonyabb volt, mint a megyékben. (A termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő perek száma és aránya pedig gyakorlatilag elhanyagolható: 1990 és 1993 között összesen 8 ilyen ügy érkezett a Fővárosi Munkaügyi Bírósághoz.) Az 1993. január 1-jén hatályba lépett jogszabályváltozás következtében azonban ezek az ügyek már nem tartoznak a munkaügyi bíróságok hatáskörébe, és ez az ügyérkezés már jelzett, jelentős mértékű csökkenéséhez vezetett. Az arányok alakulásának az okait tehát máshol kell keresni. Feltehetően a jogalkalmazás olyan gyakorlati problémáiról van szó, melyek statisztikai módszerekkel eredményesen nem vizsgálhatók.

TÁRGYSZÓ: Igazságügy.

РЕЗЮМЕ

В своей стране автор занимается составляющим обособленным раздел в рамках венгерского правосудия делом производством трудовых судов и, соответственно, т. н. трудовыми правовыми конфликтами. Тема приобрела особую актуальность потому что после сравнительного стабильного периода, в результате перемен в общественной обстановке и отчасти в трудовом регулировании число судебных процессов по трудовым конфликтам значительно возросло.

Вслед за статистическим обзором дел автор приходит к выводу, что происшедшие в 1994 году изменения (большое сокращение числа судебных процессов по трудовым вопросам) уже не могут успешно исследоваться статистическими методами, а объяснение этого явления следует искать повидимому в практических проблемах правоприменения.

SUMMARY

The author deals in his study with so-called labour disputes, the management of affairs at industrial tribunals which make up a separate part within Hungarian judicial organization. The topic has become worth noting since after a relatively levelled-up period, due to the change in social conditions and partly to that of legal regulation, the number of legal proceedings of labour type has significantly increased.

Having reviewed statistics on law suits the author comes to the conclusion that changes in 1993 (the notable decrease of labour suits) can not yet be successfully analysed with statistical methods, but presumably the practical problems of legal cases will give an explanation of the phenomenon.

A TERMELÉSI SZÁMLA*

DR. POZSONYI PÁL

A Magyar Nemzeti Számlák (MNSZ) jelenlegi felülvizsgálata több lényeges területen megváltoztatja a Termelési számla elszámolásának módszertanát is. E tanulmány célja, hogy az MNSZ Termelési számlájának tömör, de átfogó bemutatásával ismeresse ezeket a módszertani változtatásokat, fejlesztéseket, lehetőség szerint indokolva is szükségességüket.

A módszertani változtatások szükségességét kíséreltük meg azzal is bizonyítani, hogy a tanulmány első részében áttekintést adunk a Nemzeti Elszámolási Rendszer (System of National Accounts — SNA)¹ kapcsolódó ajánlásairól, esetenként nagyobb hangsúlyt adva a Magyar Nemzeti Számlák felülvizsgálata során fontosnak ítélt egyes témáknak.

AZ 1993-AS SNA AJÁNLÁSAI

A nemzeti számlák zárt rendszerében a folyó számlák között logikai sorrendben a Termelési számla foglalja el az első helyet. A számla fő tételei a forrás oldalon szereplő bruttó kibocsátás, a felhasználás oldalon pedig a folyó termelőfelhasználás. A számla egyenlegező tétele a bruttó hozzáadott érték,² amely a kibocsátás értékének és a folyó termelőfelhasználásnak a különbsége. Ez jelenti a forrását az állóeszközök értékcsökkenésének, valamint az elsődleges jövedelmeknek, azaz a termelési adók és támogatások egyenlegének, a munkajövedelemnek, valamint a működési eredménynek vagy a vegyes jövedelemnek. Ezen keresztül áll fenn a kapcsolat a Termelési számla és a következő számla, a Jövedelmek elsődleges elosztása számla között, amelynek ez a nyitó tétele.

* A Magyar Nemzeti Számlákkal foglalkozó sorozat negyedik tanulmánya. A sorozat előző tanulmányait lásd: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 6. sz. 469—480. old., 1994. évi 7. sz. 530—546. old., illetve 1994. évi 8—9. sz. 613—624. old.

¹ A tanulmányban az SNA, az új SNA és a Rendszer kifejezéseket szinonimaként használjuk, és ezek egyaránt az 1993-as SNA-t jelentik.

² A hozzáadott érték bruttó és nettó módon is értelmezhető annak függvényében, hogy tartalmazza-e az állóeszközök értékcsökkenését. A hozzáadott érték tartalmában valójában nettó mutató, hiszen a termelés eredményeként létrehozott új érték mérésére szolgál, a tárgyi eszközök értékcsökkenése tehát a termelési költség része. Az értékcsökkenés számbavételi nehézsége miatt azonban elfogadott a hozzáadott érték bruttó módon történő kezelése. Ebből természetesen követhet, hogy ez az engedmény mindazon további egyenlegező tételeknél (működési eredmény, vegyes jövedelem stb.) is érvényes, amelyek a hozzáadott érték részét képezik. (A fölösleges ismétlések, átfedések elkerülése érdekében a továbbiak során az értékcsökkenést a hozzáadott érték részeként kezeljük.)

A termelés határa

Mivel a Termelési számla a rendszerben meghatározott termelési fogalomnak megfelelően mutatja be a termékek és szolgáltatások előállítását, szükséges a rendszer által használt termelési fogalmat kissé körüljárni. A termelés olyan tevékenységeket foglal magába, amelyek mindig valamely gazdasági egység irányítása, felügyelete alatt zajlanak, s amelyeknek célja mindig az, hogy a termékek és szolgáltatások felhasználásával termékeket és szolgáltatásokat állítsanak elő. Ahhoz, hogy termelésről beszélhessünk, szükséges, hogy a termelésben közreműködjön olyan gazdasági egység, amely tulajdonosként rendelkezik az előállított termékekkel, illetve az általa nyújtott szolgáltatások ellenértékével, tehát az előállított termék és szolgáltatás tulajdonjogának átruházhatónak kell lennie.

A mindennapi értelemben használt és az SNA által használt termelésfogalom közötti lényeges eltérés, hogy az SNA nem tekinti termelésnek a háztartások által saját végső fogyasztásra nyújtott háztartási szolgáltatásokat (főzés, takarítás stb.) és személyes szolgáltatásokat (tanulás, gyereknevelés).³ E tevékenységek kizárását az SNA részletesen indokolja. Az érvek közül talán a legmeggyőzőbb, hogy ezen szolgáltatások nagy része teljesen egyedi jellegű, megismételhetetlen, tehát általában nem léteznek olyan piaci árak, amelyeken ezek a tevékenységek értékelhetők lennének. Márpedig, ha termelésnek minősítené a rendszer ezeket a tevékenységeket, akkor e tevékenységekből származó jövedelemhez és e jövedelemből finanszírozott fogyasztáshoz is értéket kellene rendelni. Azt pedig nem szükséges bizonyítani, hogy az így imputált jövedelmeknek, mivel ezek a szolgáltatások nem szabadon felhasználhatók, egészen más hasznosság tulajdonítható, mint az olyanoknak, amelyek a piaci termelés értékesítéséből származnak.

Foglaljuk össze röviden azokat a tevékenységeket, amelyek az SNA szerint termelésnek minősülnek:

— minden, a termelést végző gazdasági egységen kívüli egység számára létrehozott személyes vagy közösségi szükséglet kielégítését szolgáló termék és szolgáltatás előállítása (ide tartozik az ilyen jellegű tevékenységekhez felhasznált termékek és szolgáltatások termelése is);

— a termelő saját végső fogyasztására vagy saját beruházására végzett saját termelése;

— a saját lakásszolgáltatás, valamint a fizetett háztartási alkalmazottak szolgáltatásai.

Fontos kérdés a háztartások által végzett termelőtevékenységek pontos körülhatárolása (ezt részletesen tárgyalja „A háztartási szektor elszámolásának új módszertana” c. tanulmány⁴).

Foglalkozni kell azzal is, hogy milyen természeti folyamatokat tekint termelő jellegűnek a rendszer. A minősítésnek ebben az esetben is konzisztensnek kell lennie a termelés előzőekben bemutatott általános definíciójával. Például, ha a halak szaporodása a tengerben történik — beleértve az ország felségvizeit is —, akkor nem minősül termelésnek, hiszen ezt a folyamatot nem irányítja, valamint a halakat sem birtokolja

³ A fizetett háztartási alkalmazottak szolgáltatásai értelemszerűen termeléseként kerülnek számbavételre.

⁴ *Bedekovics István: A háztartási szektor elszámolásának új módszertana. Statisztikai Szemle. 1994. évi 7. sz. 530—546. old.*

egyetlen gazdasági egység sem. A mesterséges tavakban történő haltenyésztés azonban termelésnek minősül. Hasonló példaként említhető még az eső és a természetes források vízhozama, szemben a mesterséges vízgyűjtők és csatornák vízelvezetésével.

Szintén a termelés határával összefüggő kérdés, hogyan kezeli az SNA az illegális termelést és a rejtett gazdaságot. Az SNA ajánlása szerint az illegális tevékenység (olyan termékek előállítása és szolgáltatások nyújtása, amelyek az érvényes törvények értelmében tiltottak, valamint azok a tevékenységek, amelyek ugyan engedélyezettek, de az adott termelőknek nincsen engedélyük ezek végzésére) része a termelésnek, feltételezve, hogy a piaci csere, amelyben részt vesznek, önkéntes alapon szerveződik. Számbavételük — jóllehet az információs forrás ezen a területen csak nagyon hiányos — azért is indokolt, hogy a termelés, a jövedelem és a felhasználás tételek között megmaradjon az összhang, hiszen az illegális tevékenységekből is képződik jövedelem.

A rejtett gazdaság körébe tartozó tevékenységek jellegüknél fogva legálisnak minősülnének, termelőik azonban az adózási és más kötelezettségek megkerülése miatt eltitkolják ezeket. Mivel a rejtett gazdaság bizonyos ágazatokban (például az építőiparban, egyes szolgáltató ágazatokban) igen jelentős súlyt képviselhet, az SNA azt ajánlja, hogy megfelelő szakértői becslések alapján a nemzeti számlákban jelenjenek meg a gazdaság ezen részére vonatkozó adatok is.

A termelés értékelése⁵

Az SNA a termelés értékelésénél a következő alapelvet követi: a termelés ráfordításait mindig akkor és azon az áron⁶ kell értékelni, amikor és amilyen áron — általában piaci beszerzési áron — bekerül a termelési folyamatba, míg a kibocsátást akkor és azon az áron — általában alapáron —, amikor a termék kilép a termelési folyamatból.

Az SNA-ben a termelés eredményeként létrehozott kibocsátás mindig a termelést végző egységhez (szakosodott részleghez vagy szervezeti egységhez) s nem magához a termelési folyamathoz kapcsolódó fogalom. A kibocsátás tehát az adott egység által a termelő gazdasági egységen kívüli más egységek számára előállított termékek és szolgáltatások összessége. (Ha egy vállalat például több szakosodott részlegből áll, akkor a vállalat kibocsátása egyenlő ezen szakosodott részleg kibocsátási értékének az összegével.)

Az előállított termékek és szolgáltatások többféle módon, különböző közvetítések révén kerülhetnek a felhasználóhoz.

⁵ Jelen ismertetés célja, hogy a lehetőségekhez képest átfogóan, de inkább általános jelleggel mutassa be a termelés elszámolásával kapcsolatos SNA-ajánlásokat, ezért az egyes speciális ágazatok termelésének értékelésével nem foglalkozik. Az SNA részletesen ismerteti a mezőgazdaság, a gépipar, az építőipar, a szállítás és raktározás, a nagy- és kiskereskedelem, a lízingelés, a pénzügyi közvetítés, a biztosítás és a kutatás-fejlesztés mint az elszámolás szempontjából speciális ágazatok és tevékenységek termelésének értékelésére vonatkozó ajánlásait.

⁶ A rendszer háromféle piaci árszintet különböztet meg: az alapárat, a termelői árat és a beszerzési árat. A piaci beszerzési ár az az ár, amennyit egy egységnyi termék vagy szolgáltatás igénybevételeért a felhasználó ténylegesen fizet. A termelői ár az az ár, amennyit a termelő a termék értékesítéséért kap, beleértve a termékadókat (csökkentve a terméktámogatásokkal), kivéve a számlázott általános forgalmi adót (ÁFA). Az alapár az az ár, amennyit a termelő a termék értékesítésekor kap, kivéve a termékadókat, de beleértve a terméktámogatásokat. A három ár közti összefüggés: piaci beszerzési ár — szállítási költség és kereskedelmi árrés (és az ehhez kapcsolódó adók, mínusz támogatások) — ÁFA = termelői ár; termelői ár — a termelő által fizetett, illetve kapott termékadók és ártámogatások egyenlege = alapár.

Az átadás jelentheti:

- a) a termékek és szolgáltatások értékesítését (azaz tényleges, mérvadó piaci áron történő cseréjét),
- b) bartert (pénz közvetítése nélküli termékszolgáltatás cseréjét), ide tartoznak a természetbeni munkabéreként vagy egyéb természetben történő kifizetésként átadott termékek és szolgáltatások,
- c) azokat a termékeket, amelyek az *a* és *b* pontban meghatározott tulajdonosváltás előtt a termelő készletébe kerülnek mint késztermék vagy befejezetlen termelés,
- d) egyazon vállalatban belüli egyik szakosodott részleg által a másik szakosodott részlegnek termelő felhasználásra átadott termékeket,
- e) a termelő által saját végső fogyasztásra vagy beruházásra előállított termékeket,
- f) a tényleges piaci árral nem rendelkező, illetve más szervezeti egységnek ingyenesen átadott, egyéni vagy közösségi szükséglet kielégítésére szolgáló terméket és szolgáltatásokat.

Fontos kiemelni, hogy mindezek az átadási típusok csak az adott elszámolási időszakban előállított termékekre vonatkoznak, a készletről történő értékesítésből származó árbevétel, amelyet a *c* pontnak megfelelően már egy korábbi időszakban elszámoltunk, az adott időszakban nem része a termelési értéknek. A rendszer megkülönbözteti a piaci és a nem piaci termelést és termelőket, mivel alapvetően más törvényszerűségek érvényesülhetnek a termelésben, amikor a termékeket és szolgáltatásokat a piac számára termelik, mint akkor, amikor ezek nem kerülnek piaci értékesítésre.

A *piaci termelés* (P.11) körébe azon termékek és szolgáltatások előállítása tartozik, amelyek piaci közvetítéssel, közgazdaságilag mérvadó áron (olyan áron, amely jelentős hatással van a termelők kínálati és/vagy a fogyasztók keresleti magatartására) kerülnek értékesítésre vagy egyéb módon történő átadásra, illetve ilyen céllal termelték ezeket. Ebbe a körbe tartozik tehát az előbbi *a)*—*d)* pontokban meghatározott termékek és szolgáltatások termelése.

A nem piaci termelést a Rendszer két csoportra tagolja:

1. *Saját végső fogyasztásra kerülő termelés* (P.12) körébe olyan termékek előállítása és szolgáltatások nyújtása tartozik, amelyeknek tulajdonképpen van piaca, de adott esetben a termelő saját szükségleteinek a kielégítésére használja fel ezeket, innen adódik a nem piacosított termékek és szolgáltatások elnevezés (nem piaci termelés például a termelő által készletre történő termelés vagy a termelő saját beruházásához előállított termékek és szolgáltatások);

2. *Egyéb nem piaci termelés* (P.13), ide tartoznak az államháztartás vagy a háztartásokat segítő nonprofit intézmények által a társadalom egészének vagy egyéneknek ingyenesen vagy közgazdasági értelemben nem jelentős, névleges áron nyújtott szolgáltatások, az ún. nem piacosítható szolgáltatások.

A piaci termelés értékelése. Az értékelés szempontjából a piaci termelést három csoportra kell felosztani.

a) Piacon értékesített termékek és szolgáltatások termelése esetében az értékelés mindig arra az időpontra vonatkozik, amikor megtörtént a termék tulajdonjogának átruházása, illetve amikor megtörtént a szolgáltatás nyújtása. A számbavétel az értékesítéskori alapáron történik. (A tényleges kifizetés nem mindig esik egybe a megállapodás szerinti összeggel, az SNA ezért felhívja a figyelmet arra, hogy például az előlegek, az előre történő kifizetés kamatot nem tartalmazhatnak, ezeket külön gazdasági műveletekként kell számba venni.)

b) A barter-kereskedelemben átadott termékek és szolgáltatások értékét abban az időpontban kell elszámolni, amikor a tulajdonjog átkerült a másik félhez, illetve amikor a szolgáltatás nyújtása megtörtént. Az értékeléshez az alapárát imputálni kell, mégpedig annak alapján, hogy mennyiért lehetett volna a piacon értékesíteni a terméket.

c) A termelés egy részét nem értékesítik azonnal, hanem előbb készletbe kerül. A készletváltozás értékelésével az SNA igen részletesen foglalkozik.⁷ A készletváltozás mérési módszere a termelés általános értékelési alapelvét követi, amely szerint a termelést a termelés befejezésekor érvényes alapáron kell elszámolni (függetlenül attól, hogy a kibocsátás azonnal értékesítésre vagy pedig előbb készletre kerül). Ebből következik a készletváltozás értékelésének módszere. Eszerint készletre kerüléskor az akkor érvényes alapáron, viszont készletről történő felhasználás esetén a kivétel időpontjában érvényes alapáron kell értékelni a terméket. Mivel a vállalati számvitel rendszerint nem a nemzeti számlák összeállításához megkövetelt folyamatos átértékelést alkalmazza, a készletváltozás mérése — különösen inflációs időszakban, valamint ha viszonylag lassú a készletek forgása — torzított. Ilyenkor ugyanis ún. készlettartási nyereség „ragad bent” a készletváltozásban, és ez jelentősen felülértékeli a bruttó hazai termék szintjét.

A nem piaci termelés értékelése során a saját végső fogyasztás céljára előállított termékek és az egyéb nem piaci termelés elszámolásával kell foglalkozni.

a) A saját végső fogyasztás céljára előállított termékek értékelésének alapelve megegyezik a piaci termelésével. Az alapáras értékeléstől (az az alapár, amelyet piaci értékesítés során lehetne realizálni) csak abban az esetben lehet eltérni, ha ilyen elfogadható alapárak nem léteznek. Ebben az esetben az SNA a költségszinten történő értékelést (folyó termelőfelhasználás + munkajövedelem + állóeszközök értékcsökkenése + termelési adók egyenlege) ajánlja.

Meglehetősen szűk és elég pontosan körülhatárolható azon saját végső felhasználásra kerülő szolgáltatások köre, amelyek beletartoznak a termelés fogalmába. A termelők által a saját felhasználásra nyújtott szolgáltatások (szállítás, raktározás) általában kiegészítő tevékenységek, ezek tehát nem minősülnek sem termelésnek, sem termelőfelhasználásnak. A fizetett háztartási alkalmazottak szolgáltatásainak értékelése munkavállalói jövedelmük, valamint a munkaadó háztartás által biztosított egyéb juttatások (étkezés, szállás stb.) figyelembevételével történik. A tulajdonos által lakott lakás szolgáltatásának értékelése azon alapul, hogy a rendszer az érintett háztartásokat olyan vállalkozásokként kezeli, amelyek lakásszolgáltatást nyújtanak saját maguknak. Mivel a legtöbb ország jól működő lakáspiaccal rendelkezik, az SNA ezt a szolgáltatást a piaci szolgáltatásokkal azonos módon kezeli, tehát a saját tulajdonban levő lakásszolgáltatást a bérlakások árán, azaz lakbéreken értékeli. Az így becsült értéket kell a háztartások végső fogyasztási kiadásai között is elszámolni.

b) Az egyéb nem piaci termelés (az államháztartás és a háztartásokat segítő nonprofit intézmények termelésének) elszámolása szintén arra az időpontra vonatko-

⁷ Ennek részletes, átfogó bemutatása helyett, jelen ismertetés csupán néhány általános megállapítás megtételére szorítkozhat.

zik, amikor a termelés, illetve a szolgáltatás nyújtása történik. Az értékelés módja azonban eltér a saját végső fogyasztásra kerülő termékek és szolgáltatások értékelésétől, mivel az ilyen jellegű egyéb szolgáltatások (közigazgatás, védelem) azok, amelyek tipikusan nem kerülnek piaci cserére. Bizonyos nem piaci szolgáltatásoknak, mint az orvosi vagy oktatási szolgáltatás, elvben ugyan lenne piaci megfelelőjük, de jogosan feltételezhető, hogy az ingyenes és a fizetett szolgáltatás között minőségi különbség van, tehát a hasonló piaci szolgáltatások árain nem lehet ezen nem piaci szolgáltatásokat értékelni. Az SNA ajánlása szerint tehát a kormányzat és a háztartásokat segítő nonprofit intézmények nem piaci szolgáltatásait költségszinten kell értékelni. A kormányzati és a nonprofit intézmények a nem piaci termelés mellett részt vehetnek a piaci termelésben (egy múzeum például árulhat piaci áron reprodukciót) is, ilyen jellegű termelésük értékelésére ezért az SNA külön ajánlást fogalmazott meg. Amennyiben erre lehetőség van, a piaci termelést folytató egységeket, mint önálló szakosodott részlegeket, célszerű leválasztani a nem piaci termelést folytató egységtől. Ha ez a leválasztás nem oldható meg, a teljes termelést költségszinten kell értékelni. Ebben az esetben a teljes körre vonatkozó költségeknek és az árbevételen értékelt piaci termelés értékének a különbsége jelenti a nem piaci termelés értékét.

A termelőfelhasználás (P.2) értékelése

Egy termék vagy szolgáltatás termelőfelhasználását abban az időpontban kell értékelni, amikor a termelésben felhasználásra kerül és nem a beszerzés időpontjában. Az értékelés általában beszerzési áron történik, pontosabban azon az áron, amit a termelőnek a termelés időpontjában azért kellene fizetnie, hogy a felhasznált termék helyett újat vehessen. A vállalatok számvitelükben általában közvetlenül nem a termékek felhasználását, hanem csak a termelőfelhasználásra szánt termékek beszerzését, valamint az ilyen termékek készletváltozását regisztrálják. Így tehát adott időszak termelőfelhasználását oly módon kell becsülni, hogy a beszerzést korrigálni kell a megfelelő készletváltozással. (A termelőfelhasználásra kerülő anyagok készletváltozásának értékelésére a nemzeti számlákban az ajánlás ugyanaz, mint a saját termelésű készletekre vonatkozóan.)

Esetenként nehéz lehet annak meghatározása, hol a határvonal a termelőfelhasználás és a munkajövedelem (D.1), illetve a tárgyi eszközök beruházása (P.51) között. Ez azért fontos kérdés, mert befolyásolja a hozzáadott érték nagyságát.

A beruházás és a termelőfelhasználás határesetei elsősorban a kisebb szerszámokkal, a fenntartási és javítási munkákkal, a katonai eszközökkel és a kutatás-fejlesztéssel, oktatással kapcsolatosak. A fenntartási és javítási munkák esetében például problémát jelentenek a kisebb, rendszeres munkálatok (ez termelőfelhasználásnak számít) elkülönítése a nagyobb átalakítási, felújítási munkálatoktól (ez beruházásnak minősül). Vannak olyan termékek és szolgáltatások is (ruházat, szerszám, kiküldetés alkalmával szállodai szolgáltatások igénybevétele stb.), amelyek nem kerülnek közvetlenül a termelési folyamatba, hanem azokat valójában a munkavállalók fogyasztják el. Ilyen esetben kérdéses, vajon ezek nem kezelhetők-e természetbeni munkabéreként. A szabály általánosan úgy fogalmazható meg, amennyiben a munkavállaló a terméket, szolgáltatást szabad idejében a saját szükségleteinek közvetlen kielégítésére

is felhasználhatja, akkor természetbeni munkabérként kell kezelni. Amennyiben viszont szorosan a munkavégzéshez kapcsolódik a termék, illetve szolgáltatás igénybevétele, akkor az termelőfelhasználásnak minősül.

Végezetül az SNA hangsúlyozza, hogy a termelőfelhasználás és a hozzáadott érték (B.1) közötti határ megállapításával kapcsolatban meghatározó, milyen módon szervezik a termelést a szakosodott részlegek közötti munkamegosztásban. Bizonyos szolgáltatásokat például előállíthat az adott szakosodott részleg kiegészítő tevékenységként saját maga számára, ebben az esetben ezt nem tekintjük termelőfelhasználásnak. Abban az esetben azonban, ha ugyanezt a szolgáltatást más egységtől vásárolja, akkor termelőfelhasználásnak minősül, s így az adott gazdasági egység hozzáadott értéke ennek mértékében csökken, jóllehet termelőtevékenysége változatlan. Nemzetgazdasági szinten a munkamegosztás jellege a bruttó hazai termék (BHT) szintjét nem érinti, ágazati szerkezetét viszont befolyásolja.

Az állóeszközök értékcsökkenése (K.1)

Az SNA az értékcsökkenést a vállalati számviteltől eltérő szemléletben értékeli.⁸ Az eltérés különösen magas infláció esetén jelentős. Állóeszközöket általában nem csak, sőt főként nem az elszámolási időszakban vásárolnak a termelők, tehát a beszerzési árarányok — infláció esetén az általános árszint is — lényegesen eltérhetnek attól az időszaktól, amelyre a nemzeti számlák készülnek. A termelési számlán azonban valamennyi tételnek az elszámolási időszak árain kell szerepelnie, tehát az értékcsökkenést a termeléssel és a termelőfelhasználással azonos módon kell értékelni. E mellett szól, hogy az értékcsökkenésnek az állóeszközök elhasználódásának költségeit a felhasználás, tehát a termelés időpontjában kell fedeznie. Mindebből az következik, hogy az eredeti beszerzési árak (historic cost) alkalmazása — általában ilyen árakon történik az állóeszközök nyilvántartása az üzleti számvitelben — jelentősen torzíthat. További torzítást jelenthet, hogy a számvitelben kimutatott értékcsökkenést üzleti megfontolások, például a termékek költségviselő képessége is befolyásolja.⁹

VÁLTOZÁSOK A MAGYAR SZÁMLÁKBAN

A gazdaságstatisztika a gazdasági egységek megfigyelésén keresztül veszi számba a gazdasági folyamatokat. A nemzeti számlák rendszere a statisztikai egységek két típusát különbözteti meg, a szervezeti egységeket és a tevékenységi egységeket.

Megfigyelési egység, osztályozás

A magyar statisztikai rendszer döntően a szervezeti egységek megfigyelésén alapul, és a tevékenységi egységeknek csak másodlagos szerep jut. Ez azzal magyarázható,

⁸ Ezt az eltérést szándékozott az SNA nyilvánvalóvá tenni azzal is, hogy az üzleti számvitelben alkalmazott terminológia (depreciation vagy amortisation — értékcsökkenés, illetve amortizáció) helyett más kifejezést (consumption of fixed capital — tárgyi eszközök felhasználása) használ.

⁹ Hasonlóan a készletváltozás kezelésére vonatkozó ajánlásokhoz, e témával is hosszasan, részletesen foglalkozik az SNA. E kiemelt szerep egyrészt a mérés nehézségeivel magyarázható, ugyanakkor jelentős a szerepe annak is, hogy e tételnek általában jelentős a súlya, az SNA értékelése szerint kiteheti a Bruttó Hazai Termék (BHT) 10 százalékát is.

hogyan a termelési számlák összeállításának alapinformációit biztosító adatgyűjtések és az azt támogató regiszter is a gazdasági szervezetekre épül. Az MNSZ-en belül tehát a termelés ágazati mutatói heterogénebbek, többfajta tevékenységet tartalmaznak, mint az SNA megfelelő mutatói, hiszen például sok nagyvállalatnál jelentős lehet például az ipari, a kereskedelmi vagy az építőipari ún. másodlagos tevékenység. Ennek következtében az MNSZ szervezeti alapon mért termelési struktúrája esetenként lényegesen eltérhet a homogén tevékenységi bontástól. A szervezeti elven felépülő termelési számlák jelentik az egyik jellegzetes eltérést az SNA ajánlásaitól. Ezen a téren előrelépést a statisztikai regiszter fejlesztésének függvényében lehet tervezni.

Termelési számlákat kétféle osztályozásban, ágazati részletezettségben és szektorok szerint állítunk össze. Az 1992-től érvényes új magyar ágazati osztályozás közelíti az ENSZ, illetve az EUROSTAT ajánlásait (ISIC Rev. 3., illetve NACE Rev. 1), a megfeleltetés az első két szinten teljes, mélyebb szinteken azonban több eltérés is van.

<i>A hazai, illetve a nemzetközi ágazati osztályozás</i>		
Megnevezés	Osztályok száma	
	ISIC, NACE	TEÁOR
Nemzetgazdasági ág	17	17
Nemzetgazdasági ágazat	60	60
Nemzetgazdasági alágazat	222	183
Szakágazat	513	371

Az ISIC, illetve a NACE a legtöbb ágazat esetén részletesebb bontást ír elő, mint a hazai Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendszere (TEÁOR); különösen lényeges ez a feldolgozóipar, az építőipar és a kereskedelem ágazatoknál, néhány ágazat esetében azonban (szállítás stb., oktatás és egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás) a TEÁOR tartalmaz részletesebb bontást.¹⁰

Az SNA a nemzetgazdaságot hat szektorra bontja, melyet a magyar számlarendszer először az 1992-es adatok összeállításánál alkalmaz. A nemzetgazdaság szektorait a gazdálkodási forma osztályozásából, illetve az adatszolgáltatók adatgyűjtési rendszerinti csoportosításából építjük fel.

Az adatforrások típusai a következők:

- a) jogi személyiségű szervezetek és jogi személyiség nélküli vállalkozások adatai, melyek kettős könyvelést vezetnek és társasági adóbevallást készítenek,
- b) jogi személyiség nélküli egyszeres könyvvitelt vezető egyéni és kis társas vállalkozások adóbevallása,
- c) személyi jövedelemadót fizető egyéni vállalkozók adóbevallása,
- d) a szakstatisztikai adatfelvételekből kiindulva készülő becslés a termelőtevékenységet is folytató háztartások tevékenységének megfigyelésére (e körben lényegében három fajta termelőtevékenységet veszünk figyelembe: a mezőgazdasági kistermelést, a házilagos lakásépítést és a saját tulajdonban levő lakásszolgáltatást),
- e) az államháztartási intézmények (központi és önkormányzati szervezetek és a Társadalombiztosítás) költségvetési beszámolója,
- f) 1992 óta a KSH külön adatgyűjtése a nonprofit intézmények tevékenységének a megfigyelésére.

¹⁰ A hazai és nemzetközi szakágazati osztályozás eltéréseinek számát a nemzetgazdasági ágak szintjén a következő oldalon táblába foglalva mutatjuk be.

A hazai, illetve a nemzetközi szakágazati osztályozás

Jel	Szakágazat	Szakágazatok száma		
		ISIC, NACE	TEÁOR	Különbség
A	Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás	14	8	6
B	Halászat	3	2	1
C	Bányászat	18	9	9
D	Feldolgozóipar	246	151	95
E	Villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás	4	4	—
F	Építőipar	17	5	12
G	Kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása, karbantartása	77	46	36
H	Szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás	9	8	1
I	Szállítás, raktározás, posta és távközlés	23	32	-9
J	Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai	12	12	—
K	Ingatlanügyletek, bérbeadás és gazdasági tevé- kenységet segítő szolgáltatás	37	31	6
L	Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás . .	10	2	8
M	Oktatás	6	17	-11
N	Egészségügyi és szociális ellátás	7	9	-2
O	Egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgál- tatás	28	33	-5
P	Magánháztartások alkalmazottakkal	1	1	—
Q	Területen kívüli szervezetek és testületek	1	1	—
	<i>Összesen</i>	<i>513</i>	<i>366</i>	<i>147</i>

1992-ben az *a* csoportban 120, a *b*-ben 57, a *c*-ben 410, az *e*-ben 8 és az *f*-ben 40 ezer gazdasági egységet figyelt meg a KSH. (A *d* csoportot értelemszerűen nem lehet tételesen megfigyelni.) E csoportokhoz különböző gazdálkodási formában működő szervezetek tartoznak, s ezeket kell a megfelelő szektorba illeszteni. A nemzetgazdasági folyamatok elszámolása 1992-től hat szektor szerinti bontásban történik:

— nem pénzügyi vállalatok szektora (S.11) az *a*, a *b* és az *f* csoportból a vállalkozásokat segítő, gazdasági egységek, kivéve a *J* nemzetgazdasági ágba (Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai) tartozók;

— pénzügyi vállalatok szektora (S.12) a *J* nemzetgazdasági ágba sorolt vállalatok (csak *a*) csoportba tartozhatnak);

— államháztartási szektor (S.13) *e*;

— háztartások szektora (S.14) *c*, *d*;

— háztartásokat segítő nonprofit intézmények szektora (S.15) *f* (kivéve a vállalkozásokat segítő nonprofit intézmények);

— külföld (S.2).

Az 1992 előtt az MNSZ a háztartások szektorát csak a fogyasztási egységek halmazának tekintette, s termelőtevékenységet a háztartási szektoron belül nem mutatott ki. 1992-től azonban azon (kis)termelőegységeket is, amelyeknél a termelési és fogyasztási funkció az adatforrások alapján nem választható szét, a háztartások szektorában számoljuk el. A következő egységek kerülnek ide:

— egyszeres könyvelést folytató, személyi jövedelemadót (SZJA) fizető egyéni vállalkozók;

— tételes elszámolást nem készítő vagy SZJA fizetésére nem kötelezett tevékenységet végzők (ilyenek például a bizonyos mértékű árbevétel — 1992-ben ez a határ 500 ezer forint volt — el nem érő mezőgazdasági kistermelők, vagy a vállalkozói igazolvány nélkül tevékenykedő, nem regisztrált orvosok, művészek, tanárok, szobát bérbeadók, házilagos lakásépítést, lakásfelújítást végzők).

A nemzetgazdasági szektorok összetételének módosulása nem befolyásolja a kibocsátás és a BHT szintjét, csak annak struktúráját.

*A termelési számla mutatóinak számítása*¹¹

A termelési számla három összefoglaló tételt tartalmaz:

- a kibocsátást (P.1),
- a folyó termelőfelhasználást (P.2),
- az előbbi két tétel egyenlegét, a bruttó hozzáadott értéket (B.1).

A bruttó hozzáadott értéket alapáron értékeljük. Ennek összege és a termékadók egyenlege együttesen jelenti a bruttó hazai terméket, összegezve és a termékadók egyenlegének hozzáadásával jutunk el a bruttó hazai termékhez, amely megfelel a keletkezett jövedelmek, illetve a végső felhasználás összegének.¹²

A kibocsátás (a magyar statisztika ágazati szinten eddig a bruttó termelés elnevezését használta) az elszámolási időszak egy éve alatt, a hazai rezidens termelők által létrehozott termékeknek és szolgáltatásoknak az összege.

Az összes kibocsátást alapáron értékeljük, vagyis a termékekhez, szolgáltatásokhoz kapcsolódó adók (az ÁFA, a fogyasztási adók, vámok) és támogatások (árkiegészítések stb.) egyenlegét nem vesszük figyelembe.

Folyó termelőfelhasználás (P.2) a más termelő egységtől beszerzett termékek és szolgáltatások értéke, amelyeket új termékek és szolgáltatások előállítására használnak fel. E tételt piaci (beszerzési) áron értékeljük (kizárva a visszaigényelhető ÁFÁ-t).

Ágazati szinten a hozzáadott értéket (B.1) a bruttó termelési érték és a folyó termelőfelhasználás különbségeként kapjuk meg: ezen a szinten tehát a hozzáadott értéket csak alapáron vesszük számba, a termékadók és árkiegészítések egyenlege nélkül.

A termelés mutatói közötti összefüggés (a nemzetgazdaság egészére értelmezve) tehát a következő:

KIBOCSÁTÁS

— FOLYÓ TERMELŐFELHASZNÁLÁS

HOZZÁADOTT ÉRTÉK (ágazatok hozzáadott értékének összege = BHT alapáron)
± TERMÉKADÓK EGYENLEGE

BRUTTÓ HAZAI TERMÉK (piaci — beszerzési — áron)

¹¹ E tanulmányban nem foglalkozunk a pénzügyi, a kormányzati, valamint a háztartásokat segítő nonprofit intézmények szektorainak elszámolásával.

¹² Az MNSZ két fajta árat különböztet meg. Az alapár a termelés értékelésére szolgál, s azonos értelemben használjuk, mint az SNA. A felhasználási oldal értékelésére az MNSZ a piaci (beszerzési) ár elnevezést használja, amely megegyezik az SNA beszerzési ár (purchasers' price) fogalmával. A piaci ár fogalmát az SNA általánosabb értelemben használja, ugyanis a piaci kapcsolatok során megfigyelhető valamennyi árat piaci árnak nevezi, tehát a termelő által ténylegesen realizált alapárát és a fogyasztó által fizetett beszerzési (fogyasztói) árat egyaránt.

A kibocsátás mérése

A kibocsátás értékét befolyásolja, hogy mely tevékenységeket tekintünk piaci és melyeket nem piaci termelésnek, s ennek megfelelően melyeket értékelünk piaci (beszerzési) áron, illetve melyeket értékelünk költségszinten.

Nem pénzügyi vállalatok (S.11). A kibocsátás számításának kiindulópontja az árbevétel. A vállalati adóbevallásban szereplő árbevétel összetevői a fő- és másodlagos tevékenységből származó árbevételek. Az árbevételt a gazdasági ügyletek tényleges árain értékeljük, azaz a minőségi vagy hasonló okok miatti árengedményekkel csökkentve, illetve a később felszámolt pótdíjakkal növelve. A visszaküldött termékek értéke ennek megfelelően az árbevételt csökkenti. Az árbevételt a készletváltozással módosítva jutunk el a kibocsátáshoz. A nemzeti számlák esetében ezenkívül a kibocsátásba beletartozik:

— a saját számlás beruházás termelési értéke, beleértve a mezőgazdasági ültetvény-telepítéseket is (ezeket jelenleg a számviteli előírásokkal azonos módon, az alapárnál alacsonyabb szinten, önköltségen mérjük); a beruházásstatisztika korszerűsítése során vizsgáljuk meg annak lehetőségét, hogyan lehet a saját számlás beruházások esetén a nyereséget imputálni;

— azon termékek és szolgáltatások értéke, amelyeket a munkáltatók az alkalmazottaknak természetben adnak (például szállítási vállalatoknál szabadjegyek vagy ingyenes sör juttatása a sörgyárakban);

— a vállalat által az alkalmazottaknak nyújtott jóléti szolgáltatások nettó értéke (összes költség mínusz az alkalmazottak által fizetett térítési díjak).

A vállalati jóléti kiadások adatforrását a KSH által végrehajtott külön adatgyűjtés, az ún. Beszámoló jelentés adja, amelyet 1992-ben több mint 3000 nagyvállalat töltött ki. Az SNA két megoldást javasol e tétel elszámolására: az egyik szerint le kell ezen tevékenységet választani a vállalkozói szektorról, és a háztartásokat segítő nonprofit intézmények között kell elszámolni. Mivel a vállalatok jóléti tevékenységére vonatkozóan meglehetősen hiányos információkkal rendelkezünk, azokat önálló szervezeti egységként jelenleg nem tudjuk elszámolni. A másik lehetőség, hogy a jóléti szolgáltatások térítésekkal csökkentett értékét természetbeni bérként kell elszámolni, a jóléti szolgáltatások kibocsátását pedig a főtevékenység szerinti ágazatban. Az MNSZ ez utóbbi megoldást követi.

Meg kell jegyeznünk, hogy a számviteli elveket követve:

— a hulladékból mint melléktermék-értékesítésből származó bevételt az MNSZ kizárja az árbevételből, ehelyett ennek értékével a folyó termelőfelhasználást csökkenti, jóllehet az SNA ajánlásai szerint annak a kibocsátásban kellene szerepelnie;

— a bér munkának csak anyagmentes értéke része az árbevételnek, ez az elszámolás tehát különbözik a nem bér munkában történő termeléstől, ahol a kibocsátás tartalmazza a felhasznált anyag értékét is;

— a hitelbe történő vásárlás kamatainak elszámolása összhangban van az SNA ajánlásaival, kivéve azt, hogy pénzügyi szolgáltatási díjat nem számolunk el.

Az előzőekben már említettük, hogy a magyar Termelési számla megfigyelési egysége a szervezeti s nem a tevékenységi egység, amiből következik, hogy a MNSZ által mért kibocsátás kevésbé halmozott, mint az SNA megfelelő mutatója. Kivételként kell említeni a mezőgazdaságot, ez esetben ugyanis az MNSZ-ben alkalmazott módszer a múltban felülbecsülte a kibocsátás értékét az ugyanazon egységen belül történő

továbbfelhasználás értékével. (Az állatok etetésére használt takarmányt például a növénytermelés és az állattenyésztés termelésében is figyelembe vettük, mint ez utóbbi termelőfelhasználását.) Mindaddig nem lehet változtatni ezen a gyakorlaton, amíg az adatforrások nem teszik lehetővé a tevékenységi statisztika következetes alkalmazását.

Befolyásolja a kibocsátás halmozódását az eladott áruk beszerzési értékének (az ún. elábé-nek) és az alvállalkozói teljesítményeknek az elszámolása. A vállalati számviteli szabályoktól eltérően az elábé-t és az alvállalkozói teljesítményeket a jövőben továbbra sem tekintjük a kibocsátás részének. Ez összhangban áll az SNA által explicit módon megfogalmazott ajánlással, amely szerint a szervezeti egység szintjén meghatározott kibocsátást a szervezeti egységet alkotó szakosodott részlegek kibocsátásának összege jelenti. Azáltal, hogy az elábé-t nem tekintjük a kibocsátás részének, implicit módon feltételezzük, hogy a kereskedelmi tevékenységet önálló szakosodott részleg folytatja, így annak kibocsátását a kereskedelmi árres szintjén, tehát az eladott áruk beszerzési értéke nélkül kell kimutatni.

Háztartások (S.14). A személyi jövedelemadót fizető egyéni vállalkozások esetében a számítások alapját az adóbevallásból készült adatfeldolgozás képezi. A „kereskedelem, közúti jármű és közsszükségleti cikk javítása, karbantartása” ág kivételével az adóbevallásban szereplő árbevétel azonosnak tekintettük a kibocsátással, míg az említett ágazatban az elábé-val csökkentettük az árbevételt. (Mivel ezen vállalkozások pénzforgalmi szemléletben könyvelnek, ezért a készletre történő termelést külön nem mutatják ki. Ennek hatása azonban elhanyagolható.)

Különböző elemzések azt mutatják, hogy az adóbevallásokban szereplő érték nagyságok — részben válaszadási hibák, részben a bevallott jövedelmek eltitkolása miatt — erősen torzítottak, ezért a vállalkozók számából, valamint az egyéni vállalkozók tevékenységéhez, méretéhez, leginkább hasonló kis kft.-k (2 fős, 20 millió forint nettó árbevétel alatti) adatait felhasználva becsüljük termelésüket (árbevételüket), folyó termelőfelhasználásuk meghatározása a kft.-k korrigált anyaghányadából kiindulva történik.

A háztartások saját fogyasztásra történő termelése csoportba tartozik a saját fogyasztásra történő mezőgazdasági termelés, a házilagos lakásépítés, a részmunkaidőben végzett oktatás és magánorvosi tevékenység, a sajátlakás-szolgáltatás,¹³ valamint a magánszemélyek által történő szoba-, lakás- és garázsberbeadás. A munkaadó háztartásával együtt élő háztartási alkalmazottak tevékenységére vonatkozóan nem készítünk becslést.

A borraivaló elszámolására egyelőre nem végzünk imputálást sem a termelésben sem a munkajövedelemben. (A következő módszertani felülvizsgálatok során majd kísérletet teszünk a vendéglátósok, a taxisok és esetleg a benzinkutasok borraivalójának becslésére.)

Ugyanakkor a lakossági fogyasztás számbavételekor a háztartásstatisztikában kimutatott „egészségügyi hálapénzt” figyelembe vesszük, a termelési oldalon, ez a háztartási szektor kibocsátásaként jelenik meg.

¹³ Önkormányzattól, más költségvetési szervtől, vállalattól vagy magánszemélytől bérelt vagy a tulajdonos által lakott lakás.

SPECIÁLIS ELSZÁMOLÁSI MÓDSZEREK

Néhány gazdasági ágazat, illetve bizonyos ágazatokon belül a statisztikai egységek bizonyos csoportjai esetében speciális módszertani megoldásokat alkalmazunk.

A *mezőgazdaságban* a bruttó termelés meghatározása termékmódszerrel történik, vagyis a növényi és az állati termékek termelését vesszük számba függetlenül attól, hogy azokat eladták, készletezték vagy ugyanazon szervezeti egységen belüli továbbfeldolgozásra kerültek. Az SNA a termelés számbavételénél egységesen a tevékenységi bontás alkalmazását javasolja; a termelési egységen belüli továbbfelhasználást sem bruttó termelésként, sem folyó termelőfelhasználásként nem kell számba venni. A betakarítás előtti mezőgazdaságitermék-veszteséget nem vesszük számba, de a betakarítás utáni veszteség része a bruttó termelésnek és egyben a folyó termelőfelhasználásnak.

A mezőgazdasági termékek feldolgozása a mezőgazdasági üzemek ipari termelésének minősül, kivéve az olyan feldolgozó tevékenységeket, amelyeknek termékei az egységen belül kerülnek felhasználásra (például darálás), és amelyek költségei a folyó termelőfelhasználás részét képezik.

A mezőgazdasági termelés számbavétele meglehetősen összetett módszer, amely különböző adatforrások felhasználásával készül. A legfontosabb adatforrások közé tartoznak az adóbevallások, amelyeket döntő részben állami gazdaságok és szövetkezetek készítenek, az állami gazdaságok és mezőgazdasági szövetkezetek által szolgáltatott statisztikai adatok, a mezőgazdasági termékek felvásárlási forgalmának statisztikai adatai, a mezőgazdasági termékek kiskereskedelmi, piaci forgalmának megfigyelése, a mezőgazdasági kistermelők cenzusai, a háztartásstatisztika, a bel- és külkereskedelmi statisztika és az árstatisztika.

A legtöbb mezőgazdasági termék esetében évente termékmérleg készül természetes mértékegységben. Ez a megfelelő árak alkalmazásával alakul át értékadattá. A mezőgazdasági termelés meghatározásának tehát az a sajátossága, hogy a növénytermelés és az állattenyésztés számbavételekor — eltérően más nemzetgazdasági ágaktól — nem az árbevétel jelenti a kiindulást, hanem a megtermelt termékmennyiség, illetve a termelés értékadatai.

A saját fogyasztásra előállított mezőgazdasági termelés becsléséhez a kétévenként végrehajtott háztartásstatisztikai adatfelvételből a háztartási mintán alapuló mezőgazdasági termelés szolgáltat támpontot. A saját fogyasztásra előállított mezőgazdasági termelés számítása kevésbé pontos, mint a nagyüzemek termeléséé. Mindazonáltal a becslés minőségét nehéz javítani a cenzusok jelentős költségigénye miatt.

Az *építőipar* bruttó termelése az építőipari vállalatok termelését jelenti, de tartalmazza a házilagos lakásépítés értékét is. A nem építőipari vállalatok saját számlás építőipari tevékenységét az adott vállalat ágazatánál vesszük számba. (Mint korábban megjegyeztük, az építőipari vállalatok termelése mint fővállalkozói kibocsátás nem tartalmazza az alvállalkozók termelési értékét.) A házilagos lakásépítés értékének becslése a különböző kategóriájú lakások számának és minőségi mutatóinak figyelembevételével készül. A házilagos lakásépítési költségek becsléséhez az építőanyag-forgalom és az élőmunka-igényesség mutatóit is felhasználjuk mint fontos segédinformációt.

A *kereskedelem* bruttó termelési értéke a kereskedelmi árrés. Ez nem más mint az árbevétel és a tovább feldolgozás nélkül eladott áruk beszerzési értéke (elábé) közötti különbség.

Az SNA ajánlásai szerint a teljes lakásszolgáltatás értékelése egységesen, a piaci szolgáltatásokéval analóg módon történik. Ez azt jelenti, hogy összhangban az SNA általános, a saját fogyasztásra történő nem piaci termelés értékelésével, a sajátlakás-szolgáltatást úgy kell számba venni, mint a bérlakásokét, tehát a bérleti díj (lakbér) jelenti a termelési értéket. A sajátlakás-szolgáltatás ily módon történő kezelését az teszi lehetővé, hogy a bérlakások piaca a legtöbb országban jól szervezett, tehát az itt megállapított, illetve kialakult bérleti díjak alkalmasak a lakáspiacon meg nem jelenő sajátlakás-szolgáltatás értékelésére is. A tulajdonos (bérlő) által végzett karbantartási munkák saját munkaráfordítását az ajánlás szerint nem kell termelőfelhasználásként elszámolni, csak a felhasznált anyagot (ezt követi az MNSZ is), a felújítási munkákat pedig beruházásként kell elszámolni.

Magyarországon az elmúlt évtizedekben nem beszélhettünk valóságos lakáspiacról, s ezért a lakásszolgáltatás termelésének és fogyasztásának elszámolási módja eltért a nemzetközi gyakorlattól; az elszámolás költség szinten történt.

A nemzeti számlákban 1991-ig alkalmazott módszer szerint a lakásszolgáltatás bruttó értéke a következő tételekből állt:

1. az önkormányzati (állami) tulajdonban levő lakások esetében abból a megfontolásból, hogy a lakberek csak a lakások folyó — fenntartási és felújítási — költségeit fedezik, ezek tételei:

- a fizetett lakbér,
- az Ingatlankezelő Vállalatnak nyújtott támogatás mint terméktámogatás,
- a lakások tárgyidőszaki értékcsökkenése.

2. saját tulajdonú lakások esetében:

- a lakások karbantartásához és felújításához igénybe vett ipari és építőipari munkák értéke,
- a lakosság által házilag végzett karbantartási és felújítási munkákhoz vásárolt anyagok értéke (e munkák élőmunka-ráfordítása nélkül),
- a lakások értékcsökkenése.

A lakások után fizetett házadót 1988-tól a lakossági adók között számoljuk el.

Magyarországon az állami, illetve önkormányzati lakások bérleti díja nem tekinthető tényleges piaci árnak. Az önkormányzati tulajdonban levő lakások esetében¹⁴ 1991-ben az egy négyzetméterre jutó lakbér átlagosan 11 forint volt. A saját tulajdonban levő lakások esetében a költség négyzetméterenként 20 forint. A lakberek tehát még a ténylegesen felmerült költségek fedezésére sem elegendők.

További probléma, hogy a költség szinten történő értékelésnél szereplő lakbér koncepcionálisan sem felel meg a nemzetközi ajánlások lakbér fogalmának, ugyanis a nemzetközi ajánlás a lakásszolgáltatás „költségeibe” — csakúgy, mint minden más piaci termelésnél — beleérti a tőke, a lakás mint eszközállomány után járó hozamot is.

A költség szinten történő értékelésből következően meghatározó, hogy mennyire lehet az egyes költségösszetevőket jól megbecsülni. Ez a probléma elsősorban az értékcsökkenés mértékének megállapításánál merül fel.

¹⁴ A lakossági fogyasztásnál közölt lakbéradat (11,7 milliárd forint) 1991-től az albérlési díjakat és a becsült közvetlen magánlakásbérlés-díjat stb. is tartalmazza. Nem tartalmazza viszont a fizetővendég-szolgáltatás keretében nyújtott lakás-szolgáltatást.

Mindezekből következik, hogy a lakásszolgáltatás az MNSZ-ben mindenképpen alulértékelt, jóllehet ennek mértékét a jelenlegi lakáspiaci viszonyok mellett nehéz megítélni. Az alulértékeltség ténye azonban vitathatatlan. A módszertani változtatások kidolgozásánál fontos célként szerepel, hogy az újonnan kialakított módszertan előreláthatólag hosszabb távon is alkalmazható legyen. Ha Magyarországon valóságos lakáspiac működik, egységesen a lakbéreken mint piaci árakon fogjuk a lakásszolgáltatás nyújtását és fogyasztását értékelni, függetlenül a lakások tulajdonjellegetől. Rövid távon azonban egy olyan megoldást választottunk, amely esetén az önkormányzati tulajdonú lakásokat az eddig alkalmazott módszertan szerint vesszük figyelembe, míg a sajátlakás-szolgáltatást fiktív bérleti díj alapján.

A FOLYÓ TERMELŐFELHASZNÁLÁS MÉRÉSE

A folyó termelőfelhasználás mérésekor két esetet különböztettünk meg.

Nem pénzügyi vállalatok

A folyó termelőfelhasználás azoknak a termékeknek és szolgáltatásoknak az értéke, amelyeket más gazdasági egységektől szereztek be és a számbavételi időszakban a termelési folyamatban teljes mértékben felhasználtak. A költségek a felhasználásra és nem a beszerzésre vonatkoznak. A folyó termelőfelhasználás körébe tartozik az alap- és segédanyagok értéke, a vásárolt alkatrész, a fogyóeszköz, a szerszám, a műszer és a csomagolóanyag értéke, az energiaköltségek, a vízdíj, az anyagvesztések és a felsorolt felhasználási tételek vissza nem igényelhető ÁFA-ja (tartalmát lásd az előzőkben) levonva a felhasználás után kapott támogatást (árkiegészítést), az alkalmazottaknak nyújtott speciális védőétel, -ital és -ruha értéke (az anyagköltség értékét csökkenti a hulladék- és a melléktermék-értékesítésből származó bevétel), az alkalmazottak kiküldetési költségei (utazás és szállás), amit a munkaadó fizet (a reprezentációs költségeket mint természetbeni béreket vesszük számba), az export-ügyletek speciális költségei, az ügyvitel anyagköltségei, a javítási és karbantartási költségek, a takarítás, a szállítás, a kiállításszervezési díjak, a más gazdasági szervezetnek fizetett raktározási és rakodási díjak, a postai és telefondíjak, az épületek és gépek bérleti és lízingdíja, a más gazdasági szervezetnek fizetett jutalékok, a licencdíjak, a szerzői jogdíjak (az 1968-as SNA ezt tulajdonból származó jövedelemként kezelte, míg az 1993-as SNA azt javasolja, hogy e tételt vásárolt szolgáltatásként értékeljük), a bér munka (e tétel szélesebb tevékenységi kört jelent, mint az ipari szolgáltatások fogalma az SNA-ban), a saját előállítású termékek garanciális javítási költségei, a tudományos és műszaki könyvek, folyóiratok vásárlása, az autók, szállítójárművek műszaki vizsgáztatási díja, a tárgyi eszközök bérleti díjai, a reklám- és hirdetési díjak, a más gazdasági szervezettől vásárolt találmányok és szabadalmak díjai (a saját munkavállalótól történő vásárlás díjait a bérek és jövedelmek között számoljuk el). Az 1993-as SNA szerint a szabadalmak újra nem termelhető állóeszköznek (immateriális javak) minősülnek, míg az eredeti példány beszerzése beruházásnak minősül. A korábbi magyar számvitel nem használta az immateriális eszközök fogalmát, de az új számvitel már megkülönbözteti ezeket. A vásárolt készletek veszteségei a káresemé-

nyek miatti veszteségek, a mezőgazdaságban (a betakarítás előtt vagy a készletezés során) keletkező veszteségek nem részei a termelésnek és így a folyó termelőfelhasználásnak sem.

A folyó termelőfelhasználást piaci beszerzési áron értékeljük, vagyis azon az áron, amelyet a felhasználók ténylegesen fizettek érte, beleértve tehát a szállítási díjat és a nettó adókat (a termékadókat és a támogatások egyenlegét).

A számviteli szabályoktól eltérően a nemzeti számlákban a munkavállalói jövedelem részeként mutatjuk ki a vállalatok által vásárolt és az alkalmazottak részére ingyenesen átadott termékeket és szolgáltatásokat. Ezt a számvitel rendszerint a folyó termelőfelhasználásban számolja el.

A MNSZ az erdőtelepítést és a bányászati célú kutatást folyó termelőfelhasználási kiadásként veszi számba, bár az SNA ajánlása szerint e tételeket beruházásként kellene kezelni.

A kormányzat által egyes vállalatoknak nyújtott szolgáltatások folyó termelőfelhasználásnak minősülnek, ha a szolgáltatás ellenértékéért a szolgáltatás értékével arányos díjat vagy más befizetést kell teljesíteni. Az egyéb kormányzati szolgáltatásokat közösségi fogyasztási kiadásoknak tekintjük.

Háztartások

A személyi jövedelemadót fizető egyéni vállalkozások esetében a folyó termelőfelhasználás becsléséhez a kiindulást a kibocsátás számításával összhangban a társasági adóbevallást készítő vállalkozások adatai jelentik. Feltételezzük, hogy az ún. technikai koefficiensek, azaz a termelőfelhasználás és a kibocsátás aránya ágazonként jellemző sajátosságokkal rendelkeznek. A háztartások saját fogyasztásra történő termelése esetén a termelőfelhasználás elszámolása a következők szerint történik.

— A saját fogyasztásra termelt mezőgazdasági termékek esetében a mezőgazdasági kistermelők (akik többnyire saját fogyasztásra termelnek) folyó termelőfelhasználásának számítása különböző információs forrásokra támaszkodik. A becsléseket általában termékszinten végezzük: feltételezzük például, hogy a nem mezőgazdasági szövetkezetek által igénybevett műtrágya- és növényvédőszer-mennyiséget a kistermelés céljára vették igénybe.

— A házilagos lakásépítés esetében a folyó termelőfelhasználás meghatározása a lakosság által vásárolt építőanyagok értékén alapul.

— A sajátlakás-szolgáltatás elszámolásánál a folyó termelőfelhasználást a kis javításokra és karbantartásokra vásárolt termékek és szolgáltatások értéke jelenti. Az erre vonatkozó információk a háztartás-statisztikai adatgyűjtésből származnak.

TÁRGYSZÓ: Nemzetgazdasági mérleg.

РЕЗЮМЕ

В рамках системы национальных счетов автор рассматривает производственные счета. Производство имеет определяющее значение в статистическом описании национальной экономики, поскольку выработанная производственной деятельностью добавочная стоимость образует распреде-

лимую сумму дохода и заодно источник потребления и накопления. Автор исходит из методологических рекомендаций ООН (Система национальных счетов 1993 года) и укладываясь в эти рамки рассматривает проблемы составления венгерских счетов производства. В первую очередь занимается способами расчета и оценки выпуска и валового внутреннего продукта, трудностями, проистекающими из недостатков, инконсистенции источников данных и затем методами, применяемыми для их практического преодоления. Автор намечает точки тех изменений, которые были введены впервые в сводках данных относительно 1992 года вследствие дальнейшего приспособления к международным рекомендациям.

SUMMARY

The author deals with production accounts of the system of national accounts. Production is of definitive importance in statistical description of the national economy, as value added from production activities forms the sum of incomes that can be distributed, and, at the same time, the source of consumption and accumulation. The study starts from UN methodological recommendations (SNA 1993), and fitting in this framework it discusses the problems of the elaboration of Hungarian production accounts. The paper demonstrates first of all the procedures of computation and estimation of the output and GDP, the difficulties arising from the shortages and inconsistencies of the data sources, and the methods for solving them in practice are discussed. The study indicates the changes introduced first in the publications comprising figures for 1992, which were aimed at adopting the international recommendations.

INFORMÁCIÓSZABADSÁG—ADATVÉDELEM— STATISZTIKA (III.)

DR. BÁNSZEGI KATALIN—DR. LAKATOS MIKLÓS

Az adatvédelmi, a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló, valamint az országgyűlési biztostól (ombudsmanról) alkotott törvény legfontosabb szabályainak áttekintése után¹ a statisztikai törvény ismertetése következik. Az említett törvények rendelkezései kapcsán már többször utaltunk a statisztikai törvény egyes szakaszaira, a dolgozatban ezeket az utalásokat most a statisztikai törvény szemszögéből vizsgáljuk.

STATISZTIKAI TÖRVÉNY²

A modern, civilizált országok nem nélkülözhetik azokat az alapvető információkat, amelyeket a statisztikai módszerrel gyűjtött, feldolgozott és publikált adatok biztosítanak. Ahhoz, hogy ezek az információk rendelkezésre álljanak, törvényben kell szabályozni a hivatalos (állami) statisztikai szolgálat működési rendjét, és egyben jogi garanciákat kell nyújtani az adatszolgáltatóknak, hogy az általuk rendelkezésre bocsátott adatokkal nem élnek vissza, azokat csak statisztikai célokra használják fel.

Magyarországon a statisztikai szolgálat több mint 125 éves múltra tekinthet vissza. Az első statisztikai törvényt 1874-ben alkották, ily módon hazánk a statisztika jogi szabályozása területén az európai élvonal országaihoz tartozott. Azóta további öt statisztikai törvény született, azaz átlagosan húsz-huszonöt évenként mutatkozott szüksége annak, hogy újraszabályozzák a hivatalos statisztika működési rendjét. <1>

A jelen tanulmány terjedelmi korlátaiból adódik, hogy az 1993-ban elfogadott statisztikai törvényt megelőző öt törvény ismertetésére nincs mód, azonban meg kell jegyezni, hogy a legutóbbi statisztikai törvény tervezetének készítői hasznosították ezeknek a törvényeknek legjobb megoldásait, különösen az 1929. évi XIX. törvény tapasztalatait, például az Országos Statisztikai Tanács életre hívásában. A törvényjavaslat készítői — a polgári demokráciák jogrendszerének természetes kívánalmaként — tanulmányozták több ország statisztikai törvényeit, melynek eredményeképp az elfogadott statisztikai törvény a német törvényből a statisztikai tanács működésének

¹ Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 7. sz. 547—559. old., 8—9. sz. 625—636. old.

² Az 1993. évi XLVI. törvényt a statisztikáról az Országgyűlés az 1993. április 27-i ülésnapján fogadta el. (Megjelent: *Magyar Közlöny*. 1993. évi 60. sz. 3314—3318. old.)

elveit adaptálta, az osztrák és a kanadai törvényből az adatátadási rendszert honosította meg, az osztrák törvényből a nyilvánosság elvét hasznosította, és mindegyikből átvette azt az alapelvet, hogy természetes személyre vonatkozólag adatszolgáltatási kötelezettséget csak törvény rendelhet el.³<2>

A statisztikai törvény elsődleges feladata, hogy meghatározza a statisztikai cél fogalmát. Erre azért van szükség, mert számos esetben más a jogi helyzete egy statisztikai, mint egy nem statisztikai, például igazgatási célú adatgyűjtésnek, és mert a személyes adatok kezelése vonatkozásában az adatvédelmi törvény egyik alaptétele (5-6. §-ok) a célhoz kötöttség, ami megköveteli a statisztikai cél megfogalmazását. A statisztikai cél részletes meghatározása a szakirodalomban foglaltak legteljesebb leszűkítésével is oldalakat venne igénybe, amire egy törvény összeállításakor nyilvánvalóan nincs lehetőség, ezért is alakulhatott ki vita a képviselők között az egy-két mondatos, pontos meghatározás igénye körül. Például *dr. Fekete Gyula* MDF-képviselő megfogalmazása szerint a „...statisztika a tömegesen előforduló jelenségek számadatok révén történő leírása és elemzése”. Sasvári Szilárd is a statisztikai cél legfontosabb elemének a „tömegjelenség” kitételt tartotta, amely fogalom a német statisztikai törvényben is szerepel.(<3> 123. és 186. old.)

Az Európa Tanács illetékes munkacsoportjának ajánlása a következőképpen fogalmaz: „Statisztikai célra történő felhasználás a személyes adatok feldolgozása, a sokaság struktúrája, fejlődése, közös jellemzői bemutatásának kizárólagos céljából” (nem hivatalos fordítás). További magyarázatként ehhez még hozzátehetjük azt, hogy az adatkezelés célja akkor statisztikai, mikor az adat egyedisége nem, hanem csak a többi adattal egybefoglalt értéke számít. Az országgyűlési viták után végül kialakult a hatályos szöveg, amely egyfelől megfogalmazza a statisztika feladatát és célját, másfelől pedig meghatározza a statisztikai tevékenységet.

„1. §. A statisztika feladata és célja, hogy valósághű, tárgyilagos képet adjon a társadalom, a gazdaság, a tulajdonviszonyok, a környezet állapotáról és változásairól az államhatalmi és közigazgatási szervek, valamint a társadalom szervezetei és tagjai számára. A cél elérése érdekében e törvény — összhangban a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvénnyel — az adatok statisztikai módszerekkel történő felvételét, feldolgozását, tárolását, átadását, átvételét, elemzését, szolgáltatását, közlését, valamint közzétételét (a továbbiakban: statisztikai tevékenység) szabályozza.”

A statisztikai törvény rendelkezéseit az alábbi körben kell alkalmazni:

„2. §. A törvény hatálya kiterjed

- a) az 1. §-ban meghatározott statisztikai tevékenységet folytató természetes és jogi személyekre, valamint a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetekre;
- b) a nem statisztikai célú adatgyűjtéseket végző és adatokat kezelő szervekre és szervezetekre, a statisztikai célra is felhasználásra kerülő adataik vonatkozásában.”

A statisztikai törvény hatályossági köre tehát kiterjed többek között a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervek statisztikai tevékenységére, a szolgálathoz nem tartozó szervek adatgyűjtésére és adatkezelésére, adatszolgáltatására (társada-

³ Az Országgyűlésben vita volt arról, hogy a külföldi országok tapasztalatait milyen mértékben hasznosítsák, volt olyan vélemény, hogy a német statisztikai törvényből még több jogi megoldást kellett volna átvenni. (Lásd *Sasvári Szilárd* Fidesz-képviselő felszólalásait.)

lombiztosítás, cégnyilvántartás, ingatlan-nyilvántartás, adó stb.), ha azok adataikat statisztikai célra használják. Már e szakasznál (2. § b) pont) fontos lehatárolási ismérv a statisztikai cél fogalma. Ez utóbbi szervek a statisztikai törvény rendelkezéseit csak úgy tudják betartani, ha saját információs rendszerük kialakításánál figyelembe veszik a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által közzétett fogalmakat és osztályozási rendszereket (25. §). (E fontos rendelkezésről a későbbiekben lesz még szó.) A statisztikai törvény 2. §-val kapcsolatban már most megjegyezzük, hogy míg az adatvédelmi törvény hatálya csak a természetes személyekre terjed ki, addig a statisztikai törvény hatálya szélesebb körre, a nem természetes személyekre is kiterjed. (Mint korábban jeleztük, az adatvédelmi törvény eredeti tervezete a nem természetes személyek körét is magába foglalta volna, ez megváltozott, és főleg emiatt keletkezett az összehangolatlanság a két törvény között, amelyet utólag kellett korrigálni.)

A statisztikai törvény 3. §-a hozta létre a hivatalos statisztikai szolgálatot, és sorolta fel az ahhoz tartozó szerveket. A hivatalos statisztikai szolgálat köre túllép a végrehajtó hatalom szervein, magába foglalja például a Magyar Nemzeti Bankot vagy a Legfelsőbb Bíróságot is. A képviselőházi viták során több képviselő bővíteni kívánta a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervek körét, azzal a ki nem mondott szándékkal, hogy ezek a szervek ágazati, hatósági irányítási munkájukhoz fel tudják használni a statisztikai célra gyűjtött adatokat, információkat. Ha a korábbi évtizedek ún. igazgatási statisztikáinak mögöttes tartalmát tételesen megvizsgálánk, akkor jelentős részükről kiderülne, hogy voltaképpen a minisztériumi irányításhoz gyűjtöttek olyan információkat, amelyek felvétele főleg egyedi tartalmuk miatt volt érdekes. A jövőben ezért lesz fontos, hogy az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Programba (OSAP) kerülő adatgyűjtések valóban statisztikai célt szolgáljanak. Ebből is látható, miért fontos a statisztikai cél pontos, szabatos meghatározása. (Az országgyűlési vita során felmerült annak igénye, hogy a helyi önkormányzatok is tartozzanak a hivatalos statisztikai szolgálathoz. Ezt a problémát végül úgy oldották meg, hogy ugyan a helyi önkormányzatok nem tagjai a hivatalos statisztikai szolgálatnak, de illetékességi területükön helyi önkormányzati rendelettel statisztikai adatgyűjtést rendelhetnek el és hajthatnak végre. (15. § (3))

A KSH hatáskörét és ezzel a statisztika területén elfoglalt pozícióját a törvénynek a KSH feladatait felsoroló 6. §-a alapozza meg.

Ehhez a témakörhöz kapcsolódik a törvény végrehajtására kiadott 170/1993. (XII. 3.) korm. rendelet (Vhr) 1. §-a, amely pontosítja a törvény 3. § (3) bekezdésében előírt tájékoztatási kötelezettség teljesítésének szabályait, és ehhez kapcsolódóan kimondja, hogy a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szerveknek a KSH állásfoglalását figyelembe kell venniük.⁴

A statisztikai törvény 4. §-a a KSH státusát rendezi a magyar közigazgatás rendszerében. Jelentős kérdésről van szó, nem véletlen, hogy e törvény egyik elődjének tekinthető 1929. évi törvény tárgyalásakor a KSH szerepéről éles viták zajlottak le a képviselőházban. A vita akkor is és most is a centralizáció, a miniszterelnöki felügyelet és az Országos Statisztikai Tanács körül csoportosult. Abban most is egyetértet-

⁴ 170/1993. (XII. 3.) Korm. rendelet a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény végrehajtásáról. (Megjelent: *Magyar Közlöny*, 1993. évi 175. sz. 10810—10816. old.)

tek a képviselők, hogy a statisztikai információk objektivitása akkor biztosítható, ha azt egy politikailag független, szakmailag autonóm szerv dolgozza ki és állítja össze. Különösen egyes ellenzéki képviselők szorgalmazták, hogy a KSH számvevőszék típusú, a kormánytól független szerv legyen, és vezetőjét a köztársasági elnök nevezze ki. A kormányzati oldalról viszont azzal érveltek, hogy a KSH a kormányzat része, elnökét és elnökhelyetteseit a miniszterelnök nevezze ki és mentse fel, ugyanis, ha a kormányzáshoz szükséges adatok beszerzését végző intézmény nem a kormányzathoz, hanem a köztársasági elnökhöz vagy a Parlamenthez tartozik, akkor a mindenkori kormányzat információhiányra hivatkozva bármikor a végrehajtó hatalmon kívüli körökre háríthatja a döntésképtelenség vagy az intézkedések késedelmének felelősségét. Hivatkoztak még arra is, hogy a világ országainak döntő többségében a statisztikai szolgálatok a kormányok alárendeltségében működnek. Az országgyűlési viták után végül kisebb kiegészítésekkel a törvényben maradt az eredeti javaslat:

„4. § (1) A Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) a Kormány közvetlen felügyelete alá tartozó, szakmailag önálló, országos hatáskörű közigazgatási szerv.

(2) A KSH elnökét és elnökhelyetteseit a miniszterelnök nevezi ki és menti fel.”

A meghatározás figyelemreméltó eleme, hogy a KSH „...a Kormány közvetlen felügyelete alá tartozó, szakmailag önálló” szervezet. Ez a szabályozás a KSH önállóságát erősíti meg. A KSH státusával függ össze a törvénynek az Országos Statisztikai Tanáccsal kapcsolatos rendelkezése is. (7. §)

Az 1929. évi statisztikai törvény leghatározottabb nyomát e törvény 7. §-a viseli magán, amely létrehozta a KSH elnökének tanácsadó testületeként az Országos Statisztikai Tanácsot (továbbiakban: OST).

A törvényelőkészítés időszakában két irányzat küzdött meg egymással. Az egyik az ún. „erős” OST mellett foglalt állást, ami előképének másaként azt jelentette volna, hogy a Tanács a KSH felett álló testület, intézmény, melynek munkájában a KSH a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó többi szervvel együtt vesz részt, és amely felülről koordinálja a statisztikai munkát. A másik irányzat a „gyenge” OST mellett foglalt állást arra való hivatkozással, hogy változó világunkban a még erősen alakuló felhasználói igények ismeretében, illetve nem ismeretében nagyon megnehezíti a statisztikai munka összekapcsolását és ront az operativitását, ha több fórumú a döntési rendszer. Ez utóbbi érveket elfogadva hozta létre a statisztikai törvény az OST-t olyan jogkörrel, hogy az a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervek, az érdekképviseletek, az önkormányzatok, a társadalombiztosítás (mint az egyik legnagyobb adatkezelő szervezet) és a tudományos élet képviselőiből álló szakmai tanácsadó testület a KSH elnöke mellett. A súlyát a megszűnt Statisztikai Koordinációs Bizottsághoz viszonyítva az növeli, hogy a tagok a megbízásukat a miniszterelnöktől kapják három évre, mely idő alatt kialakul és gyümölcsözőzhet az a tapasztaltság, amely az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program évenkénti összeállításának véleményezéséhez szükséges.

„7. § (1) A hivatalos statisztikai szolgálat működésének, munkája összehangolásának elősegítésére, a társadalmi érdekek képviseletének és az adatfelhasználók igényeinek érvényre juttatására, az országos statisztikai adatgyűjtési program tervezetének véleményezésére, a KSH elnökének szakmai tanácsadó, véleményező szerveként Országos Statisztikai Tanács (a továbbiakban: OST) működik.”

Az, hogy a statisztikai munkában milyen jelentősége van az adatvédelemmel kapcsolatos kérdéseknek, jelzi, hogy az OST ülésén állandó meghívottként az adatvédelmi biztos is részt vesz. (7. § (3)). (Volt olyan javaslat, hogy az adatvédelmi biztos nem meghívottként, hanem az OST tagjaként vegyen részt a munkában, ez a megoldás azonban döntési helyzetekben megkérdőjelezné az adatvédelmi biztos pártatlanságát.)

Visszatérve a KSH státusának rendezésére, a törvény 5. §-a egyértelművé teszi azt, hogy a KSH elnöke — mivel felelős a KSH információgyűjtésének hatékonyságáért — saját hatáskörben állapítja meg a hivatal szervezeti felépítését, egyetlen megkötéssel, miszerint a hivatalnak kell legyenek területi szervezetei is. Ez utóbbival kapcsolatban érdekes módon nem voltak viták, pedig — jelen pillanatban — nem egyértelmű a KSH területi szervezeti egységeinek helyzete. (A KSH területi szerveit az 1952. évi VI. törvény hozta létre, az 1929. évi törvény a Fővárosi Statisztikai Hivaltal nem tekintette a KSH területi szervezetének.) A KSH területi szervezeteinek státusát különösen a megyei és a helyi önkormányzatok, a többi minisztériumok helyi szerveinek vonatkozásában kellene tisztázni, mivel a közigazgatás jelenlegi rendszere lényegesen eltér az elmúlt negyven évben kialakult szisztémától, és a területi szervek létrehozásának indoka és funkciója is egészen más kell legyen, mint ami 1952. évi megalakulásuk (lásd az akkori tervutasításos rendszert) körülményeit jellemezte. (<3> 64. old.)

A KSH feladatait a statisztikai törvény 6. §-a és a Vhr 2. §-a határozza meg, azok nagyjából megfelelnek a hivatal évszázada gyakorolt tevékenységi körének. Az előkészítés során a legnagyobb vihart a törvényjavaslat 6. § h) pontja kavarta, amely szerint a KSH feladata az Országgyűlés és a Kormány évenkénti tájékoztatása az ország társadalmi, gazdasági, népesedési adatairól. A beterjesztés előtt ezt a szöveget a Pénzügyminisztérium (PM) azon az alapon ellenezte, hogy a Parlamentet az ország helyzetéről a pénzügyminiszter joga és kötelezettsége tájékoztatni. Ez pénzügyileg és az éves költségvetéshez kapcsolódva igaz, de nem zárja ki az átfogó, a társadalom és a gazdaság egészére kiterjedő teljes átnézeti statisztikai informálást. A PM ellenvetését elfogadva, a Kormány e nélkül a pont nélkül terjesztette be a törvényjavaslatot a Parlamentnek, ahol azonban képviselői indítványra mégis bekerült ez a KSH tekintélyét, de felelősségét is nem kis mértékben növelő pont. (Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy ezt a tekintélynövekedést nagyban segítené, ha a tájékoztató jelentést maga a KSH elnöke adhatná elő a Parlamentben.)

„6. § A KSH feladata:

h) az Országgyűlés és a Kormány évenkénti tájékoztatása az ország társadalmi, gazdasági népesedési adatairól;”

A törvénysszöveg és a Vhr. 2. §-ának összeolvasatából kiderül, hogy a KSH mint ágazati felelősségtől megvált a számítástechnika-alkalmazás felügyeleti és irányítási jogkörétől, ebből következően a szakoktatási, ágazati beruházási és egyéb kérdések intézése részint az Ipari és Kereskedelmi, részint a Munkaügyi, illetőleg a Művelődési és Közoktatásügyi Minisztériumhoz került. (A KSH közigazgatásban elfoglalt pozíciójából is következik az ágazati felelősségtől történő megválás, ugyanis a KSH elnöke nem miniszteri jogállású személy.)

A KSH feladatainak a törvény 6. §-a szerinti felsorolásától terjedelmi okból el kell tekintenünk, azonban fel kell hívni a figyelmet a 6. § *f)* pontjában foglalt fontos feladategyüttesre, amit a statisztikai tevékenységben alkalmazásra kerülő módszerek, fogalmak és osztályozások kialakítása jelent. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a különböző helyeken képződött adatok általános felhasználása csak akkor lehetséges, ha azok homogének, ugyanarról a jelenségről azonos kategóriák szerint szólnak. Ezért elengedhetetlen az egységes fogalmi, módszertani, osztályozási rendszer kidolgozása és annak elérése, hogy a hivatalos statisztikai szolgálathoz nem tartozó szerveknél is az adatok kezelése ennek figyelembevételével történjék. Bár ez nem vonatkozik a szerv saját célját szolgáló, belső információ-rendszerére, de ha külső adatszolgáltatásra kerül sor, mégis biztosítani kell az összhangot a különböző osztályozási rendszerekkel. (Ezért ajánlatos már a belső információ-rendszer kialakításánál figyelembe venni az egységesség követelményét.)

„6. § A KSH feladata:

f) az Országos Statisztikai Tanács bevonásával a statisztikai módszerek, fogalmak, osztályozások kialakítása és számjelek meghatározása, névjegyzékek készítése, nyilvánosságra hozatala és használatuk kötelezővé tétele;

g) más információ-rendszerek, a nyilvános, a közhitelű és egyéb nyilvántartások, valamint a hatósági ellenőrzési, gazdasági vagy egyéb tevékenységgel járó adatgyűjtések fogalmi és osztályozási rendszerének kialakításában való közreműködés;”

A statisztikai törvény 25. §-a ezt a problémát külön szabályozza, mégpedig úgy, hogy a különböző feladatok ellátása során, a társadalombiztosítási, az adó-, a cégnyilvántartási, az egészségügyi, az ingatlan-nyilvántartási, a pénzügyi jogszabályok végrehajtásánál és ellenőrzésénél az adott szervezet a gazdasági vagy egyéb tevékenységgel járó adatkezelésnél, az információ-rendszerek kialakításánál a KSH által közölt fogalmakat és osztályozási rendszereket kell figyelembe venni, hogy lehetővé váljék az adatok átadása-átvétele és többirányú hasznosítása.

„25. § A hatósági, ellenőrzési, gazdasági vagy egyéb tevékenységgel járó, a szerv belső, ügyviteli célját szolgáló, valamint a nyilvános, a közhitelű és egyéb nyilvántartások vezetésével összefüggő adatgyűjtéseknél és adatszolgáltatásoknál a KSH által közölt fogalmakat és osztályozási rendszereket kell figyelembe venni.”

A KSH feladatait meghatározó 6. § (a) szakasza ugyan utal arra, hogy az adatok elemzése is a KSH tevékenységi körébe tartozik, azonban a törvény egészéből, a végrehajtási rendeletből, valamint az ún. miniszteri indoklásból és a képviselőházi vitából sem derül ki az, hogy a jogalkotó elemző vagy adatgyűjtő típusú KSH mellett teszi-e le a voksot. Egyetlen képviselő (*dr. Hajdú Istvánné FKgP*) mondta el azt a véleményét, hogy „Kevésbé tartozik a KSH feladatai közé — és ez nemcsak a mi véleményünk, hanem a nemzetközi gyakorlat is azt támasztja alá — az adatok tartalmi elemzése és az előrejelzés” (<3> 185. old.) Nem lényegtelen kérdésről van szó, ugyanis más szervezeti felépítést, illetve szakembergárdát igényel egy elemző és más egy adatgyűjtő típusú KSH. Mindenesetre, ha az utóbbi elgondolás érvényesülne, akkor megtörne az a már *Keleti Károly* óta érvényesülő törekvés, hogy a KSH a saját maga által gyűjtött adatokat alkotó módon elemezze, és ne csak adattárakat közöljön

minden kommentár nélkül. A KSH-t jelenlegi rendkívül tagolt felépítése (65 osztály, 16 főosztály, körülbelül 700 dolgozó) inkább az adatgyűjtési típus felé orientálja.

Az adatok elemzésétől való idegenkedést a politikai befolyásolás vádjának elkerülése is erősítheti, továbbá az, hogy a Vhr. 20. § (1) szakasza kimondja, hogy

„Több szerv által nyilvánosságra hozott ugyanazon adatok közül a KSH által közölt a hivatalos statisztikai adat”

szintén az egyszerűbb megoldás — az elemzés, értékelés elhagyása — felé orientálja a KSH-t.

A statisztikai törvény 8. § (1) az adatszolgáltatás szempontjából az adatgyűjtéseket kötelező vagy önkéntes voltak alapján határolja el egymástól:

„8. § (1) Statisztikai adatgyűjtéseket (a) adatszolgáltatási kötelezettség előírás, vagy (b) önkéntes adatszolgáltatás alapján lehet végrehajtani.”

Önkéntes adatszolgáltatáson alapuló adatgyűjtéseket bárki bármikor szervezhet. Ezzel kapcsolatban csak egyetlen előírás van: az adatszolgáltató figyelmét az adatgyűjtő köteles felhívni arra, hogy az adatszolgáltatás önkéntes és annak nem teljesítése semmiféle hátrányos következménnyel nem jár (16. §).

A statisztikai törvény 8. § (3) szakasza kimondja, hogy természetes személy személyes adatára vonatkozó kötelező adatszolgáltatást csak törvény rendelhet el, és a 8. § (4) szakasz pedig a természetes személy különleges adataira (például faji eredetre, vallásra) vonatkozó — az adatvédelmi törvényben ismertetett módon — szabályozást tartalmazza (önkéntesség, írásbeli hozzájárulás).

A természetes személyekre vonatkozó szigorú, garanciális szabály — miszerint csak törvény rendelhet el kötelező adatszolgáltatást — azt a problémát vetette fel, hogy mi legyen az egyéni vállalkozók és más jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági tevékenységet folytató adatszolgáltatók statisztikai adatszolgáltatási kötelezettségének megállapításával. (Az adatvédelmi törvény fogalomhasználata szerint, ugyanis ezeknek a vállalkozó személyeknek a gazdálkodási adatai is személyes adatnak minősülnek, így évenkénti törvényi szabályozással lehetne csak a gazdálkodásukra vonatkozóan statisztikai adatokat gyűjteni.) E bürokratikus és indokolatlanul szigorú szabályozás feloldására a statisztikai törvény 8. § (5) szakasza a jogi védelem szempontjából megnyugtató, de kellően rugalmas megoldást ad. (A törvénynek ez a része taxatív felsorolja azokat az adatfajtákat (például vállalkozás azonosításához szükséges adatok, munkaügyi, beruházási adatok, pénzügyi elszámolások) melyek szolgáltatására az adott vállalkozó kötelezhető. Természetesen a jogi megoldás kimunkálásához színvonalas és megoldást kereső országgyűlési vitára volt szükség.

Végül a statisztikai törvény 8. § (6) szakasza — a nemzetközi normáknak is megfelelően — a statisztikai adatgyűjtés részletes szabályainak megállapítását kormányrendeletre bízta.

„8. § (6) A jogi személy, valamint a gazdasági tevékenységet folytató természetes személy és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet statisztikai adatszolgáltatási kötelezettségének részletes szabályait, az OST állásfoglalásának figyelembevételével, a KSH elnökének előterjesztése alapján, kormányrendelet állapítja meg.

Ez a kormányrendelet a statisztikai törvény 11—14. §-ai szerinti, a hivatalos statisztikai szolgálat adatszolgáltatási kötelezettséggel járó statisztikai adatgyűjtéseit tartalmazó éves Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program, amely ily módon egységbe foglalja az egész ország éves statisztikai információigényét, kimondva az adatszolgáltatási kötelezettséget.

Hogy a törvényi előírásoknak megfelelően a gyakorlati lebonyolítás is egységes legyen, a Vhr. 6. §-a megállapítja azokat a formai követelményeket, amelyeknek a kérdőíveknek meg kell felelniök, a statisztikai törvény 9. §-a és a Vhr. 7. §-a pedig az adatszolgáltatás során követendő magatartásokat és adminisztratív szabályokat tartalmazza, lehetővé téve az adatgyűjtő szerv számára az adatszolgáltatás ellenőrzését is.

A KSH megalakulása óta foglalkozik népmozgalmi statisztikai adatok gyűjtésével, publikálásával és értékelésével. A magyar statisztika hagyományos ágáról van szó, melynek törvényi szintű szabályozása főleg az adatvédelmi törvény személyi adatokkal kapcsolatos szigorú előírásai miatt vált szükségessé. A statisztikai törvény 10. §-a rendelkezik erről a fontos kérdéstről oly módon, hogy definiálja a népmozgalmi eseményt (születés, házasságkötés, válás, halálozás) (10. § (1)), majd felsorolja azokat a személyes adatféleségeket, amelyek a statisztikai felmérés céljából szükségesek (10. § (2)). (Például: név, lakcím, nem, foglalkozás, munkahely, népmozgalmi eseménnyel összefüggő egészségi állapot.)

Az országgyűlési viták főleg e szakasz körül robbantak ki, mivel egyes képviselők aggódtak, hogy ilyen sokféle személyi adat felhalmozása, szigorúbban fogalmazva készletre gyűjtése nem ellentétes-e az adatvédelmi törvény céljaival (<3> 137—139. old.) Kétségtelen, hogy a törvény által felsorolt személyi adatféleségeket együttesen szemlélve teljes személyiségkép bontakozik ki előttünk, azonban szakmai szempontból oly értékes idősorokról van szó, melyeknek megtörése nem lett volna indokolt. Ezt a képviselők belátták, és inkább arra kerestek garanciákat, hogy az anonimitást biztosítsák. (Voltak olyan vélemények is, hogy külön törvény tárgyává kellene tenni ezt a rendelkezést a Vhr. 8. §-ában foglalt szabályokkal együtt. A jogalkalmazást azonban nagyon megnehezítette volna a mozaikszerű szöveg összeolvasása, és a törvényalkotás túlzásfolttsága időben is megkérdőjelezte volna két törvény elfogadását, továbbá furcsa lett volna, hogy a magyar statisztika e fontos területét ne a statisztikai törvény szabályozza.) A 10. § (3) szakasza tartalmazza azt a garanciális szabályt, hogy

„10. § (3) A népmozgalmi eseménnyel kapcsolatban gyűjtött adatok közül a nevet, a lakcímet és a tartózkodási helyet az adatok teljessége és összefüggése ellenőrzésének befejezését követő nyolc napon belül törölni kell.”

A 10. § (4) pedig rendelkezik arról, hogy a népmozgalmi eseményekkel kapcsolatos adatokat mely szervek szolgáltatassák. (Például anyakönyvvezetők, bíróságok).

A statisztikai törvény a 11. §-nál érkezik el a statisztikai rendszer legfontosabb intézményéhez, az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Programhoz. Az eddig központi és igazgatási statisztikából álló állami statisztika egységes rendszerének helyébe — ahol minden tárcát megilletett az önálló elrendelési jog — ezzel a törvénnyel belép a statisztika gyakorlatába az évente egy alkalommal, a Kormány által elrendelt, egysé-

ges, az ország valamennyi kötelező adatszolgáltatással járó statisztikai igényét magába foglaló program, a már közismert rövidítéssel OSAP-nak nevezett összeállítás. A statisztikai törvény 11—14. §-ai és a Vhr. 9—14. §-ai az OSAP KSH által történő összeállításának, megvitatásának, OST elé, majd Kormány elé terjesztésének szabályait és időpontját határozza meg annak érdekében, hogy párhuzamosságoktól, szakszerűtlenségektől és szükségtelen adatigényektől mentes programcsomag kerüljön elrendelésre olyan időben, amikor még megfelelőképpen elő lehet készülni, és az adatszolgáltatókat elő lehet készíteni a következő év elvárásaira. Ezért a Vhr. 11. §-a kimondja, hogy a KSH-nak a törvény 11. §-a szerint az általa kialakított OSAP-tervezetet szeptember 30-ig kell a Kormány elé terjeszteni annak érdekében, hogy kellő időben hozott kormánydöntéssel, a Vhr. 7. § (3) bekezdésében foglaltaknak megfelelően, az adatszolgáltatókat december 15-ig tájékoztatni lehessen adatszolgáltatási kötelezettségükről, mivel január 1-jétől úgy kell nyilvántartási, bizonylati rendszerüket kialakítani, hogy abból az adatszolgáltatást teljesíteni tudják.

A statisztikai tevékenységet szabályozó jogalkotásnak mindig törekvése volt, hogy akár a KSH-n belül, akár kívül csökkentse az adatgyűjtések párhuzamosságát. Sajnos ez a „bürokrácia önmozgása”, a „tárcasovinizmus” miatt nem mindig sikerült. Az 1929. évi statisztikai törvény tapasztalatai azt mutatták, hogy egy olyan statisztikai adatgyűjtésimunka-terv, amely — évenként — egységes keretbe foglalja a kötelezővé tett adatgyűjtéseket, reményt ad a fentebb leírt célok megvalósulására.

„11. § (1) Az adatszolgáltatási kötelezettséggel járó statisztikai adatgyűjtéseket — kivéve a törvényben elrendeltek — a hivatalos statisztikai szolgálat éves országos statisztikai adatgyűjtési programja (a továbbiakban: program) tartalmazza.”

A statisztikai törvény e szövegéből kiderül, hogy az OSAP — mivel természetes személyekkel kapcsolatos adatgyűjtéseket csak törvény rendelhet el — csak a nem természetes személyekkel kapcsolatos kötelező adatgyűjtéseket foglalja magába. Az országgyűlési viták során egyes képviselők csak ily módon értettek egyet azzal, hogy az OSAP-ot kormányrendelettel tegyék kötelezővé (12. §).

Statisztikai adatgyűjtésre nem csak a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervnek lehet szüksége. Ezért a statisztikai törvény 15. §-a lehetőséget ad arra, hogy önkéntes adatszolgáltatás mellett az országos hatáskörű közigazgatási szervek is hajthassanak végre kötelező adatszolgáltatással járó adatgyűjtést. Ez úgy történik, hogy a szervek ez irányú igényüket bejelentik a téma szerint illetékes tárcához vagy a KSH-hoz, ahol elbírálják az adatgyűjtés szükségességét, valamint szakszerűségét, és ha indokolt, beveszik az OSAP-ra vonatkozó saját javaslatukba. (Elrendelés esetén a végrehajtásról az igénylő szervnek kell gondoskodnia.) Mint már említettük, az országgyűlési viták eredményeként bekerült a statisztikai törvény 15. § (3) szakaszába a helyi önkormányzati rendelettel kötelezővé tehető adatgyűjtés. A statisztikáról szóló 1973. évi V. törvényben a tanácsok nevesítve tartoztak az igazgatási statisztika rendszerébe, de az önkormányzatok önállóságának megteremtésével, a régi hierarchia megszüntetésével lehetetlenné vált 3200 igénylőt felvenni az OSAP-ba. Ezért a törvénytervezet úgy kezelte a helyi igényeket, hogy ha szükségük van kötelező statisztikai adatszolgáltatáson alapuló adatgyűjtésre, akkor az országos hatáskörű közigazgatási szervekhez hasonlóan kérik annak felvételét az évi OSAP-ba. A képviselők ezzel nem

értettek egyet, így a 15. § (3) szakaszában törvényerőre emelkedett az általuk indítványozott javaslat. A gyakorlatban nehéz lesz úgy figyelemmel kísérni az ilyen jellegű adatgyűjtéseket, hogy biztosítva a szakszerűséget, szükségességet és kiküszöbölve a párhuzamosságot, az önkormányzati igény ne rontsa el az adatszolgáltató és a statisztika kapcsolatát. (Reméljük, hogy a KSH területi szervei kellő szakmai segítséget tudnak nyújtani a helyi önkormányzatok statisztikai tevékenységéhez.)

A statisztikai törvény 17—21. §-ai szabályozzák a statisztikai adatok nyilvánosságát, védelmét és továbbítását. A statisztikai törvénynek ez a része kapcsolódik legerősebben az adatvédelmi törvényhez, ezért e témakörrel részletesebben kell foglalkoznunk.

Az adatvédelmi törvény megadta a főbb irányokat a személyes adatok védelme és a közérdekű adatok nyilvánossága tárgyában. A statisztikai törvénynek — márcsak időbeni eltolódása miatt is — a korábban megalkotott adatvédelmi törvényhez és az egyedi adatok hagyományos védelméhez igazodva kellett szabályozni a tájékoztatási rendszert. Ennek megfelelően a statisztikai törvény 17. §-a a statisztikai információrendszer szempontjából alapvető kérdést szabályoz.

„17. § (1) A hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervek által végrehajtott adatgyűjtések eredményei — a (2) bekezdésben foglalt kivétellel — nyilvánosak. A nyilvánosságra hozásról e szervek saját hatáskörükben gondoskodnak.

(2) Nem lehet nyilvánosságra hozni az államtitoknak vagy szolgálati titoknak minősített adatokat, valamint — a 18. §-ban foglaltak kivételével — a statisztikai célt szolgáló, a természetes és a jogi személy, valamint a jogi személyiséggel nem rendelkező adatszolgáltatóval kapcsolatba hozható adatot (a továbbiakban: egyedi adat).

Fontos megjegyezni, hogy az adatalany azonosítására használt fogalom a személyes adat, illetve az egyedi adat. Míg a személyes adat csak a természetes személyre vonatkozik, addig az egyedi adat ezen túlmenően a nem természetes személy adatait is magába foglalja. (E megkülönböztetésre azért is szükség van, mert az adatvédelmi törvény hatálya csak a természetes személyre terjed ki.)

A 17. § (2) bekezdés szövegének az a része, hogy az adatszolgáltatóval „kapcsolatba hozható” és az adatvédelmi törvénynek a személyes adat megfogalmazásánál használt „a meghatározott természetes személlyel (a továbbiakban: érintett) kapcsolatba hozható adat, az adatból levonható az érintettre vonatkozó következtetés” voltaképpen ugyanazt jelenti, nevezetesen azt, hogy ha az adat révén azonosítani lehet az adatszolgáltatót, legyen akár természetes vagy nem természetes személy, akkor már az az adat egyedi, az adatvédelmi törvény szemszögéből személyes adatnak minősül. Mit jelent ez a gyakorlatban? Nem kevesebbet, mint azt, hogy a statisztikai tájékoztatás eddigi rendszerében — például statisztikai évkönyvekben, gyorstájékoztatókban — közölt információk egy része egyedi adatnak minősíthető, mert azokból következtetni lehet az adatszolgáltatóra, illetve az adatszolgáltatót azonosítani lehet. (A statisztikai tájékoztatási rendszer jellegéből adódik, hogy az azonosíthatóság főleg a nem természetes személyek, azaz a jogi személyek, illetve a jogi személyiséggel nem rendelkező adatszolgáltatók körében jelentkezik.) A statisztikai közléseknél a nagyszámú kérdőjel abból adódik, hogy egyes szakágazatokban, termelési ágazatokban egy-két gazdasági adatalany munkálkodik, és ha bármilyen adatot közlünk, akkor ezekből az

adatokból könnyen azonosítható az adatalany. (Ebbe a körbe tartozik például a kőolaj- és szénbányászat, a kohászat, a közlekedés, a villamosenergia-ipar.) Az idézett törvényszöveg szerint nyilvánvaló, hogy az államtitoknak, szolgálati titoknak minősített adatokat nem lehet közölni. Az egyedi adatot sem lehet közölni, kivéve a 18. §-ban foglaltakat.

„18. § (1) Egyedi adat csak statisztikai célra használható, mással csak akkor közölhető, és abban az esetben adható át, valamint hozható nyilvánosságra, ha ehhez az adatszolgáltató előzetesen írásban hozzájárult. Ez a korlátozás nem vonatkozik az azonos szerven belül statisztikai tevékenységet végző személyek egymás közötti adatközlésére.

(2) Közérdekű feladatot ellátó szerv, illetőleg társadalmi szervezet, valamint a költségvetési szerv ezen tevékenységére vonatkozó egyedi adat az adatszolgáltató írásbeli hozzájárulása nélkül is nyilvánosságra hozható.

A 18. § (1) szakasza — az adatvédelmi törvényhez hasonlóan — az adatszolgáltató írásbeli hozzájárulása esetén teszi megengedhetővé az egyedi adat közlését. Azonban a statisztikai adatszolgáltatásban zavarokat okozhat, ha az egyik adatszolgáltató hozzájárul, a másik pedig nem járul hozzá adatainak közléséhez, netán egy idő után az adatszolgáltató a hozzájárulását visszavonja. (Számos változat lehetséges még, például az is, hogy azonos adatszolgáltatók különböző típusú adataik közléséhez járulnak hozzá.) Az adatszolgáltató nyilatkozatának motivációi is eltérhetnek egymástól, az egyik véleménye szerint számára előnyös egyedi adatainak közlése, a másik pedig ellenkező következtetésre juthat. Könnyen belátható, hogy az egységességre törekvő és az alapvető statisztikai módszereket alkalmazó statisztikai adatszolgáltatás érdekeit mennyire befolyásolják ezek a szabályok. A 18. § (2) szakasza szabályozza azt, hogy egyedi adat az adatszolgáltató írásbeli beleegyezése nélkül mely esetben hozható nyilvánosságra. A statisztikai törvény ezen szakaszának feladata, hogy megkönnyítse az egyedi adatok közlését, oldja az egyedi adatok nyilvánosságra hozásával kapcsolatos szigorú szabályokat. A 18. § (2) szakaszának alkalmazásához azonban figyelembe kell venni a közérdekű adat fogalmát (lásd: Adatvédelmi törvény 2. §.), illetve tisztázni kell azt, hogy az egyes titokvédelmi szabályok mennyire teszik lehetővé az egyedi adatok nyilvánosságra hozását.

Érdemes utalni néhány titokvédelmi szabályra, például:

- államtitok és a szolgálati titok (1987. évi 5. törvényerejű rendelet),
- magántitok (1959. évi IV. tv.),
- üzemi vagy üzleti titok (1990. évi LXXXVI tv., 1992. évi XXII. tv.),
- adótitok (1990. évi XCI tv.),
- banktitok (1991. évi LXIX. tv.),
- biztosítási titok (tervezetben),
- vámtitok (tervezetben).

A statisztikai törvény 18. § (2) szakasza említi a „Közérdekű feladatot ellátó szerv” fogalmát, melyre azonban nem találunk jogszabályi definíciót. Értelmezésére számos egymástól eltérő meghatározás is adható. A meghatározást valószínűleg az Alkotmány egyes szakaszainak, az önkormányzati törvény rendelkezéseinek és a miniszterek feladat- és hatásköréről szóló kormányrendeletek egybevetése révén lehet elvégezni. A jelen tanulmány keretei nem engedik meg e probléma részletesebb tárgyalását,

csak jelezni kívánjuk a témakör bonyolultságát, mellyel egyébként az OST egyik munkabizottsága már több hónapja foglalkozik. A témakör feldolgozása során megvitatják, hogy a statisztikai célú egyedi adatok mennyiben tartoznak a közérdekű adat fogalma alá, mennyire lehet tételesen felsorolni a közérdekű feladatokat, és az OSAP-ban milyen mértékben lehet meghatározni azokat az adatgyűjtéseket, melyek egyértelműen a közérdekűség kategóriájába tartoznak. (A témakör feldolgozásának eredményéről érdemes külön tanulmányban beszámolni.)

Az országgyűlési vitákon egyes képviselők különösen fontosnak tartották, hogy a statisztikai célú adatgyűjtések esetében is maximálisan védve legyenek a természetes személyek személyes adatai. Ezt szabályozza — a népmozgalmi adatgyűjtéshez hasonlóan — a statisztikai törvény 19. §-a:

„19. § (1) A természetes személy személyére vonatkozó adatgyűjtésnél az érintett nevét és a lakcímét (a továbbiakban: személyazonosító adat) — kivéve azt, amelynek adathordozóját a levéltári anyag védelmére vonatkozó jogszabály értelmében levéltári őrizetbe kell adni — a statisztikai feldolgozás befejezésekor, az adatok teljességének és összefüggésének ellenőrzését követően, de legkésőbb a tárgyidőszakot követő egy éven belül kell törölni, adatátadás esetén — a 21. § (4) bekezdésében foglalt kivétellel — ezt megelőzően is.”

Ez a megoldás a parlamenti bizottsági viták során merült fel, és úgy került be a törvénybe — átvéve egyes országok gyakorlatát — azzal a céllal, hogy a személyes adatokat megvédjék a statisztikát felhasználók esetleges indiszkréciójától (gondolva az 1941. évi népszámlálás anyagának a kitelepítések végrehajtása céljából történő felhasználására).

A statisztikai információ-rendszer tartópillérei közé tartoznak a visszatekintő adatok, az ún. idősorok. A 19. § (1) szakaszának önálló alkalmazása esetén lehetetlenné válnának az ún. idősoros vizsgálatok. Ezért gondoskodni kellett olyan szabályozásról, amely ezeket a vizsgálatokat lehetővé teszi:

„19. § (2) Az (1) bekezdés szerinti adatokat érintő, egy évnél hosszabb időszakra vonatkozó idősoros vizsgálatok esetében az adatállományt belső azonosítóval kell ellátni, amelyből az érintett személyazonosága nem állapítható meg. Az érintett személyazonosító adatait az adatállománytól elkülönítetten kell kezelni. Az adatok feldolgozásáról, annak áttekinthetőségének biztosítására az adatkezelő részletes nyilvántartást vezet.”

A 19. § (2) szakaszt természetesen csakis olyan vizsgálatoknál lehet alkalmazni, amelyeknél csakugyan felállíthatók az ún. idősorok. Az áttekinthetőségnek biztosítását szolgálja a törvényben említett nyilvántartás.

A 19. § (3) szakasza lehetővé teszi, hogy az új adatoknak az adatállományhoz csatolása idejére a személyazonosító adatok az adatállománnyal ideiglenesen összekapcsolhatók legyenek. Kényes kérdésről van szó, hiszen az adatvédelmi törvény nagy figyelmet fordít az összekapcsolás problémakörére, ezért ezeknek a szabályoknak a kidolgozásánál a törvény azt a kötelezettséget írja elő, hogy az összekapcsolás lehetővé tételénél figyelembe kell venni az adatvédelmi biztos állásfoglalását is. (Az összekapcsolás szabályainak kidolgozása márcsak azért sem történhetett meg, mert a jelen tanulmány megírásának pillanatában az Országgyűlés még nem választotta meg az adatvédelmi biztost.)

Az egyedi adatok védelmét szolgálja a statisztikai törvény 20. §-a, mely szerint az egyedi adatok magántitoknak minősülnek. A magántitokra vonatkozó szabályok megszegéséért az elkövető (fegyelmi, polgári és bizonyos esetekben büntetőjogi) felelősséggel tartozik. (E rendelkezés is bizonyítja, hogy milyen fontos a statisztikai tevékenységet végzők alapvető jogi felkészítése, nevezetesen, hogy tisztában legyenek jogaikkal és kötelezettségeikkel.) Például figyelembe kell venni a Vhr 16. §-ának azt a rendelkezését is, amely az egyedi adat nyilvánosságra hozásának technikai jellegű szabályait tartalmazza (például az adatszolgáltató írásbeli hozzájárulását, az egyedi adathoz történő hozzáférés céljának és időtartamának megjelölését).

A statisztikai információ-rendszer szempontjából — és nem utolsósorban az állami költségvetés kímélése céljából — rendkívül fontos, hogy elkerüljük a párhuzamos adatgyűjtéseket, ésszerűen használjuk fel az összegyűjtött adatvagyonot. Az egyes statisztikai törvények — figyelembe véve az adott gazdasági-társadalmi környezetet — mindig próbálták segíteni, több-kevesebb sikerrel ezt a célt. Nincs ez másképpen a jelenleg hatályban levő statisztikai törvény esetében sem. A statisztikai törvény 21. §-a elég részletesen szabályozza azt a kérdést, hogy az országos statisztikai adatgyűjtési program keretében összegyűjtött adatokhoz, a már meglévő adatállományokhoz a többi szerv — a további feldolgozás vagy a saját adatai kiegészítése céljából — miképpen juthat hozzá.

„21. § (1) A hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szerv program végrehajtásából rendelkezésre álló adatokat a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó másik szervnek — annak feladatai ellátásához — kívánságára köteles továbbítani (adatátadás). Az adatigénylés és adatátadás — a (4) bekezdésben foglalt kivétellel — egyedi adatra nem vonatkozhat.”

A 21. § (1) szakasza csak az OSAP keretében felvett adatokra és a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervekre vonatkozik. (Ez azt jelenti, hogy csak a nem természetes személyekre vonatkozó adatgyűjtésekről lehet szó.) Már most megjegyezzük, hogy a 21. § (3) szakasza lehetővé teszi azt, hogy az országos statisztikai szolgálathoz tartozó szervek az e szolgálathoz nem tartozó országos hatáskörű szerv OSAP keretében felvett adatát is kikérheti. További fontos rendelkezés, hogy az adatátadási kötelezettség egyedi adatra nem vonatkozhat. A különböző adatfelhasználóknál azonban nagyon nagy az igény erre, mivel úgy tűnik, hogy az előző statisztikai törvénynek tiltó rendelkezései ellenére is a statisztikai célra gyűjtött adatokat használták fel igazgatási, pénzügyi, hatósági stb. célokra, és a jelenlegi szigorú rendelkezések miatt most ezeken a területeken információs vákuum keletkezett. Mivel azonban az európai felzárkózás egyik alapkövetelménye az adatok védelme, így járható út csak az, hogy a többi terület is megteremti az adatgazdaságot, amely csak a statisztikai célú adatgyűjtéseket foglalhatja magában. Ezzel kapcsolatban szemléletváltásra is szükség van, mert például vannak olyan információval foglalkozó vállalkozások, amelyek egyedi adatokat követelnek azon a címen, hogy a gazdaság résztvevőinek erre van szükségük (például export-import tevékenységükhöz). Ez az érv elfogadható, de csak azzal, hogy ezek az egyedi adatok nem statisztikai célból gyűjtött adatállományokból teljesíthetők. A megoldás kulcsa tehát az, hogy az érdekelt adatalanyok egymással összefogva beleegyezve egyedi adataik kiadásához, magánalapon működő információs bankot hoznak létre. (Ez nyilván költségesebb lesz, mint az

állami költségvetés révén gyűjtött adatokból történő, lényegében ingyenes adatszolgáltatás.)

A statisztikai információ-rendszer centralizált jellegét erősíti és a KSH szerepét, tekintélyét rendkívüli módon növeli a 21. § (4) szakasza. Fontossága miatt teljes egészében idézzük:

„(4) A KSH jogosult

a) az (1) és (3) bekezdésben meghatározott adatgyűjtést végző szervtől az országos statisztikai adatgyűjtési programból rendelkezésre álló adatokat;

b) a hatósági, ellenőrzési, gazdasági vagy egyéb tevékenységgel járó, valamint a nyilvános, a közhitelű és egyéb nyilvántartások vezetésével összefüggő adatgyűjtést végző szervtől — törvény, vagy törvény felhatalmazása alapján hozott helyi önkormányzati rendelet elrendelése alapján — a rendelkezésre álló személyes adatokat;

c) a *b)* pont alatti szervnél rendelkezésre álló nem személyes adatokat egyedi azonosításra alkalmas módon statisztikai felhasználás céljából — az adatvédelemre vonatkozó szabályok megtartása mellett — átvenni. A KSH az adatszolgáltatókat a személyes adatok statisztikai célra történő átvételéről és felhasználásáról hivatalos lapjában előzetesen tájékoztatja. Az adatátvétellel összefüggő térítésre a (2) bekezdés irányadó.

(5) A hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szerv a saját statisztikai adatállományait statisztikai célra összekapcsolhatja. Személyes adatállományok összekapcsolása csak az adatgyűjtés meghatározott célját meg nem haladó mértékben, a cél eléréséhez szükséges ideig történhet. Az eredeti célt meghaladó adatkezelés új adatkezelésnek minősül.”

A 21. § (4) szakaszában foglalt rendelkezések lényege, hogy a KSH nemcsak az OSAP adatait veheti át, hanem más, nem statisztikai tevékenységből származó, nem statisztikai célból gyűjtött adatokat is (például cégnyilvántartás, adatnyilvántartás). Az ilyen adatok átadási kötelezettsége az átadónak nem okoz felesleges megterhelést, mert a már rendelkezésére álló adatállományra vonatkozóan jelent kötelezettséget.

Az Országgyűlésben vita volt arról, hogy a KSH milyen mértékben vehet át egyedi adatokat. A vita eredményeképpen a statisztikai törvényben a KSH elég tág hatáskörű jogosítványokat kapott, amely a KSH iránti bizalmat jelezte. Ezért is fontos, hogy a vonatkozó rendelkezéseket a KSH szakembergárdája pontosan betartsa, és ezzel az Országgyűlés bizalmát meg szolgálja.

Az egyedi adatok átadási lehetőségénél a képviselők figyelembe vették, hogy a KSH-ban nem folyik olyan hatósági jellegű tevékenység, amelyből a személyi adatok és az egyedi adatok átvétele során az adatszolgáltató személyére hátrányos következmények adódnának. A (4) szakasz *b)* pontja esetében az adatszolgáltató szerv adatátadására vonatkozó szabályok határozzák meg azokat a személyes adatokat, amelyeket a KSH jogosult statisztikai célra átvenni. Az adatátvétellel előzetesen a KSH-nak hivatalos lapjában (Statisztikai Közlöny) tájékoztatni kell az adatszolgáltatókat. Mivel a KSH a természetes személyek személyes adatát is átveheti, és a személyes adatot csak törvényi felhatalmazás alapján lehet gyűjteni, a törvényalkotás folyamataiban érvényesíteni kell a KSH-nak azt az igényét, hogy ezekhez az adatokhoz hozzájuthasson.

Az alaposabb tájékozódás érdekében felsoroljuk azokat a törvényeket, amelyek már rendelkeznek az adatátadás lehetőségéről.

— Polgári perrendtartás (1952. évi III. törvény 395. §) azonosításra alkalmatlan módon.

— Az egészségügyről szóló törvény (1972. évi II. 90/a §) azonosításra alkalmas formában az elveszületéseknél és a haláleseteknél.— A társadalombiztosításról szóló törvény (1975. évi II. 119/E §) azonosításra alkalmatlan módon.

— Az adózás rendjéről szóló törvény (1990. évi XCI. 47. §) azonosításra alkalmas módon (illeték is).

— A Munka Törvénykönyve (1992. évi XXII. 3. §) azonosításra alkalmatlan módon.

— A köztisztviselők jogállásáról szóló törvény (1992. évi XXIII. 62. §) azonosításra alkalmatlan módon.

— A polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló törvény (1992. évi LXVI. 2. §) azonosításra alkalmatlan módon, kivéve a 23. §-t, amelyben a népszámlálás céljára engedélyezi a személyazonosító jel, a név és lakcím kiadását.

— A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló törvény (1993. évi III. 24. §) azonosításra alkalmatlan módon.

— A külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló törvény (1993. évi LXXXVI. 59. §) azonosításra alkalmas módon.

— A közoktatásról szóló törvény (1993. évi LXXIX. 2. sz. melléklet) azonosításra alkalmatlan módon.

— A felsőoktatásról szóló törvény (1993. évi LXXX. 2. sz. melléklet) azonosításra alkalmatlan módon.

— A munkavédelemről szóló törvény (1993. évi XCIII. 7. §) azonosításra alkalmatlan módon.

— A Büntető Törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló törvényerejű rendelet (1979. évi 5. 31/A §) azonosításra alkalmatlan módon.

— A rendőrségről szóló törvény (1994. évi XXXIV. 76. §) azonosításra alkalmatlan módon.

Fontos tehát, hogy egyfelől a KSH megfogalmazza azt az igényét, hogy statisztikai célra milyen személyes adatokat akar átvenni, másfelől pedig ezt az igényt törvényi formába kell önteni. A 21. § (5) szakasza kimondja, hogy a célhoz kötöttség maximális figyelembevételével a szerv a saját adatállományait statisztikai célra összekapcsolhatja.

A statisztikai törvény 22—24. §-ai szabályozzák a hivatalos statisztikai szolgálat tájékoztatási rendszerét. A statisztikai törvénynek ez a része előírja, hogy e tájékoztatási rendszer összehangolt legyen, az összehangolásban az OST működjön közre. (A nemzetközi szervezetek részére történő tájékoztatást a KSH koordinálja.)

Az adatok nyilvánossága megköveteli annak kimondását, hogy a 6. § *i*) pontjában felsorolt adatkérők hozzájuthatnak olyan információhoz is, amely az adatgyűjtő szervnél megtalálható, rendelkezésre áll, de tájékoztatási rendszerében nyilvánosságra nem került (24. §) (Ez bizonyos mértékben új helyzetet teremt a KSH tájékoztatási gyakorlatában.)

A Vhr. 19. §-a az eddig ismertetett összes garanciákon túl kimondja, hogy összesítésben sem lehet nyilvánosságra hozni — a közérdekű adat és az adatszolgáltató hozzájárulása kivételével — olyan adatot, amelynek megszerzésénél az adatszolgáltatók száma háromnál kevesebb. Ez az előírás azt a célt szolgálja, hogy ne lehessen következtetni az adatszolgáltatóra és így kikövetkeztetni a személyére vonatkozó adatokat, mert ez különösen a gazdasági élet területén az üzleti titok megsértéséhez vezethetne. (Amely adott esetben kártérítési kötelezettséget vonhat maga után.)

A statisztikai adatok gyűjtése nem öncélú. Az adatokkal és az azokhoz fűzött elemzésekkel a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szervek az államhatalmi és közigazgatási szerveket, a társadalmi szerveket, érdekképviselőket, a helyi önkormányzatokat, a közterületeket, a tudományos, a gazdasági szervezeteket, a lakosságot, a hírközlő szerveket látják el információkkal tájékoztatási rendszerük keretében.

Hogy ez a sokrétű és széles körű információs anyag mégis áttekinthetően legyen értékelhető és egyértelműen feldolgozható, felhasználható, a Vhr. 20. §-a kimondja,

hogy a több szerv által ugyanabban a témában nyilvánosságra hozott adatok közül a KSH adata a hivatalos adat, a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó többi szervnek pedig, ha a KSH által közzétett osztályozásoktól, számjelektől eltérően publikálja az adatait, azt indokolnia kell.

Az adatszolgáltató kötelessége, hogy az adatokat az előírt időben, megfelelő formában és számszakilag korrekt módon adja át az adatgyűjtőnek. Ha ezt nem teljesíti, ötvenezer forintig terjedhető pénzbírsággal sújtható, szabálysértési eljárás keretében. A jogszabályokban előírt kötelezettségek betartása az adatgyűjtő szerv feladata is, ennek megszegése esetén a szerv vezetője vagy vétkes dolgozója szintén ötvenezer forintig terjedhető szabálysértési pénzbírsággal sújtható (Vhr. 23. §).

A jogszabályok betartása, a megfelelő adatkezelés biztosítása az adatkezelő szervek feladata és felelőssége, ennek ellenőrzése, az adatszolgáltatók védelme, szükség esetén a megfelelő lépések megtétele viszont az adatvédelmi biztos kötelessége. A már előzőekben említett adatvédelmi biztos hivatott „vigyázó szemét” azon tartani, hogy a személyes adatok védelmének és a közérdekű adatok nyilvánosságának alkotmányos joga megvalósuljon. Ennek érdekében ellenőrzéseket végezhet, kivizsgálhatja a hozzá e tárgyban érkezett bejelentéseket és írásban számoltathatja el az adatkezelőt a megtett intézkedésekről. Ha a személyes adatok azonosítását végérvényesen nem tette lehetetlenné a hivatalos statisztikai szolgálathoz tartozó szerv, akkor az köteles bejelenteni az adatkezelést az adatvédelmi biztos nyilvántartásába, hogy az adatszolgáltató nyomon követhesse adata sorsát.

Áttekintve a statisztikai információ-rendszerre ható legfontosabb jogszabályokat, megállapíthatjuk, hogy a statisztikát művelő, azt értő és becsülő szakemberek olyan jogi környezetben dolgozhatnak, amely biztos támpontot adhat munkájukban ahhoz, hogy kövessék arra érdemes elődeik etikai magatartását, megfontolt munkamódszerét és olyan kiadványokat alkossanak, melyben egyformán szerepet kap a statisztikai munka pontossága, az elemzések eredetisége, nagyvonalúsága és közérthető magyar nyelvezete.

IRODALOM

- ⟨1⟩ Dr. Végvári Jenő: A magyar statisztikai szolgálat jogi szabályozásának története. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 8—9. sz. 710—724. old.
- ⟨2⟩ Törvény a szövetségi célt szolgáló statisztikáról. *Informatika—Jog—Közigazgatás. Nemzetközi dokumentumok III. köt. INFOFILIA — Magyar Adatvédelem és Információs szabadság Alapítvány*. Budapest. 1993. 16.1—16.20. old.
- ⟨3⟩ A Magyar statisztikai törvények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 1—210. old.
- ⟨4⟩ Dr. Lakatos Miklós: Néhány gondolat a Hivatal szerepéről az új statisztikai információ-rendszerben. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 3. sz. 272—274. old.

TÁRGYSZÓ: Statisztikai törvény.

РЕЗЮМЕ

Поскольку на протяжении истекших четырех лет было утверждено три таких законоположения наивысшего уровня (статистический закон, закон об охране данных, закон о регистрации места жительства), которые касаются основ статистической работы, для работников статистики по

сравнению с предыдущим периодом приобрело исключительное значение четкое понимание юридической обстановки, в которой они осуществляют свою работу.

Автор очерка берется за то, чтобы в краткой, общедоступной форме — с привлечением источников специальной литературы — показать важнейшие правовые положения, воздействующие на статистическую информационную систему, и указать на те взаимосвязи, которые решающим образом влияют на статистическую деятельность.

SUMMARY

Since three legal rules were enacted at the highest level (Statistical Act, Data Protection Act, Address Registration Act) in the last four decades which affect fundamentally the statistical activity, it is more important than before for statisticians to be aware of the legal environment of their work.

The author of the study undertakes — drawing on background materials of various special literature — to present, in brief and easily understandable form, the most important legal rules concerning the statistical information system, and to point out the correlations which influence basically the tally statistical work.

CSÖKKENŐ SZÜLETÉSSZÁM, NÖVEKVŐ HALANDÓSÁG

A főváros népessége 1980 óta — az 1990. évi átmeneti növekedéstől eltekintve — évről évre csökken. A fővárosban a fogyatkozás kisebb volt az 1980-as évtized második felében, mint az 1981—1985. években, és az ország egészére jellemzőnél is. Ennek megfelelően Budapest népességének országon belüli súlya ebben az időszakban növekedett, 1991 elején 19,5 százalék volt az 1980. évi 19,2 százalékkal szemben. Az elmúlt két évben a népességszám csökkenése folytatódott, sőt 1992-ben újból felerősödött. Budapest lakónépessége 1991-ben 2 ezerrel, 1992-ben több mint 7 ezerrel lett kevesebb, s 1993. január 1-jén 2008,5 ezer volt.

A fővárosi népességszám 1992. évi, korábbiaknál nagyobb fogyásában az előző évinél kedvezőtlenebb népmozgalmi folyamatok mellett a vándorlási nyereség jelentős megcsappanása játszott közre. 1991-ben Budapesten a halálozások száma közel 9 ezerrel, 1992-ben viszont már 10,3 ezerrel haladta meg az élveszületéseket. A vándorlásból eredő népgyarapodás pedig ugyanezen időszak alatt 7 ezerről 3 ezerre esett vissza. Míg tehát a természetes módon bekövetkezett népvészteségnek 1991-ben még négyötödét, addig 1992-ben csupán háromtizedét pótolta a vándorlási többlet.

A vándorlási nyereség jelentős csökkenése a főváros népességvonzó erejének mérséklődésével, a megélhetési költségek átlagosnál erőteljesebb növekedésével, az itt is növekvő munkanélküliséggel hozható összefüggésbe.

A nagymértékű természetes fogyás kialakulásában az élveszületések csökkenése és a halálozások számának emelkedése egyaránt szerepet játszott. 1992-ben Budapesten 19,4 ezer gyermek született, 774-gyel kevesebb, mint az előző évben. A meghaltak száma ugyanakkor 29,1 ezerről 29,7 ezerre nőtt. Az élveszületési arányszám az elmúlt évben is — a korábbiakhoz hasonlóan — jóval az országos átlag (11,8) alatt maradt; ezer lakosra 9,6 élveszületés jutott, az 1991. évi tízzel szemben. A halálozási gyakoriság Budapesten évek óta nagyobb, mint az ország egészében, de az eltérés — mivel vidéken jobban romlott a halandóság, mint Budapesten — fokozatosan csökkent. 1992-ben Budapesten ezer lakosra — az országosnál és az előző évinél is 0,4-del több — 14,8 halálozás jutott. Ez a halálozási arányszám nemzetközi viszonylatban is kedvezőtlennek mondható, jóval magasabb, mint az európai fővárosok többségében.

1990 óta Budapest népességének korösszetétele a korábbiaktól bizonyos szempontból eltérően alakult. A gyermekkorúak száma és aránya az 1980-as évtizedre jellemzőnél erőteljesebben csökkent, az időskorúak arányának növekedő tendenciája viszont megállt, sőt számuk az elmúlt két évben már kisebbedett. A felnőtt korúak esetében (a 15—59 évesek) ugyanakkor az 1980 és 1990 közötti csökkenést növekedés váltotta fel.

1993. január 1-jén száz felnőtt korúra 34 öregkorú és 26 gyermekkorú jutott, 1-gyel, illetve 3-mal kevesebb, mint 3 évvel korábban. Az időskorúak aránya a felnőtt korú lakossághoz mérten 1980 és 1990 között még emelkedett, a gyermekkorúaké viszont — csekély mértékben ugyan — csökkent.

A halandóság általában magas szintje mellett különösen aggasztó jelenség a középkorúak, ezen belül főként a 35—49 éves férfiak halálozási gyakoriságának növekedése, ami a helytelen életmóddal, az egészséget károsító életviteli szokásokkal is összefüggésbe hozható. 1992-ben ezer megfelelő korú férfira a 35—39 évesek körében 4,6, a 40—44 éveseknél 7,5, a 45—49 évesek esetében 10,8 haláleset jutott, ami az 1990. évit 0,4, 1,8, illetve 1,3-del, az 1980. évit pedig 1,7, 2,1, illetve 2,4-del haladta meg. Jelentős részben a mind nagyobb méreteket öltő korai elhalálással magyarázható, hogy az öregkorúak száma az utóbbi években már csökkenő irányú volt.

1980 óta a halálozások halálhálói fősoportok szerinti megoszlásában — a főarányokat illetően — nem következett be alapvető változás. A természetes eredetű halálozások között a keringési rendszer betegségei

és a daganatos megbetegedések vezetnek, ezeket az emésztőrendszer megbetegedése miatti, majd az erőszakos eredetű halálozások követik.

1992-ben az összes haláleset fele a keringési rendszer (közülük is legnagyobb részt a szív megbetegedései), valamivel több mint egynegyede daganatos elváltozások miatt következett be, az emésztőrendszer megbetegedése, illetve a külső sérülések okozta halálozások egyaránt 7 százalékot kissé meghaladó arányt képviseltek. Ez utóbbiak közel háromtizede öngyilkosságból eredt.

1980 óta a keringési rendszer betegségei okozta halálesetek aránya lényegében alig változott, ezen belül azonban az ischaemiás szívbetegségek következtében meghaltak hányada folyamatosan nőtt. Tovább emelkedett a daganatok, közülük is elsősorban a légcső-, a hörgő- és a tüdődaganatok, valamint az emésztőrendszer megbetegedései, ezen belül is kiemelkedő mértékben a túlzott alkoholfogyasztásra visszavezethető idült májbetegség miatti halálozás. A korábbiakhoz képest kedvező változás, hogy az erőszakos eredetű halálokok között az öngyilkosságok szerepe elég jelentősen csökkent.

A születések számának mérséklődésében feltehetően közrejátszott, hogy a házasságkötések száma egyre csökken. 1992-ben Budapesten 10 118 házasságot kötöttek, ami az előző évitől 857-tel maradt el, az 1980. évinek pedig csupán kétharmada. Ezer lakosra az elmúlt évben mindössze 5 házasságkötés jutott, az 1991. évi 5,4-del és az 1980. évi 7,5-del szemben. A csökkenés az első házasságkötéseknél és az újránházasságoknál egyaránt megfigyelhető. A házasságon kívüli születések arányának évek óta tartó emelkedése ugyanakkor azt valószínűsíti, hogy az élettársi kapcsolat mind gyakoribbá válik.

A válások száma 1980 óta meglehetősen hullámzóan alakult. Az 1987-ig tartó lényegében emelkedő tendenciát 1988—1989-ben csökkenés váltotta fel, amit 1990—1991-ben növekedés, majd 1992-ben újra visszaesés követett. Az elmúlt év folyamán összesen 4669 házasságot bontottak fel, az előző évinél 1,5 ezerrel, a vizsgált időszakban csúcsot jelentő 1987. évinél pedig 3,2 ezerrel kevesebbet. 1992-ben a válások ezer lakosra jutó száma 2,3 volt, jóval alacsonyabb, mint az 1980 és 1991 közötti évek bármelyikében.

A terhességmegszakításokat illetően 1992-ben nem következett be lényeges változás a korábbi néhány évhez képest. A műveleg vetelő nők száma az elmúlt évben 20 299 volt, 371-gyel kevesebb ugyan, mint 1991-ben, de az 1980-as évtized átlagánál (19 435) még mindig több. Kedvezőnek mondható viszont, hogy a magzati halálozások számában az utóbbi években csökkenő tendencia tapasztalható. 1992-ben 2644 magzati vetélést regisztráltak az 1991. évi 2973-mal szemben. Így az összes magzati veszteség 700-zal, 22 943-ra csökkent az egy évvel korábbihoz mérten.

A népmozgalom fő eredményei

Időszak	Házasságkötés	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporodás, illetve fogyás	Egy éven aluli meghaltak
Szám szerint					
1981—1990. évi átlag	13 430	20 016	30 187	−10 171	392
1991	10 975	20 140	29 106	−8 966	306
1992	10 118	19 366	29 710	−10 344	241
1992. I. félév	4 320	9 143	14 131	−4 988	101
1993. I. félév*	4 030	8 919	15 246	−6 327	115
Ezer lakosra**					
1981—1990. évi átlag	6,6	9,9	14,9	−5,0	19,6
1991	5,4	10,0	14,4	−4,4	15,2
1992	5,0	9,6	14,8	−5,1	12,4
1992. I. félév	4,3	9,1	14,1	−5,0	11,0
1993. I. félév*	4,0	8,9	15,2	−6,3	12,9

* Előzetes adatok.

** Az egy éven aluli meghaltaknál ezer élveszületésre számítva.

1993-ban az év első hat hónapjában az elveszületések száma számottevően kisebb, a halálozásoké pedig jóval nagyobb volt, mint az előző év azonos időszakában. A házasságkötések száma tovább csökkent, s romlott a csecsemőhalandóság, így a népesedési folyamatokban a negatív tendenciák felerősödésére lehet számítani.

1993 I. félévében az elveszületések száma 8919, a halálozásoké 15 246 volt, 224-gyel kisebb, illetve 1115-tel nagyobb, mint egy évvel korábban. A természetes népmozgalmi eseményekből adódóan tehát a főváros népességszáma ez év első felében 5,3 ezer fővel csökkent az 1992. I. félévi 5 ezerrel szemben. Ez arra enged következtetni, hogy a népesség fogyása 1993 egészében abban az esetben is nagyobb mértékűre volt becsülhető az előző évinél, ha az év második felében az elveszületések és a halálozások száma az előző évihez hasonlóan alakul. A népességszám alakulásában szerepet játszó tényezők közül ezúttal a vándorlások sem eredményeztek Budapest számára népnyereséget, mivel a fővárosból elköltözők száma 1,5 ezerrel meghaladta az ide települőket.

Az év első hat hónapjában a terhességmegtartásán először megjelent nők száma is visszaesett, ami a várható születések csökkenését valószínűsíti.

Egyetlen kedvező jelenség, hogy a terhességmegszakítások száma igen nagy mértékben csökkent: az év első felében a művi vetélések száma 9 ezer volt, az 1992. I. félévinél 2 ezerrel kevesebb. Ez a jelentős visszaesés a magzati élet védelméről szóló 1993. január 1-jén életbe lépett törvény hatásának kezdeti jeleként értékelhető.

F. L.-né M. I.

A PSZICHIÁTRIAI ÉS SZENVEDÉLYBETEGEK GONDOZÁSA A FŐVÁROSBAN

A XX. századi fejlődés a pszichiátria terápiás elveinek és gyakorlatának megújulását hozta. Új elvként fogalmazódott meg a humánusabb betegellátás, s ez részben a „zárt falak” közül való kilépést jelentette. Ennek megvalósításához szükségzerű volt a járó betegek ellátásának megszervezése. A fővárosban 1931-ben a VII. kerületi Szegényház téren (ma Rózsák tere) kezdte meg működését az első ambuláns betegeket ellátó idegbeteg- és lélegzőintézet. Alapvető feladata a betegek szakorvosi vizsgálata, szaktanácsadás segítségével a betegség megelőzése, enyhébb és kezdeti szakaszban levő kórosok súlyosbodásának megakadályozása, továbbá a kórházból elbocsátott betegek ellenőrzése, gondozása volt. Az intézet orvosai látták el az alkoholistákat és a „kóros méreghasználtra” hajlamos betegeket is. Az azóta eltelt időszak alatt a fővárosi hálózat korszerűsödött, bővült, az ellátandó kórképek esetében feladata valamelyest változott, de a létrehozásakor megfogalmazott alapelvek ma is érvényesek.

A pszichiátriai gondozók számát tekintve a felnőtt lakosságot ellátó hálózat az 1960-as évtized közepére érte el a szervezetszintjén a fővárosban. Azóta kapacitásbővülést csupán a rendelési idő növekedése jelentett. 1993 végén — az elmúlt évtizedekhez hasonlóan — minden kerületben egy-egy gondozó működött. A teljesített orvosi órák száma folyamatosan nőtt, s 1992-ben mintegy kétszerese volt az 1960-as évtized második felére jellemző átlagnak.

A gondozókban nyilvántartott betegek száma évtizedek óta — kisebb visszaesésektől eltekintve — növekvő. A növekedés üteme 1991—1992-ben a nyolcvanas évtizedhez képest felerősödött, 1993-ban viszont — feltehetően az egészségügy reformjával összefüggésben — a gondozottak száma nem változott érdemlegesen az előző évihez képest. Az év végén 34 048 beteget tartottak nyilván, lényegében ugyanannyit, mint az előző évben, és 5,9 százalékkal többet az 1990. évinél.

A gondozóintézetek nyilvántartott betegeinek száma jelentősen nőtt az 1992. évihez képest a XXI., a XIV. és a XVIII. kerületben: 6,4, 5,8, illetve 5,0 százalékkal. A VIII. kerületben ugyanakkor számottevő (15,4%) visszaesés következett be, ami feltehetően az 1993-ban indított új szakrendelések belépésével magyarázható.

A pszichiátriai betegek körében az életkor előrehaladtával a nők száma és aránya fokozatosan emelkedik. Míg a 30 éven aluliaknak még több mint a fele férfi, addig az 55 éves és idősebbek közel 70 százaléka nő. (Lásd az 1. táblát.)

A pszichiátriai betegek legnagyobb hányada (1993-ban 29 százalék) szkizofréniában szenvedett. 1990 óta azonban az átlagosnál nagyobb arányú növekedés azoknál a kórképeknél (mint például paranoid

1993-ban az év első hat hónapjában az elveszületések száma számottevően kisebb, a halálozásoké pedig jóval nagyobb volt, mint az előző év azonos időszakában. A házasságkötések száma tovább csökkent, s romlott a csecsemőhalandóság, így a népesedési folyamatokban a negatív tendenciák felerősödésére lehet számítani.

1993 I. félévében az elveszületések száma 8919, a halálozásoké 15 246 volt, 224-gyel kisebb, illetve 1115-tel nagyobb, mint egy évvel korábban. A természetes népmozgalmi eseményekből adódóan tehát a főváros népességszáma ez év első felében 5,3 ezer fővel csökkent az 1992. I. félévi 5 ezerrel szemben. Ez arra enged következtetni, hogy a népesség fogyása 1993 egészében abban az esetben is nagyobb mértékűre volt becsülhető az előző évinél, ha az év második felében az elveszületések és a halálozások száma az előző évihez hasonlóan alakul. A népességszám alakulásában szerepet játszó tényezők közül ezúttal a vándorlások sem eredményeztek Budapest számára népnyereséget, mivel a fővárosból elköltözők száma 1,5 ezerrel meghaladta az ide települőket.

Az év első hat hónapjában a terhességvizsgáláson először megjelent nők száma is visszaesett, ami a várható születések csökkenését valószínűsíti.

Egyetlen kedvező jelenség, hogy a terhességmegszakítások száma igen nagy mértékben csökkent: az év első felében a művi vetélések száma 9 ezer volt, az 1992. I. félévinél 2 ezerrel kevesebb. Ez a jelentős visszaesés a magzati élet védelméről szóló 1993. január 1-jén életbe lépett törvény hatásának kezdeti jeleként értékelhető.

F. L.-né M. I.

A PSZICHIÁTRIAI ÉS SZENVEDÉLYBETEGEK GONDOZÁSA A FŐVÁROSBAN

A XX. századi fejlődés a pszichiátria terápiás elveinek és gyakorlatának megújulását hozta. Új elvként fogalmazódott meg a humánusabb betegellátás, s ez részben a „zárt falak” közül való kilépést jelentette. Ennek megvalósításához szükségzerű volt a járó betegek ellátásának megszervezése. A fővárosban 1931-ben a VII. kerületi Szegényház téren (ma Rózsák tere) kezdte meg működését az első ambuláns betegeket ellátó idegbeteg- és lélegzőintézet. Alapvető feladata a betegek szakorvosi vizsgálata, szaktanácsadás segítségével a betegség megelőzése, enyhébb és kezdeti szakaszban levő kóros állapotok súlyosbodásának megakadályozása, továbbá a kórházból elbocsátott betegek ellenőrzése, gondozása volt. Az intézet orvosai látták el az alkoholistákat és a „kóros méreghasználtra” hajlamos betegeket is. Az azóta eltelt időszak alatt a fővárosi hálózat korszerűsödött, bővült, az ellátandó kórképek esetében feladata valamelyest változott, de a létrehozásakor megfogalmazott alapelvek ma is érvényesek.

A pszichiátria gondozók számát tekintve a felnőtt lakosságot ellátó hálózat az 1960-as évtized közepére érte el a szervezethez jelenlegi szintjét a fővárosban. Azóta kapacitásbővülést csupán a rendelési idő növekedése jelentett. 1993 végén — az elmúlt évtizedekhez hasonlóan — minden kerületben egy-egy gondozó működött. A teljesített orvosi órák száma folyamatosan nőtt, s 1992-ben mintegy kétszerese volt az 1960-as évtized második felére jellemző átlagnak.

A gondozókban nyilvántartott betegek száma évtizedek óta — kisebb visszaesésektől eltekintve — növekvő. A növekedés üteme 1991—1992-ben a nyolcvanas évtizedhez képest felerősödött, 1993-ban viszont — feltehetően az egészségügy reformjával összefüggésben — a gondozottak száma nem változott érdemlegesen az előző évihez képest. Az év végén 34 048 beteget tartottak nyilván, lényegében ugyanannyit, mint az előző évben, és 5,9 százalékkal többet az 1990. évinél.

A gondozóintézetek nyilvántartott betegeinek száma jelentősen nőtt az 1992. évihez képest a XXI., a XIV. és a XVIII. kerületben: 6,4, 5,8, illetve 5,0 százalékkal. A VIII. kerületben ugyanakkor számottevő (15,4%) visszaesés következett be, ami feltehetően az 1993-ban indított új szakrendelések belépésével magyarázható.

A pszichiátria betegek körében az életkor előrehaladtával a nők száma és aránya fokozatosan emelkedik. Míg a 30 éven aluliaknak még több mint a fele férfi, addig az 55 éves és idősebbek közel 70 százaléka nő. (Lásd az 1. táblát.)

A pszichiátria betegek legnagyobb hányada (1993-ban 29 százalék) szkizofréniában szenvedett. 1990 óta azonban az átlagosnál nagyobb arányú növekedés azoknál a kórképeknél (mint például paranoid

állapotok, neurotikus depressziók, alkoholos pszichózis, endogén depresszió és involúciós melankólia, affektív pszichózis) figyelhető meg (lásd a 2. táblát), melyek kialakulásában a családi és társadalmi körülményekben bekövetkezett kedvezőtlen változások is szerepet játszhatnak. (Ezek a betegségek 1993-ban együttesen 32 százalékos arányt képviseltek, 2,5 százalékponttal nagyobb hányadot, mint 1990-ben.) Csökkenés lényegében a reaktív pszichózisok, stressz-reakciók és a személyiség- és viselkedési zavarok kórképeknél mutatkozik. Ez azzal is összefüggésbe hozható, hogy az egészségügyi ellátás új rendszerében a betegek kezelése nem kizárólag gondozóintézeti feladat.

1. tábla

A felnőtt pszichiátriai gondozókban nyilvántartott betegek számának alakulása

Korcsoport (éves)	Nyilvántartott betegek száma összesen	Ebből az év végén		A tízezer megfelelő korú lakosra jutó beteg		
		a férfiak	a nők	férfiak	nők	összes
		aránya (százalék)		száma		
1990-ben						
19 és fiatalabb . . .	366	54,4	45,6	26,2*	22,3*	24,3*
20—29	2 516	53,5	46,5	102,7	89,6	96,2
30—44	8 367	45,0	55,0	171,8	195,9	184,3
45—54	6 577	39,1	60,9	209,9	287,8	251,4
55—64	6 319	33,3	66,7	210,3	325,9	275,5
65 és idősebb . . .	7 999	27,1	72,9	190,3	283,9	250,6
<i>Összesen</i>	<i>32 144</i>	<i>37,8</i>	<i>62,2</i>	<i>159,4**</i>	<i>218,7**</i>	<i>191,7**</i>
1993-ban						
19 és fiatalabb . . .	362	58,8	41,2	25,4*	17,9*	21,7*
20—29	2 668	51,5	48,5	99,9	92,5	96,2
30—44	8 412	43,5	56,5	176,0	212,8	195,0
45—54	7 805	39,8	60,2	242,2	321,0	284,2
55—64	6 246	35,5	64,5	236,1	328,4	288,4
65 és idősebb . . .	8 555	27,4	72,6	205,8	299,8	266,4
<i>Összesen</i>	<i>34 048</i>	<i>37,9</i>	<i>62,1</i>	<i>168,7**</i>	<i>229,0**</i>	<i>201,7**</i>

* A 15—19 éves népesség alapján számítva.

** A 15 éves és idősebb népesség alapján számítva.

Megjegyzés. Itt és a továbbiakban a népességre vetített mutatószámokat 1990-ben az 1990. év végi, 1993-ban pedig az 1993. év eleji népességszám figyelembevételével számítottuk.

1993-ban a felnőtt pszichiátriai gondozó intézetekben 262 ezer beteget láttak el, mintegy 20 ezerrel, 7,2 százalékkal kevesebbet, mint egy évvel korábban. A betegforgalom csökkenésében feltehetően szerepet játszott, hogy a megújuló egészségügyi rendszerben a gondozók mind a háziorvosi szolgálattal, mind a szakrendeléssel együttműködnek, s a betegek egy részét azok látják el. Továbbá nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy 1993-ban több új ambuláns rendelés kezdte meg működését, és a magángyakorlatot folytató elmeorvosok száma a néhány évvel ezelőtti 5—6 fővel szemben jelenleg 70 körülire tehető.

Feltehetően az elmúlt években lezajlott társadalmi—gazdasági változásokkal, a romló anyagi helyzettel, a szaporodó foglalkoztatási problémákkal is összefüggésbe hozható az alkoholizmus terjedése. Becsléseink szerint ma több mint 130 ezer alkoholista él a fővárosban, s számuk 1990 óta mintegy 25 százalékkal emelkedett. Közülük azonban a gondozottak csekély, csupán 10—15 százalék körüli arányt képviselnek.

Az 1958 óta önálló hálózatként működő alkoholista gondozókban nyilvántartottak száma 1990 és 1992 között csökkent, amit 1993-ban növekedés követett. 1993 végén 16 385 beteget tartottak nyilván, 7,1 százalékkal többet az 1992. évinél és 1,2 százalékkal többet a 3 évvel korábbinál. Tízezer 15 éves és idősebb lakos közül az 1993. év végén 97 volt gondozott.

2. tábla

A nyilvántartott gondozottak kórformák szerinti*

Kórforma	A tízezer lakosra jutó beteg					
	férfiak	nők	összes	férfiak	nők	összes
	száma 1990-ben			száma 1993-ban		
Dementiák	7,6	17,0	12,7	7,6	18,1	13,3
Alkoholos pszichózis	8,3	3,1	5,5	10,2	3,7	6,6
Gyógyszer okozta pszichózisok	0,4	0,3	0,3	0,4	0,7	0,6
Szkizofrénia	51,7	62,6	57,7	53,1	62,2	58,0
Affektív pszichózisok	7,9	14,8	11,7	9,5	15,7	12,9
Endogén depresszió, involúciós melan- kólia	5,7	13,6	10,0	6,8	15,3	11,4
Paranoid állapotok	14,4	29,3	22,5	15,3	30,9	23,8
Reaktív pszichózisok, stressz-reakciók	6,1	11,0	8,8	5,8	10,3	8,3
Relatív depresszió	4,3	7,5	6,0	5,0	8,4	6,9
Neurotikus depresszió	3,7	10,3	7,3	6,1	13,4	10,1
Alkoholfüggőség és abúzus	2,8	1,2	1,9	3,0	1,4	2,1
Gyógyszerfüggőség és abúzus	2,3	2,4	2,4	2,7	2,5	2,6
Személyiség- és viselkedési zavarok . .	14,0	12,2	13,0	12,9	11,7	12,2
<i>Összesen</i>	<i>159,4</i>	<i>218,7</i>	<i>191,7</i>	<i>168,7</i>	<i>229,0</i>	<i>201,7</i>

* A 15 éves és idősebb népesség alapján számítva.

Figyelemre méltó, hogy míg a pszichiátriai kórképek esetében a női népesség a veszélyeztetettebb, a szenvedélybetegség inkább a férfiakra jellemző. Az alkoholista gondozókban ma még háromszor annyi férfit tartanak nyilván, mint nőt. Az elmúlt évek változásai azonban e tekintetben nem kedvezők: a nők száma a férfiakét meghaladó mértékben emelkedett, így arányuk az 1990. évi 22,2-ről 23,9 százalékra nőtt.

A gondozott alkoholisták száma és népességen belüli aránya mind a férfiaknál, mind a nőknél a 40—49 évesek körében a legmagasabb. (Lásd a 3. táblát.) Az előző évihez képest — bár abszolút számát tekintve még nem számottevő — legjelentősebb emelkedés (25%) a 20 éven aluliaknál következett be, de az átlagot meghaladó mértékű volt az emelkedés a 40—49 és az 50—59 éves gondozottak körében is.

3. tábla

A nyilvántartott alkoholisták számának alakulása kor és nem szerint

Korcsoport (éves)	A gondozott		A tízezer megfelelő korú lakosra jutó gondozott			
	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
	száma 1993-ban		száma 1992-ben		száma 1993-ban	
19 és fiatalabb	83	37	8,9*	2,6*	9,9*	4,4*
20—29	721	238	54,1	18,4	52,5	17,0
30—39	3 469	1 082	238,7	70,9	256,6	76,2
40—49	4 460	1 468	287,7	80,4	311,0	91,3
50—59	2 642	799	227,1	56,7	252,8	63,7
60 és idősebb	1 096	290	70,1	12,2	68,0	10,7
<i>Összesen</i>	<i>12 471</i>	<i>3 914</i>	<i>152,5**</i>	<i>39,2**</i>	<i>162,9**</i>	<i>42,4**</i>

* A 15-19 éves népesség alapján számítva.

** A 15 éves és idősebb népesség alapján számítva.

Az alkoholisták gyógyításához a megfelelő kórházi háttér biztosított ugyan, az átmeneti intézmények (például rehabilitációs otthon, védett munkahely stb.) azonban hiányoznak. Ebből adódóan az alkoholfüggőség megszüntetésének 27 napos normatív ápolási idejével szemben ezeken az osztályokon az ápolási idő 35—68 nap között szóródik.

A szenvedélybetegségek másik csoportjába tartozókról, a kábítószer fogyasztókról számszerű adatok nem állnak rendelkezésünkre. Számukat országos szinten mintegy 80 ezerre becsülik.

Információink szerint a kábítószer fogyasztók egészségügyi ellátását 1991 közepéig gyakorlatilag megoldottnak lehetett tekinteni. A betegek ebben az időben még többnyire gyógyszert és saját készítésű teát fogyasztottak, amelyekről még viszonylag könnyen le lehetett szoktatni őket. 1991 második felében a betegek száma az ambulanciákon a négyszeresére emelkedett, s ez a későbbi időszak változásainak még csak előjele volt. 1993 nyarán a jelentkezők száma megsokszorozódott, s a kábító hatású szert használók mellett megjelentek a „kemény drog”-ot fogyasztók. Ennek a kihívásnak a meglévő egészségügyi hálózat már nem tud megfelelni. Kapacitáshiány miatt a jelentkezett betegek egy részét nem tudják ellátni. A drog a beteg személyiségét oly mértékben megváltoztatja, hogy a velük való foglalkozás különleges adottságot és felkészültséget igényel, orvosi ellátásuk személyi és tárgyi feltételei ma még nem biztosítottak. Jelenleg a működő két drogambulancia mellett néhány kórház alkoholológiai osztályára nyerhetnek felvételt. Ezeken az osztályokon azonban — figyelembe véve a drogbetegek személyiségváltozását, valamint az elvonással járó tüneteket — egyszerre általában csak 1—2, kivételes esetben maximum 10 beteg kezelését vállalják. Nagyobb betegszám esetén ugyanis a kábítószer-kereskedők bejutásával is számolni kell.

A drogbetegek gondozásában különböző egyházi és egyéb karitatív szervezetek is részt vállalnak. A fővárosban például rehabilitációs otthont létesített és tart fenn az Emberbarát Alapítvány. A 25 férőhelyes bentlakásos otthon nem egészségügyi intézmény, tehát itt gyógyszeres kezelést nem végeznek, gyógyítási eredményeik azonban elismertek.

Az egészségügy és a főváros vezetői, felismerve az alkoholizmus és a kábítószer-fogyasztás terjedésének társadalmi veszélyességét, 1992-ben megkezdték az alkoholistákat gondozó hálózat átszervezését támasztípusú és addiktológiai (szenvedélybeteg-) gondozóvá. A támaszkoncepció lényege, hogy a gondozóintézetben nemcsak az alkoholbetegek ellátásával foglalkoznak, hanem együtt kezelik a szenvedélybetegeket, mert a tapasztalatok szerint ezek nem különíthetők el, a betegségek átfedik egymást. Emellett a megelőzésre is a korábbinál nagyobb hangsúlyt kívánják helyezni.

A feladat megoldását gátolja a különleges felkészültségű szakemberek hiánya. Elképzelések szerint a jó gondozóintézetnek szakorvossal, gondozónővel, pszichológussal, szociális munkással és olyan pszichoterapeutával kell rendelkeznie, aki nemcsak jó diagnoszta, hanem azt is meg tudja határozni, hogy a beteget milyen segítséggel lehet hibás útjáról eltéríteni.

Jelenleg a fővárosban működő 24 alkoholista-gondozóból 8 nem működik támaszjelleggel. Ezek közül a III. és a IV. kerületi gondozók átszervezésére jók az esélyek, nehézségek a IX., XI., XIV., XVI., XVIII. és XIX. kerületben vannak, ahol a rendelési idő sem elegendő.

B. B.-né

AZ MTA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK 1994. MÁJUS 16-i ÜLÉSE

A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága 1994. május 16-i ülését *Vukovich György*, a Statisztikai Bizottság elnöke azzal a bejelentéssel nyitotta meg, hogy a titkári teendőket a Bizottság egyhangú állásfoglalása értelmében *Vita László*, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem (BKE) tanszékvezető egyetemi tanára látja el *Árva János* tartós külföldi távolléte miatt. Az új titkárnak sikeres munkát kívánt, majd ezután *Tóth István György* kutatásvezető, a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) igazgatóhelyettese a Magyar Háztartás Panel kutatásról tartott vita-indító előadást.

Az előadó a kutatás előzményeiről, célkitűzéseiről, módszereiről és néhány eredményéről nyújtott áttekintést a Bizottság tagjai számára. A kutatás a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Szociológiai tanszéke és a TÁRKI közös vállalkozásaként, *Andorka Rudolf* és *Kolosi Tamás* kezdeményezésére indult 1991-ben az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) pályázatán nyert támogatásra alapozva. Ma már azonban a Fővárosi Önkormányzat, az Országos Munkaügyi Központ és legújabban a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) is bekapcsolódott a kutatásba és annak finanszírozásába. A kutatás fő célja a magyar gazdaság és társadalom átalakulásának dokumentálását lehetővé tevő statisztikai és szociológiai információk összegyűjtése, értékelése és a tudományos kutatás céljaira történő széles körű közzététele. A kutatás során elsősorban a lakosság jövedelmi viszonyainak és a munkaerőpiacnak a változásait kívánják nyomon követni, feltérképezni friss adatok szolgáltatása és gyors elemzések készítése, közzététele útján, de esetenként más problémák vizsgálatára is vállalkoznak. Az adatokat kérdőívek kitöltésével gyűjtik, melynek során mintegy 2000, illetve 1000 véletlenszerűen kiválasztott háztartásról, valamint e háztartások 15 éven felüli tagjairól szereznek be különféle információkat évenként ismétlődő hullámok-

ban. A mintegy 2000 háztartás az egész ország, a mintegy 1000 háztartás pedig Budapest népességét reprezentálja. A két minta között bizonyos átfedés van. Az előadó külön kiemelte, hogy nagy súlyt helyeznek arra, hogy a mintába került háztartásokat megnyerjék a vizsgálatban való tartós közreműködésre. Ennek eredményeképpen az eddigi közreműködési készség — nemzetközi összehasonlításban is — meglehetősen jó. Ennek ellenére rendszeresen szükség lesz az egymást követő hullámok mintáinak a panelvizsgálatokban széles körben elfogadott átsúlyozására is. A mintegy másfél hónapig tartó megkérdezéssel nem az előző naptári évről, hanem az előző év április 1-jétől az adott év márciusának végéig tartó „beszámolási év”-ről gyűjtik össze a háztartásokra, illetve személyekre vonatkozó különféle információkat. Ezt a gyakorlatot azzal indokolják, hogy a háztartási jövedelmek kiemelkedő fontossága miatt az adatfelvételt célszerű közvetlenül az adóbevallások benyújtási határideje utáni időszakra időzíteni. A feldolgozásra alkalmas adatállomány rendszerint július—augusztus hónapra készül el, októberre—novemberre pedig rendszerint megjelennek az első gyorselemzések is. Az elemzési eredményekből számos publikáció készül. Ezek közül külön kiemelendő a Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok című sorozat.

Tóth István György arra is rámutatott előadásában, hogy a kutatás által előállított adatok valódiságának és megbízhatóságának ellenőrzésére kiemelten nagy gondot fordítanak. Ezt úgy valósítják meg, hogy a kitöltésre kerülő kérdőívek esetleges hibáit előzetes próbafelvételekkel próbálják kiszűrni, és nagy figyelmet szentelnek a kérdőbiztosok előzetes kiképzésére, valamint munkájuk folyamatos ellenőrzésére is. Ezen túlmenően az adatrögzítés során az SPSS-programcsomag adta speciális lehetőségek kiaknázásával igyekeznek kiszűrni és korrigálni a felvételi hibák bizonyos fajtáit. Végül a fel-

vételből nyert legfontosabb adatokat rendszeresen egybevetik a más adatforrásokból rendelkezésre álló hasonló információkkal is.

A kutatás során általában a hazai és a nemzetközi szabványokkal egyező fogalmakat, nomenklatúrákat használják, de egyes esetekben — például a munkanélküliség vagy a szegénység vizsgálata során — tudatosan többféle alternatív definícióra alapozzák az adatgyűjtést és az azt követő elemzést.

A felvétel egymást követő hullámaiban szerzett adatok elemzési lehetőségei közül Tóth István György az alábbiakat emelte ki:

— keresztmetszeti vizsgálatok, ide értve az alternatív definíciók elemzési eredményekre gyakorolt hatásának vizsgálatát is,

— idősoros elemzések,
— panelelemzések, valamint tranzíciós matrixok készítése,

— a háztartások tagjainak ugyanazon jellemzői közötti összefüggések vizsgálata.

Az utóbbi két elemzési lehetőség még minden bizonnyal számos módszertani kutatást fog igényelni, illetve motiválni.

Az előadó az előadást a kutatás eddigi eredményeiből összeválogatott ízelítővel zárta, majd felhívta a figyelmet arra, hogy valamennyi eddigi adatállomány és dokumentáció minden — nem üzleti céllal végzett — kutatás számára intézményesített módon hozzáférhető.

Az előadást élénk vita követte, melynek során számos kérdés és hozzászólás hangzott el. A vita során többen is kiemelték, hogy a Magyar Háztartás Panel kiemelkedően fontos, újszerű kutatás, ami a rendszerváltozás folyamatának páratlan dokumentációs forrása. *Vukovich György* pontosan ezzel indokolta a KSH-nak a kutatásba való ez évi bekapcsolódását. *Szivós Péter* rámutatott, hogy a szóban forgó projekt sok szempontból hasonlít az Európai Unió (EU) most induló Háztartási Paneljéhez, ami az egyesülési folyamat statisztikai adatokkal való dokumentálását segíti. Ez már önmagában is indokolja a KSH-nak a kutatásba való bekapcsolódását, hiszen az EUROSTAT is fontos szerepet vállalt magára az európai panelfelvételben.

Hozzászólásaikban *Éltető Ödön*, *Klinger András*, *Marton Ádám* és *Nyitrai Ferencné* azt tették szavá, hogy a felvételtől származó adatok, elemzési eredmények megbízhatóságát számszerűen is jellemezni kellene, s a kutatóknak óvakodniuk kellene attól, hogy túlzottan kis népességszámokról is messzenő és magabiztos állításokat tegyenek. Az induló mintából kieső háztartások és a válaszmegtagadások a minta folyamatos vizsgálatát és szükség szerinti átsúlyozását teszik szükségessé, ami nagy körültekintést és speciális technikákat igényel. *Éltető Ödön* és *Marton Ádám* arra is rámutattak, hogy a mintavételi hibán túl az egyéb felvételi hibákat és esetleges torzításokat is jó lenne felmérni és tekintetbe venni az adatok elemzése során.

A vita során az a kérdés is felmerült, hogy miként lehet a mintába került háztartások, illetve személyek közreműködési készségét biztosítani, illetve hogy a felvétel „beszámolási évé”-nek a naptári évtől való eltérése nem jelent-e problémát a felvételtől nyert adatoknak más forrásokból származó hasonló adatokkal történő egybevetése során.

A felvetett kérdésekre, észrevételekre *Andorka Rudolf*, *Sík Endre*, *Szivós Péter* és *Tóth István György*, a kutatás tématanácsának jelenlevő tagjai válaszoltak. Az adatok valódiságával és megbízhatóságával kapcsolatos fenntartásokra úgy reagáltak, hogy ezek mérlegelése az egyes kutatók egyéni felelőssége kell legyen, és a megállapítás magabiztosságát illetően nem árt a józan mértéktartás, márcsak azért sem, mert a mintanagyság kisebb, mint a hasonló nagyságú EU-tagországoknak ajánlott mintanagyság.

Az ülés azzal zárult, hogy a Statisztikai Bizottság nagyon időszerűnek és fontosnak tartja a Magyar Háztartás Panel kutatást, és egyértelműen helyesli a KSH-nak a kutatásba való bekapcsolódását; mások által is követendő gyakorlatnak tartja azt, hogy az adatállományok a téma iránt érdeklődő más kutatók számára is szabadon hozzáférhetőek. A Bizottság végül azt a reményét is kifejezte, hogy a projekt a módszertani kutatásoknak is új lendületet fog adni.

Vita László

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Molnár Istvánt*, a KSH Veszprém megyei Igazgatósága főelőadóját a KSH megyei Igazgatóságán végzett több mint három évtizedes kiemelkedő munkájáért, *Kőhalminé Csákány Mariann*t, a KSH Budapesti és Pest megyei Igazgatósága főelőadóját a statisztikai szolgálatban végzett több mint két évtizedes, kiemelkedő tevékenységéért, *Rákos Elemért*, a KSH Nógrád megyei Igazgatósága főelőadóját a számítástechnika területi alapjainak megteremtésében végzett színvonalas munkájáért *elnöki dicséretben* részesítette.

Felmentés—megbízás. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Füzesi Antalt*, a KSH Fejér megyei Igazgatósága igazgatóját nyugállományba vonulására való tekintettel 1994. március 1-jétől az igazgatói teendők ellátása alól mentesítette, és közszolgálati jogviszonyát 1994. augusztus 31-ei hatállyal megszüntette, ugyanakkor *Dávid Pált* 1994. március 1-jei hatállyal megbízta a KSH Fejér megyei Igazgatósága vezetésével.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Fényes Elek Emlékérem adományozása. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Fóti Jánost*, a KSH Népszámlálás főosztályvezető-helyettesét, *Hablicsek Lászlót*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos munkatársát, *Kamarás Ferencet*, a KSH osztályvezetőjét, *dr. Kovacsics Józsefnét*, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanárát, *Laczkza Sándornét*, a KSH tanácsosát, *Novotnyné Pletscher Hedviget*, a KSH Budapesti és Pest megyei Igazgatósága főtanácsosát, *Nyitrai Ferencné dr.-t*, a KSH nyugalmazott elnökét, *Perjés Sándort*, a KSH nyugalmazott főmunkatársát és *Pozsonyi Pált*, a KSH főosztályvezető-helyettesét Fényes Elek Emlékérem kitüntetésben részesítette.

Demográfiai adatok I—II. címmel megjelent az 1990. évi népszámlálás 27. kötete. A kötet öt részre tagozódik. A Részletes adatok című fejezetben az 1990. évi adatkombinációk találhatóak az ország egészére, Budapestre, valamint a városokra és községekre. A Megyei adatok című fejezet a főbb információkról megyesoros tájékoztatást nyújt. A Település-nagyságcsoport szerinti adatok című fejezet a városok és községek népességszáma alapján

feldolgozott adatokat tartalmazza. A Függelék áttekintést ad a népesség korév, illetve évjárat szerinti összetételéről az első magyar népszámlálás időpontjától kezdődően. A kötet az alkalmazott fogalmakat ismertető fejezettel egészül ki.

(1990. évi népszámlálás 27. Demográfiai adatok I—II. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 368 + 288 old.)

Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók címmel megjelent a Társadalomstatisztikai füzetek 3. száma. A kiadvány a Központi Statisztikai Hivatalban, 1992 decemberében végrehajtott, 1800 gazdaságra kiterjedő reprezentatív vizsgálat újabb eredményeit adja közre (az első eredmények A magánvállalkozás alakulása a mezőgazdaságban címmel jelentek meg).

Ezúttal elsősorban a paraszti polgárosodás folyamatának kibontakozásáról, a kezdeti időszak jellemzőiről tájékoztatnak az adatok, ám emellett bepillantást engednek a vállalkozói magatartás különböző típusaiba is.

(Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók. Társadalomstatisztikai füzetek 3. sz. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 47 old.)

A **fogyasztói árindexek, 1993.** című kiadvány a fogyasztói árak és az árszínvonal alakulásáról szóló éves beszámolót tartalmazza. 1966 és 1988 között az éves beszámolókat „A fogyasztói árak változása a lakosság főbb rétegeinél” és a „Kiskereskedelmi árak alakulása” című KSH-kiadványok tartalmazták. 1989-ben indult egy negyedévenként megjelenő kiadványsorozat, 1992-től pedig ennek megtartásával felújította a Hivatal az évenként megjelenő jelentéseket, melyeknek része a jelen kiadvány is.

A fogyasztói árakról informálnak még: havonta a KSH Statisztikai Hírek, a Statisztikai Havi Közlemények, negyedévenként a Fogyasztóiár index Füzetek, évente a Magyar statisztikai zsebkönyv, a Magyar statisztikai évkönyv, valamint a Gazdaságstatisztikai évkönyv.

(Fogyasztói árindexek, 1993. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 107 old.)

Megjelent a Demográfia 1994. évi 1. száma. A Tanulmányok rovatban olvasható *Juhász Judit*: A

Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás című dolgozata, valamint két dokumentum jellegű összefoglaló: a Magyar Köztársaság Kormányának 1031/1994. (IV. 30.) korm. határozata a távlati népesedéspolitikai alapelvekről, valamint Magyarország beszámolója a népesedési helyzetről az 1994. évi Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferencián.

A Közlemények között látott napvilágot *Hablicsek László*: Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2010; *Gál Gergely—Strényer Ibolya*: Változások Kínában a demográfia tükrében I. Családtervezéssel összefüggő társadalmi kérdések; *dr. Károssy Csaba—dr. Puskás János*: Egy határmenti nemzeti-ségi falu néhány demográfiai jellemzője a temető sírfeliratai alapján címmel.

A Figyelő rovatban olvasható *dr. Balázs József* megemlékezése *dr. Horváth Róbert*ről, valamint *dr. Hoóz István* ismertetése egy tanulmánykötetről, melynek tárgya a munka és a család közötti stressz.

A folyóirat szakirodalmi ismertetéssel és demográfiai folyóiratszemplével zárul.

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

HOFMAN, P. M. B.—KELLER, W. J.:

A SZÁMÍTÓGÉPES ÖSSZEÍRÁSOK RENDSZERE HOLLANDIÁBAN

(Management of computer assisted interviews in the Netherlands.) — *Journal of Official Statistics*. 1993. 4. sz. 765—782. p.

Statisztikai adatgyűjtések végrehajtásához Hollandiában már hosszú ideje használnak számítógépeket. A gépek alkalmazásának célja megkönnyíteni az összeírást és az adatrögzítést, beleértve az adatok elsődleges logikai ellenőrzését is.

A holland Központi Statisztikai Hivatalban (CBS) a számítógépek alkalmazásának három rendszere működik:

- a személyes kikérdezések rendszere (CAPI),
- a számítógépes telefoninterjúk rendszere (CATI),
- a számítógépes adatbeviteli rendszer (CADI).

A tanulmány elsősorban a CAPI szervezésével, működtetésével kapcsolatos kérdéseket ismerteti.

Az utóbbi években már számos országban (Svédországban, az Egyesült Királyságban, Finnországban, az Egyesült Államokban) alkalmaznak kisméretű számítógépeket (laptop) az adatgyűjtések megkönnyítésére.

Hollandiában a CAPI-val kapcsolatos kísérletek 1983-ban kezdődtek. Ekkor a fogyasztói árak számítógépes megfigyelésére került sor, lehetővé téve az üzletekben feljegyzett árak és a minőségre vonatkozó kérdések helyszínen történő számítógépes rögzítését. Az első időkben azonban számos probléma adódott. Egyértelműen tisztázni kellett, hogy a lap-

topoknak milyen igényeket kell kielégíteniük, miként reagálnak a megkérdezettek a számítógép használatára, s végül milyen tapasztalatokat szereztek maguk az összeírók a számítógépek használatával. Az első kísérletek azt is jelezték, hogy a számítógép jelenléte és alkalmazása nem növelte a megtagadások számát. Viszonylag rövid időt igényelt az összeírók kiképzése a számítógép kezelésére.

A kezdeti sikerek után 1987-ben a CBS a folyamatos munkaerő-felvétel esetében is megkezdte a laptopok alkalmazását. Ebben az időben még kezdetlegesek, nehézkesek és rugalmatlanok voltak a számítógépek és a felhasznált program (QUEST). Ugyancsak 1987-ben kezdődött meg a Blaise-rendszer kidolgozása, amely az új és sokkal korszerűbb számítógépekkel együtt a lakossági adatfelvételek területén jelentős előrelépést, fejlődést jelentett.

A Blaise-rendszer alkalmazása nagyon egyszerű. A felvétel kezdetekor az egész programot lemezen juttatják el az összeírókhoz, amely magát a kérdőívet és az összes egyéb információt, például a címjegyzéket tartalmazza. Az összeírás befejezése után a lemezek visszakerülnek a CBS-hez. Mindennek ellenére ez a látszólag egyszerű módszer is több probléma megoldását tette szükségessé. Ilyenek például az alapadatok tárolása (másolás), az adatok visszakeresése, az azonosító számok rendszere, az egyes „kérdőívek” visszakeresése stb.

Jelenleg a CBS a Blaise-rendszer segítségével különböző lemezeket alkalmazva ugyanazon a laptopon egyszerre több felvétel végrehajtását is elvégzi. A rendszer fejlesztése azonban oda vezetett, hogy az összeírók számára a rendszer és a napi feladatok,

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

illetve az elvégzendő munka ütemezése áttekinthetlenné vált. Ezért újra át kellett gondolni az egész rendszer működtetését, rendszerezését.

1990 elején döntés született a munkaerő-felvétel rendszerének átalakításáról. Erre egyrészt azért volt szükség, mert a számítógépeket korszerűbbekre kellett cserélni, másrészt pedig a réginél jobb és könnyebben kitölthető kérdőívet kellett tervezni.

Az egyik legfontosabb tapasztalat az volt, hogy az új rendszert úgy kell kialakítani, hogy a mintában szereplő minden egyes cím nyomon követhető, azaz pontosan megállapítható legyen, hogy bármely címen mi történt a közelmúltban és mi még a teendő.

Az 1990 áprilisától működő új CAPI-rendszer fontosabb jellemzői a következők:

- a minta címeit folyamatosan és hozzáférhetően tárolják oly módon, hogy megállapítható legyen, a mintában kijelölt címek és a ténylegesen végrehajtott felvételek milyen mértékben fedik egymást;

- a nyilvántartási rendszert úgy kellett felépíteni, hogy egyszerre több felvétel részben átfedő címeit is kezelni tudják (ennek különösen a rotációs panelvizsgálatok esetén van jelentősége);

- az adatok biztonságos tárolásáról is gondoskodni kellett, miközben az adatok áramlása telefonon vagy lemezek segítségével történik;

- végül tekintettel kellett lenni arra, hogy a rendszer ne haladja meg a laptopokhoz tartozó lemezek kapacitását.

Az egész rendszer egy CBS-nél levő központi és egy decentralizált modulból áll. Az utóbbi végzi az összeírók, illetve a laptopok tevékenységét.

A rendszer felépítése meglehetősen hosszú előkészítést igényelt. Fontos jellemzője, hogy elkülönítetten kezeli az adatokat, információkat, amelyek egy-egy felvétel minden összeíróra egyformán vonatkozó jellemzői, míg más információk, például a címek összeírónként különböznek.

A tanulmány meglehetősen részletesen ismerteti a kétirányú adatáramlás technikai részleteit, nyomtatékosan hangsúlyozva a biztonságos adattárolásra és -továbbításra való törekvést. A fejlesztésre jellemző például, hogy kezdetben a kommunikációs sebesség 300 Baud volt, amit jelenleg 2400 Baudra növeltek.

Az új rendszer, melynek neve a Lakossági Felvételek Laptop Információs Rendszere (LIPS), adja meg az egész munka keretét, amelyet a SPIL információáramlási rendszer és az IAS információ-rendszer egészít ki.

A lakossági felvételek céljára kiválasztott minta összes címét az IAS-ben tárolják. Az IAS jelöli ki a konkrét címeket egy-egy adott esetben az összeírók számára. A rendszer a címek kijelölésénél tekintettel van a munka végrehajtásához szükséges időre,

ami egyben automatikus kontroll is, és biztosítja a felvételek lehető legolcsóbb végrehajtását. A jövőben az IAS még az elvégzett munka automatikus számbavételét is elkészíti összeírónként és összeállítja a fizetési jegyzéket.

Az IAS rendszer — felvételenként — nyilvántartja a címek felhasználását, illetve meghiúsulás esetén annak okát.

A rendszer egyidejűleg 15 felvételt tud kezelni. Lehetővé teszi, hogy bármelyik felvétel esetén megállapítható legyen, hogy az egyes címeken, amelyek az adott felvétel esetében relevánsak, mi történt. A tanulmány bemutatja azokat a lehetőségeket, amelyek a képernyőn vagy nyomtatott formában az egyes felvételek, illetve az egyes címekre megállapított feldolgozottsági fokot jelzik. A rendszer természetesen szigorú ellenőrzésen alapul, és előírja, hogy az egyes címeket a különböző meghiúsulások esetén hányszor (maximum 5) kell újból felkeresni.

A CBS és az összeírók kapcsolatát modemek biztosítják. Minden összeírónak van egy külső modemje, ami nem része a laptopnak. Ez olcsóbb is, és szükségtelenné teszi a modem szállítását. Az összeírók és a CBS közötti kapcsolattartás fontosabb lépései a következők:

- a rendszer az összes adatot a biztonságos kezelés érdekében duplán tárolja;

- amikor az adatok készen állnak a CBS-hez való továbbításra, akkor a rendszer automatikusan hívja a CBS-t, lehetővé teszi a kapcsolat létesítését az éjszakai órákban, amikor az olcsóbb;

- a kapcsolat létrejötte után a rendszer különböző kulcsszavakkal ellenőrzi a továbbítandó információk rendeltetésszerűségét.

Miután a laptopban levő adatok biztonságosan átkerültek a CBS-hez, a központ válaszul a laptopot felkészíti egy új felvétel végrehajtására, illetve amennyiben valamely felvétel még folytatódik, akkor megadja az új címeket.

Az egész rendszer működésének alapfeltétele az abban részt vevők megfelelő felkészítése, képzettsége. Így az összeírókat nemcsak az összeírásra, hanem a számítógép kezelésére is fel kell készíteni.

Az összeírók 5 napos alapképzésben vesznek részt akkor, amikor a Statisztikai Hivatal alkalmazza őket. Ez a képzés a hagyományos kérdőíves kikérdezések módszereit ismerteti, beleértve az összeírói munkával kapcsolatos adminisztratív tevékenységet, különböző nyilvántartások készítését stb. Amikor az összeíró már kellő jártasságra tesz szert a hagyományos munka tekintetében, sor kerülhet a laptopok használatának elsajátítására, ami egy 3 napos tanfolyam keretében történik.

A Blaise használatát további 2 napos tanfolyam keretében oktatják. A Blaise oktatása azonban mindig kapcsolódik valamely konkrét felvétel speciális tudnivalóihoz. Ez azért fontos, hogy a Blaise-ből adódó adatedítelési problémákat helyesen értelmezzék és oldják meg.

A rendszer 1990-ben történt kísérleti bevezetésében 30 összeíró vett részt, és miután a kísérlet sikeres volt, 1991 áprilisában 300 összeírót képeztek ki a rendszer alkalmazására. 1991 során a rendszert tovább finomították, és az év végére már e rendszer keretében 500 összeíró dolgozott. 1992-re befejező-

dött az összes régebbi modemnek új, 2400 Baud sebességgel működő modemre cserélése.

A tanulmány röviden felvázolja az ismertetett rendszernek a telefonon történő (CATI) kikérdezések során szerzett tapasztalatait, amelyek ugyan csak kedvezők.

Az új rendszer számos előnyös tulajdonsága mellett a minta elemeinek folyamatos megjelölésével lehetővé teszi az egyes összeírók számára a felvételi program megtervezhetőségét akár egy hónappal előre.

(Ism.: *Marton Ádám*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

AHIJADO, M.—BEGG, I.—MAYES, D.:

A SPANYOL IPAR VERSENYKÉPESSÉGE

(The competitiveness of Spanish industry.) — *National Institute Economic Review*. 1993. 4. sz. 90—104. p.

A spanyol gazdaság a legutóbbi évtizedben végbement átalakulása során jelentős ipari hatalommá vált. 1986. évi belépése az Európai Közösségbe kereskedelmi orientációját is lényegesen módosította: a korábbi hagyományos latin-amerikai kereskedelmi partnerek helyett 1991-ben már a spanyol feldolgozóipari export 67,2 százaléka irányult az Európai Közösség (EK) más tagállamaiba (1980-ban az utóbbiak részesedése még csak 51,2 százalék volt).

A közeljövőben azonban Spanyolországnak több súlyos gazdasági kihívással kell majd szembenéznie. Az első ezek között, hogy az európai gazdasági és monetáris unió szellemének megfelelő gazdaságpolitikát alkalmazva, folyamatos erőfeszítéseket kell tennie a versenyképesség fenntartása érdekében. Emellett elsőbbséget kell biztosítani a foglalkoztatottság növelésének, mivel az Európai Közösségen belül Spanyolországban évek óta kiugróan magas (20 százalékot is meghaladó) a munkanélküliek aránya. A gazdasági teljesítmények növelésének további fontos feltétele, hogy a spanyol ipar nemzetközibbé váljék, s hogy fejlesztése területi szempontból is kiegyensúlyozottabban menjen végbe.

Spanyolország még 1975 előtt — a Franco-rezsim végső szakaszában — főleg a fogyasztási cikkek gyártására koncentrálna és protekcionista eszközöket igénybe véve, sikeres iparosítást hajtott végre. Az 1973—1974. évi olajválságot követően azonban súlyos visszaesés következett be, s így a feldolgozóipar termelése még 1984-ben sem volt

magasabb a tíz évvel korábbi szintnél. Az újabb fellendülés 1985-től kezdődött, elsősorban az autógyártás fejlesztésének köszönhetően.

A tanulmány a spanyol ipar versenyképessége szemszögéből vizsgálja azt a kérdést, hogy az utóbbi két évben tapasztalt termelési visszaesés csupán ciklikus jelenségnek tekinthető-e, s hogy a kilábalás milyen gazdaságpolitikai intézkedéseket igényel.

Az ország kilátásai nem éppen bátorítók. *C. Martin* 1990-ben közzétett elemzése szerint — amely az egységes EK-piac kihívásaira legérzékenyebb 40 iparág helyzetét vizsgálta — Spanyolország főleg a lassú fejlődést mutató ágazatokban (ruházati, illetve textilipar) tekinthető erősnek, s éppen a gyenge területei azok, amelyekre világviszonylatban a gyors fejlődés jellemző (vegyipar, villamosgépipar, elektronikai gépgyártás, illetve fogyasztási cikkek gyártása). Az ország korábbi struktúraváltási eredményei viszont, amelyek bizonyos mértékig Japánra emlékeztetnek, azt sugallják: félrevezető lehet, ha csupán a jelenlegi iparszerkezet alapján ítélik meg a jövőbeli lehetőségeket.

A spanyol kormányzat 1992-ben nyilvánosságra hozott ambiciózus „Kiegyenlítődési program”-ja a századfordulóra irányozza elő az Európai Unióbeli partnerországok monetáris fegyelmének és élet-színvonalának elérését. A siker kulcskérdésének tekintik, hogy előrehaladjon a spanyol feldolgozóipar nemzetközivé válása.

Tagadhatatlan ugyanis, hogy a spanyol ipar szerkezetén még ma is észlelhetők a polgárháborút követő gazdasági elszigeteltség nyomai. *K. G. Salmon* 1991. évi tanulmánya szerint például Spanyolországban még mindig hiányoznak a magas technikai szintet képviselő ipari bázisok, s az ország továbbra is rá van utalva a belföldi piacra korlátozódó technológiai importra. A nemzetközi sikernek

A Blaise használatát további 2 napos tanfolyam keretében oktatják. A Blaise oktatása azonban mindig kapcsolódik valamely konkrét felvétel speciális tudnivalóihoz. Ez azért fontos, hogy a Blaise-ből adódó adatedítelési problémákat helyesen értelmezzék és oldják meg.

A rendszer 1990-ben történt kísérleti bevezetésében 30 összeíró vett részt, és miután a kísérlet sikeres volt, 1991 áprilisában 300 összeírót képeztek ki a rendszer alkalmazására. 1991 során a rendszert tovább finomították, és az év végére már e rendszer keretében 500 összeíró dolgozott. 1992-re befejező-

dött az összes régebbi modemnek új, 2400 Baud sebességgel működő modemre cserélése.

A tanulmány röviden felvázolja az ismertetett rendszernek a telefonon történő (CATI) kikérdezések során szerzett tapasztalatait, amelyek ugyan csak kedvezők.

Az új rendszer számos előnyös tulajdonsága mellett a minta elemeinek folyamatos megjelölésével lehetővé teszi az egyes összeírók számára a felvételi program megtervezhetőségét akár egy hónappal előre.

(Ism.: *Marton Ádám*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

AHIJADO, M.—BEGG, I.—MAYES, D.:

A SPANYOL IPAR VERSENYKÉPESSÉGE

(The competitiveness of Spanish industry.) — *National Institute Economic Review*. 1993. 4. sz. 90—104. p.

A spanyol gazdaság a legutóbbi évtizedben végbement átalakulása során jelentős ipari hatalommá vált. 1986. évi belépése az Európai Közösségbe kereskedelmi orientációját is lényegesen módosította: a korábbi hagyományos latin-amerikai kereskedelmi partnerek helyett 1991-ben már a spanyol feldolgozóipari export 67,2 százaléka irányult az Európai Közösség (EK) más tagállamaiba (1980-ban az utóbbiak részesedése még csak 51,2 százalék volt).

A közeljövőben azonban Spanyolországnak több súlyos gazdasági kihívással kell majd szembenéznie. Az első ezek között, hogy az európai gazdasági és monetáris unió szellemének megfelelő gazdaságpolitikát alkalmazva, folyamatos erőfeszítéseket kell tennie a versenyképesség fenntartása érdekében. Emellett elsőbbséget kell biztosítani a foglalkoztatottság növelésének, mivel az Európai Közösségen belül Spanyolországban évek óta kiugróan magas (20 százalékot is meghaladó) a munkanélküliek aránya. A gazdasági teljesítmények növelésének további fontos feltétele, hogy a spanyol ipar nemzetközibbé váljék, s hogy fejlesztése területi szempontból is kiegyensúlyozottabban menjen végbe.

Spanyolország még 1975 előtt — a Franco-rezsim végső szakaszában — főleg a fogyasztási cikkek gyártására koncentrálna és protekcionista eszközöket igénybe véve, sikeres iparosítást hajtott végre. Az 1973—1974. évi olajválságot követően azonban súlyos visszaesés következett be, s így a feldolgozóipar termelése még 1984-ben sem volt

magasabb a tíz évvel korábbi szintnél. Az újabb fellendülés 1985-től kezdődött, elsősorban az autógyártás fejlesztésének köszönhetően.

A tanulmány a spanyol ipar versenyképessége szemszögéből vizsgálja azt a kérdést, hogy az utóbbi két évben tapasztalt termelési visszaesés csupán ciklikus jelenségnek tekinthető-e, s hogy a kilábalás milyen gazdaságpolitikai intézkedéseket igényel.

Az ország kilátásai nem éppen bátorítók. C. *Martin* 1990-ben közzétett elemzése szerint — amely az egységes EK-piac kihívásaira legérzékenyebb 40 iparág helyzetét vizsgálta — Spanyolország főleg a lassú fejlődést mutató ágazatokban (ruházati, illetve textilipar) tekinthető erősnek, s éppen a gyenge területei azok, amelyekre világviszonylatban a gyors fejlődés jellemző (vegyipar, villamosgépipar, elektronikai gépgyártás, illetve fogyasztási cikkek gyártása). Az ország korábbi struktúraváltási eredményei viszont, amelyek bizonyos mértékig Japánra emlékeztetnek, azt sugallják: félrevezető lehet, ha csupán a jelenlegi iparszerkezet alapján ítélik meg a jövőbeli lehetőségeket.

A spanyol kormányzat 1992-ben nyilvánosságra hozott ambiciózus „Kiegyenlítődési program”-ja a századfordulóra irányozza elő az Európai Unióbeli partnerországok monetáris fegyelmének és élet-színvonalának elérését. A siker kulcskérdésének tekintik, hogy előrehaladjon a spanyol feldolgozóipar nemzetközivé válása.

Tagadhatatlan ugyanis, hogy a spanyol ipar szerkezetén még ma is észlelhetők a polgárháborút követő gazdasági elszigeteltség nyomai. K. G. *Salmon* 1991. évi tanulmánya szerint például Spanyolországban még mindig hiányoznak a magas technikai szintet képviselő ipari bázisok, s az ország továbbra is rá van utalva a belföldi piacra korlátozódó technológiai importra. A nemzetközi sikernek

jelentős akadálya, hogy a spanyol feldolgozóiparban alig néhány nagyvállalat található, s ezekre is a régi technológiák túlsúlya, a munkaigényes gyártmányokra specializáltság a jellemző. A külföldi tulajdonú cégek exporttevékenységét is visszafogta, hogy a támogatások a belföldi piacra összpontosultak, a spanyol cégeknek pedig igen csekély a külföldön folytatott termelése. Jól érzékelteti a kiegyensúlyozatlanságot, hogy 1986 és 1989 között a spanyol cégek közvetlen külföldi beruházásai mindössze 21 százalékat képviselték a Spanyolországba irányuló külföldi beruházásoknak.

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) egyik 1992. évi kiadványa szerint jelenleg a spanyol feldolgozóipari export kétötöde származik multinacionális vállalatoktól (főleg az autógyártásból); erősödik azonban a spanyol cégek exportorientáltsága is. Kezdenek ugyanis felhagyni a belföldi piaci részesedésük megőrzésére irányuló törekvéseikkel, amelyek az EK-tagság első éveit jellemezték. A fogyasztási cikkek spanyol piaca így fokozatosan versenyképesebbé válik, bár az árak esetenként viszonylag magasak.

A munkaerőköltséget illetően egy 1993. évi OECD-tanulmány arra mutat rá, hogy a bérek viszonylag gyors ütemű növekedése folytán Spanyolország az utóbbi években veszített eddigi előnyéből főbb EK-beli versenytársaival szemben. Az egy foglalkoztatottra jutó munkaerőköltség azonban (amely a béren kívüli költségeket is tartalmazza) Spanyolországban még 1991-ben is csupán 80 százalékat képviselte az európai OECD-országok átlagának, és mindössze Portugáliában és Görögországban volt alacsonyabb a spanyol szintél.

A spanyol feldolgozóipar kibocsátásának fejlődése 1985 és 1990 között lépést tartott az Európai Közösség átlagával, a beruházási javak gyártása területén pedig még kedvezőbben is alakult annál, és inkább Japán eredményeihez volt mérhető. Az utolsó két év visszaesése a foglalkoztatottság csökkenésében is éreztette hatását (főleg az olyan hagyományos ágazatokban, mint a textil-, illetve a ruházati ipar). A feldolgozóipar egészét tekintve így a termelékenység 1991-ben 3,9, 1992-ben pedig 3,5 százalékkal emelkedett.

Az ipari szerkezet változása nagyrészt a külföldi beruházásokkal függ össze, amelyek elsősorban az autógyártásba, a villamosipari gépgyártásba és a vegyiparba irányultak, míg a textilipar, a játékgépgyártás, a hajóipar nem részesült ilyen befektetésekben.

A spanyol ipar napjainkban sok tekintetben átmeneti helyzetben van. Néhány hagyományos ága-

zatának, mint a bőr- és cipőiparnak még kedvező a versenyhelyzete a nemzetközi piacokon, de sebezhető a harmadik világ alacsonyabb bérszínvonalú gyártóinak erősödő behatolása folytán. Ezekre az ágazatokra (a textil-, a nyomda-, a papír- és a műanyag-feldolgozó iparhoz hasonlóan) a kisvállalatok viszonylag magas aránya a jellemző, amelyek, főleg finanszírozási problémák esetén, nehezen tudnának ellenállni az erősödő nemzetközi verseny nyomásának. A kiútkeresés egyik lehetősége számukra az, hogy fokozott figyelmet fordítanak a formatervezésre és termékeik kiemelkedő minőségére.

A közelmúltban egy tanulmány készült a spanyol Ipari Minisztérium számára, amelynek szerzői számos kritériumot (innovációs hajlam, know-how ismeretek, képzett emberi erőforrások, külföldi beruházók várható érdeklődése, a modern technika alkalmazása) mérlegelve, a bőriparat, az autógyártást, a szerszámgépipart és a háztartási készülékek gyártását tartották a legígéretesebb ágazatoknak a következő néhány év fejlődése szempontjából. Jó lehetőségekkel rendelkezik még a játék-, illetve az ékszergyártás valamint az élelmiszeripar is. A legrosszabbak a kilátásai a textil-, illetve a papíriparnak, a vasúti berendezések gyártásának és a kohászatnak, bár a faipar és a bútorgyártás helyzetét sem ítélték sokkal kedvezőbbnek. A két szélső csoport között helyezkedik el még elfogadhatóan jó lehetőségekkel a számítógép- és elektronikai ipar, a vegyipar, a gumi- és műanyagipar, a ruházati ipar, a gépgyártás, a légi járművek gyártása, és kevésbé kedvező kilátásokkal a hajóipar.

Szem előtt kell azonban tartani, hogy a piaci előretöréshez a spanyol ipar minőségi teljesítményének fokozása szükséges. Ezért olyan kritikai vélemények is egyre inkább teret kapnak, hogy a csupán összeszerelő feladatok, amelyek (mint például az új autógyártás üzemeiben) nem párosulnak kutatási-fejlesztési tevékenységekkel, valójában visszaható hatásúak a versenyképesség szempontjából.

Az a tény, hogy a spanyol feldolgozóipari exportnak (1989-ben) közel felét a közúti járművek és ezek alkatrészei tették ki, szintén azt jelzi, hogy a legerősebb ágazatok nem tartoznak a kifejezetten magas technológiai színvonalúak körébe. Emellett az autógyártásban a jövőben fokozódó versenyre kell számítaniuk a kelet-európai országok részéről is. Hasonlóképpen várható — a spanyol ipar modernizálásában korábban lényeges szerepet játszó — külföldi beruházások nagyobb arányú áthelyeződése az alacsonyabb bérszínvonalú kelet-európai országokba.

Az elért fejlődés ellenére a spanyol gazdaság még korántsem tekinthető kiegyensúlyozottnak. Gyen-

ge pontjai a rugalmatlan munkaerőpiac és a viszonylag fejletlen infrastruktúra. Az aktuális gazdasági feszültségek közül a legszorítóbb követelményt az EK (illetőleg az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény — GATT) állami támogatásokat korlátozó és a gazdasági versenyt támogató szabályaihoz történő igazodás jelenti. A kormányzat e célok támogatására számos gazdaságpolitikai eszközt alkalmaz. Ezek közé tartozik a technológiai innováció ösztönzése; a környezetvédelmet szolgáló ipari és technológiai program; a kisvállalkozások támogatása; a minőségi és biztonsági követelmények támogatása; az ipar nemzetközivé tételének terve és a privatizáció.

Reálisnak tűnő előrejelzések Spanyolország fő piacain évi 3 százalékos körüli növekedéssel számolnak, s a gazdaság egészének fejlődési üteme ezt kevéssel meg is haladhatja. Ilyen arányú tartós fejlődés esetén az EK átlagához képest jelenleg fennálló távolság számottevően csökkenne. Az ország történelmi fejlődését tekintve egyébként az évi 5 százalékos növekedési arány sem tűnne lehetetlennek. Ez már tényleges szerkezeti változásokat eredményezhetne, amennyiben elérhető az infláció növekedése nélkül. Számolni kell azonban az energiahelyzet, a környezet és a technológiai feltételek oldaláról fellépő feszültségekkel is, amelyek határt szabnak a fejlesztési lehetőségeknek. E téren a gazdaságpolitikának kell hatékonyan segítenie az egyensúlyi helyzet kialakulását.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

SAGLIO, A.:

AZ ÚJ FOGYASZTÓIÁR-INDEX FRANCIAORSZÁGBAN

(Le nouvel indice de prix à la consommation.) — *Économie et Statistique*. 1993. 267. sz. 3—12. p.

1993. februárban a francia Országos Statisztikai Hivatal (INSEE) új fogyasztóiár-indexet kezdett számítani. Ez az 1990-es bázisú index váltotta fel a korábbi, 1980-as bázisú indexet. Az új index kialakítását hosszas, mélyreható munka előzte meg. A korábbi index egy olyan városi háztartás vásárlásainak árszínvonalát jellemezte, ahol a háztartásfő munkás vagy alkalmazott volt. Ez a háztartástípus a maga sajátos fogyasztási összetételével az 1990-es népszámlálás adatai szerint a francia háztartásoknak már csak mintegy egynegyedét reprezentálta (és ez az arány azóta is csökkenő). Szükségessé vált a teljes lakosságot jellemző fogyasztóiár-index kiszámítása. Ezen túl az indexnek jobban kellett tükröz-

nie az árak hónapról hónapra történő változásait. Ez elsősorban a zöldség- és gyümölcsfélék, a ruházati termékek árának és a lakbérének a számbavételét érintette. Végül pedig felül kellett vizsgálni az index 296 tételét és a termékek nomenklatúráját, hogy jobb összhangban legyen a nemzetgazdasági elszámolásokkal és a háztartások körében végzett adatgyűjtésekkel.

A célkitűzésekhez egyéb feladatok is kapcsolódtak. Egyrészt modernizálni kellett az informatikai infrastruktúrát. Másrészt közelebb kellett kerülni az Európai Közösség országainak fogyasztóiár-indexéhez.

1992-ig az INSEE csak egyetlen „hivatalos” index számítását tartotta szükségesnek, ez az index szolgált a hatóság és az állampolgárok tájékoztatására, indexálásokra, nemzetközi összehasonlításokra. 1992 elejétől kezdve a törvényhozás több index számítását tartotta kívánatosnak. Az ún. Neiertztörvény bevezette „a fogyasztóiár-index dohány nélkül” elnevezésű index számítását. Kizárólag ez szolgálhat magánszerződések indexálására. A „fogyasztóiár-index dohány nélkül” elnevezésű index készül a nagyközönség tájékoztatására és nemzetközi összehasonlításokra. Határozottan elkülönül az előbb említettektől az az index, amely a minimálbérek indexálására szolgál.

A munkás-alkalmazotti háztartások fogyasztása leginkább abban tér el az összes háztartás fogyasztásától, hogy az előbbieket fogyasztási szerkezetében az élelmiszer- és lakáskiadásoknak nagyobb, az egészségügyi, a közlekedési és az üdülési kiadásoknak kisebb a súlya. A két index súlyozásában a 265 tétel közül csak mintegy húsznál mutatkozik lényegesebb eltérés. Ezek az eltérések részben az eltérő életmódból és a különböző jövedelmi szintből adódnak, részben pedig abból, hogy az össznépszerűsége belül a munkás-alkalmazotti háztartásoktól eltérő életciklusú háztartások is szerepelnek.

A fogyasztási szerkezetben jelentkező eltérések nincsenek számottevő hatással a két árindex eredményére. Részben az érintett tételeknek az össz fogyasztáson belüli súlya csak kismértékben különbözik, részben pedig e tételeknek az átlagos árszínvonalaktól való ellentétes irányú eltérése nagyrészt kiegyenlítődik. A visszamenőleges számítások szerint az összes háztartás árindexe valamivel jobban nőtt, mint a munkás-alkalmazotti háztartásoké, a két index közötti eltérés azonban 10 év alatt mindössze 0,3 százalékosra csökkent.

A fogyasztóiár-index körét a nemzetgazdasági elszámolások értelmében vett lakossági fogyasztás fogalma határozza meg, így az 1990-es bázisú index továbbra sem tartalmaz olyan tételt, amelyek

ge pontjai a rugalmatlan munkaerőpiac és a viszonylag fejletlen infrastruktúra. Az aktuális gazdasági feszültségek közül a legszorítóbb követelményt az EK (illetőleg az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény — GATT) állami támogatásokat korlátozó és a gazdasági versenyt támogató szabályaihoz történő igazodás jelenti. A kormányzat e célok támogatására számos gazdaságpolitikai eszközt alkalmaz. Ezek közé tartozik a technológiai innováció ösztönzése; a környezetvédelmet szolgáló ipari és technológiai program; a kisvállalkozások támogatása; a minőségi és biztonsági követelmények támogatása; az ipar nemzetközivé tételének terve és a privatizáció.

Reálisnak tűnő előrejelzések Spanyolország fő piacain évi 3 százalékos körüli növekedéssel számolnak, s a gazdaság egészének fejlődési üteme ezt kevéssel meg is haladhatja. Ilyen arányú tartós fejlődés esetén az EK átlagához képest jelenleg fennálló távolság számottevően csökkenne. Az ország történelmi fejlődését tekintve egyébként az évi 5 százalékos növekedési arány sem tűnne lehetetlennek. Ez már tényleges szerkezeti változásokat eredményezhetne, amennyiben elérhető az infláció növekedése nélkül. Számolni kell azonban az energiahelyzet, a környezet és a technológiai feltételek oldaláról fellépő feszültségekkel is, amelyek határt szabnak a fejlesztési lehetőségeknek. E téren a gazdaságpolitikának kell hatékonyan segítenie az egyensúlyi helyzet kialakulását.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

SAGLIO, A.:

AZ ÚJ FOGYASZTÓIÁR-INDEX FRANCIAORSZÁGBAN

(Le nouvel indice de prix à la consommation.) — *Économie et Statistique*. 1993. 267. sz. 3—12. p.

1993. februárban a francia Országos Statisztikai Hivatal (INSEE) új fogyasztóiár-indexet kezdett számítani. Ez az 1990-es bázisú index váltotta fel a korábbi, 1980-as bázisú indexet. Az új index kialakítását hosszas, mélyreható munka előzte meg. A korábbi index egy olyan városi háztartás vásárlásainak árszínvonalát jellemezte, ahol a háztartásfő munkás vagy alkalmazott volt. Ez a háztartástípus a maga sajátos fogyasztási összetételével az 1990-es népszámlálás adatai szerint a francia háztartásoknak már csak mintegy egynegyedét reprezentálta (és ez az arány azóta is csökkenő). Szükségessé vált a teljes lakosságot jellemző fogyasztóiár-index kiszámítása. Ezen túl az indexnek jobban kellett tükröz-

nie az árak hónapról hónapra történő változásait. Ez elsősorban a zöldség- és gyümölcsfélék, a ruházati termékek árának és a lakbéréknek a számbavételét érintette. Végül pedig felül kellett vizsgálni az index 296 tételét és a termékek nomenklatúráját, hogy jobb összhangban legyen a nemzetgazdasági elszámolásokkal és a háztartások körében végzett adatgyűjtésekkel.

A célkitűzésekhez egyéb feladatok is kapcsolódtak. Egyrészt modernizálni kellett az informatikai infrastruktúrát. Másrészt közelebb kellett kerülni az Európai Közösség országainak fogyasztóiár-indexéhez.

1992-ig az INSEE csak egyetlen „hivatalos” index számítását tartotta szükségesnek, ez az index szolgált a hatóság és az állampolgárok tájékoztatására, indexálásokra, nemzetközi összehasonlításokra. 1992 elejétől kezdve a törvényhozás több index számítását tartotta kívánatosnak. Az ún. Neiertztörvény bevezette „a fogyasztóiár-index dohány nélkül” elnevezésű index számítását. Kizárólag ez szolgálhat magánszerződések indexálására. A „fogyasztóiár-index dohány nélkül” elnevezésű index készül a nagyközönség tájékoztatására és nemzetközi összehasonlításokra. Határozottan elkülönül az előbb említettektől az az index, amely a minimálbérek indexálására szolgál.

A munkás-alkalmazotti háztartások fogyasztása leginkább abban tér el az összes háztartás fogyasztásától, hogy az előbbieket fogyasztási szerkezetében az élelmiszer- és lakáskiadásoknak nagyobb, az egészségügyi, a közlekedési és az üdülési kiadásoknak kisebb a súlya. A két index súlyozásában a 265 tétel közül csak mintegy húsznál mutatkozik lényegesebb eltérés. Ezek az eltérések részben az eltérő életmódból és a különböző jövedelmi szintből adódnak, részben pedig abból, hogy az össznépszerűsége belül a munkás-alkalmazotti háztartásoktól eltérő életciklusú háztartások is szerepelnek.

A fogyasztási szerkezetben jelentkező eltérések nincsenek számottevő hatással a két árindex eredményére. Részben az érintett tételeknek az össz fogyasztáson belüli súlya csak kismértékben különbözik, részben pedig e tételeknek az átlagos árszínvonalaktól való ellentétes irányú eltérése nagyrészt kiegyenlítődik. A visszamenőleges számítások szerint az összes háztartás árindexe valamivel jobban nőtt, mint a munkás-alkalmazotti háztartásoké, a két index közötti eltérés azonban 10 év alatt mindössze 0,3 százalékot tett ki.

A fogyasztóiár-index körét a nemzetgazdasági elszámolások értelmében vett lakossági fogyasztás fogalma határozza meg, így az 1990-es bázisú index továbbra sem tartalmaz olyan tételt, amelyek

elméletileg nem tartoznak a fogyasztás körébe. Ilyenek a lakásvásárlás (ez beruházás), a lakásvásárlással vagy a tartós fogyasztási cikkek vásárlásával kapcsolatos törlesztések (ezek pénzügyi műveletek), a nyugdíjbiztosítási díjak (ezek megtakarítások), a közvetlen adók, a társadalombiztosítási hozzájárulások, a kifizetett kamatok, valamint a más háztartásnak adott ajándékok vagy adományok (ezek elosztási műveletek).

Az új fogyasztóiár-index az árváltozások számbavételének három területén hozott jelentősebb módszertani változást.

Az egyik változás a friss zöldség- és gyömolcsfélék árváltozásának számbavétele, ami a fogyasztóiár-index számításának elméletileg is problematikus része. Több országban alkalmazzák ezekre a termékekre vonatkozóan — és ez volt a helyzet Franciaországban is — az ún. „havonta változó kosár” módszerét, amely havonta más-más összetételben tartalmazza az adott időszak friss termékeit. Másik kérdés, hogy az idényárak hogy jelenjenek meg a főindexen belül. Indexálási célokra készülő árindexeknél célszerűbb, ha az idényárak hatása nem jelentkezik. Ennek viszont ellentmond az a követelmény, hogy az árindex jól tükrözze az árak hónapról hónapra bekövetkező változását. Ez utóbbi követelményt tartották fontosabbnak az új index kialakításánál. Tehát az idényárak termékek tényleges áralakulásukkal kerültek be a főindexbe.

Az idényáraknak a főindexben való új számbavétele — az 1990—1992-es időszakra készült visszamenőleges számítások szerint — az esetek 60 százalékában 0,1 százalékpont eltérést okozott, közel 40 százalékában 0,2 százalékpont volt a különbség, és csak kivételes esetekben ért el 0,3 százalékpontot, minthogy az idényárak termékek súlya a francia árindexben csak 4 százalékpont.

A lakberek változását korábban egy 6500 háztartásra kiterjedő, negyedévenkénti reprezentatív felmérés alapján határozták meg. Problémát jelen-

tett azonban, hogy ily módon minden negyedév első hónapjában lökészerűen jelentkezett a lakberek előző negyedévi változása, ennek következtében nem volt reális a megelőző hónappal való összehasonlítás. A negyedévenkénti felmérés havi megisméltése túlságosan költséges lett volna. Ezért az új árindexben az eddigőtől eltérő módszert alkalmaznak. Különböző információk alapján jól becsülhető a lakberek várható alakulása a negyedév két hónapjában, a harmadik hónapban pedig azt a különbséget számolják el, amely a becslések és a negyedéves felmérés eredménye alapján adódik.

A felsőruházati cikkek a korábbi indexben azok közé a reprezentánsok közé tartoztak, amelyeket csak negyedévenként figyeltek meg. Jelenleg már a felsőruházati cikkek is a havi ármegfigyelések körébe tartoznak. Így lehetővé válik az árváltozások reálisabb számbavétele mellett az is, hogy a kiárusítások hatása is jelentkezzen a fogyasztóiár-indexben.

A lakberek és a ruházati cikkek havonkénti számbavétele a korábbi 30 százalékról 17 százalékra csökkentette azon reprezentánsok körét, amelyeket csak negyedévenként figyelnek meg.

A korábbi index felülvizsgálata során csökkenték az index tételeinek számát. Ez a csökkenés abból adódott, hogy több kis súlyú tételt (méz, sertészsír, gyufa stb.) összevontak, néhány nagyobb tételt — a túlságosan heterogén jellegűek csökkentése érdekében — felbontottak, végül összevontak néhány tételt a nemzetgazdasági elszámolások csoportosításának összehangolása érdekében.

Az új index kialakításánál jelentős szerepe volt az informatikai rendszer modernizálásának is. A hálózati rendszer kiépítése lehetővé tette, hogy az előzetes adatok a tárgyhót követő 10—12-e között (15—18-a helyett), a végleges adatok 20—22 között jelenjenek meg.

(Ism.: Nadas Magdolna)

DEMOGRÁFIA —TÁRSADALOMSTATISZTIKA

MAXWALD, R.:

A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÉLETTARTAM AZ IPARILAG FEJLETT ORSZÁGOKBAN

(Vergleich der Lebenserwartung in den Industrieländern 1965—1991.) — *Statistische Nachrichten*. 1994. 4. sz. 294—303. p.

A tanulmány átfogó képet ad arról, miként alakult a születéskor várható élettartam a fejlett ipari országokban az elmúlt mintegy másfél évtizedes

időszakban. Jóllehet az államoknak erről a köréről már az 1950-es évek kezdetétől rendelkezésre állnak a szükséges adatok, az 1960-as évek közepe mégis olyan fordulat a halandóság történetében, amely indokolja a későbbi kezdőpont választását. Erre az időre ugyanis a legtöbb országban jelentősen lelassult a várható élettartamnak az ötvenes évek folyamán tapasztalt erőteljes növekedése, s olyan stagnálás vette kezdetét, amely a kelet-európai térségben lényegében mind a mai napig tart, s amelyet Nyuga-

elméletileg nem tartoznak a fogyasztás körébe. Ilyenek a lakásvásárlás (ez beruházás), a lakásvásárlással vagy a tartós fogyasztási cikkek vásárlásával kapcsolatos törlesztések (ezek pénzügyi műveletek), a nyugdíjbiztosítási díjak (ezek megtakarítások), a közvetlen adók, a társadalombiztosítási hozzájárulások, a kifizetett kamatok, valamint a más háztartásnak adott ajándékok vagy adományok (ezek elosztási műveletek).

Az új fogyasztóiár-index az árváltozások számbavételének három területén hozott jelentősebb módszertani változást.

Az egyik változás a friss zöldség- és gyömolcsfélék árváltozásának számbavétele, ami a fogyasztóiár-index számításának elméletileg is problematikus része. Több országban alkalmazzák ezekre a termékekre vonatkozóan — és ez volt a helyzet Franciaországban is — az ún. „havonta változó kosár” módszerét, amely havonta más-más összetételben tartalmazza az adott időszak friss termékeit. Másik kérdés, hogy az idényárak hogy jelenjenek meg a főindexen belül. Indexálási célokra készülő árindexeknél célszerűbb, ha az idényárak hatása nem jelentkezik. Ennek viszont ellentmond az a követelmény, hogy az árindex jól tükrözze az árak hónapról hónapra bekövetkező változását. Ez utóbbi követelményt tartották fontosabbnak az új index kialakításánál. Tehát az idényárak termékek tényleges áralakulásukkal kerültek be a főindexbe.

Az idényáraknak a főindexben való új számbavétele — az 1990—1992-es időszakra készült visszamenőleges számítások szerint — az esetek 60 százalékban 0,1 százaléki eltérést okozott, közel 40 százalékában 0,2 százalék volt a különbség, és csak kivételes esetekben ért el 0,3 százalékot, minthogy az idényárak termékek súlya a francia árindexben csak 4 százalék.

A lakberek változását korábban egy 6500 háztartásra kiterjedő, negyedévenkénti reprezentatív felmérés alapján határozták meg. Problémát jelen-

tett azonban, hogy ily módon minden negyedév első hónapjában lökészerűen jelentkezett a lakberek előző negyedévi változása, ennek következtében nem volt reális a megelőző hónappal való összehasonlítás. A negyedévenkénti felmérés havi megismétlése túlságosan költséges lett volna. Ezért az új árindexben az eddigőtől eltérő módszert alkalmaznak. Különböző információk alapján jól becsülhető a lakberek várható alakulása a negyedév két hónapjában, a harmadik hónapban pedig azt a különbséget számolják el, amely a becslések és a negyedéves felmérés eredménye alapján adódik.

A felsőruházati cikkek a korábbi indexben azok közé a reprezentánsok közé tartoztak, amelyeket csak negyedévenként figyeltek meg. Jelenleg már a felsőruházati cikkek is a havi ármegfigyelések körébe tartoznak. Így lehetővé válik az árváltozások reálisabb számbavétele mellett az is, hogy a kiárusítások hatása is jelentkezzen a fogyasztóiár-indexben.

A lakberek és a ruházati cikkek havonkénti számbavétele a korábbi 30 százalékról 17 százalékra csökkentette azon reprezentánsok körét, amelyeket csak negyedévenként figyelnek meg.

A korábbi index felülvizsgálata során csökkenték az index tételeinek számát. Ez a csökkenés abból adódott, hogy több kis súlyú tételt (méz, sertézsír, gyufa stb.) összevontak, néhány nagyobb tételt — a túlságosan heterogén jellegűek csökkentése érdekében — felbontottak, végül összevontak néhány tételt a nemzetgazdasági elszámolások csoportosításának összehangolása érdekében.

Az új index kialakításánál jelentős szerepe volt az informatikai rendszer modernizálásának is. A hálózati rendszer kiépítése lehetővé tette, hogy az előzetes adatok a tárgyhót követő 10—12-e között (15—18-a helyett), a végleges adatok 20—22 között jelenjenek meg.

(Ism.: Nadas Magdolna)

DEMOGRÁFIA —TÁRSADALOMSTATISZTIKA

MAXWALD, R.:

A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÉLETTARTAM AZ IPARILAG FEJLETT ORSZÁGOKBAN

(Vergleich der Lebenserwartung in den Industrieländern 1965—1991.) — *Statistische Nachrichten*. 1994. 4. sz. 294—303. p.

A tanulmány átfogó képet ad arról, miként alakult a születéskor várható élettartam a fejlett ipari országokban az elmúlt mintegy másfél évtizedes

időszakban. Jóllehet az államoknak erről a köréről már az 1950-es évek kezdetétől rendelkezésre állnak a szükséges adatok, az 1960-as évek közepe mégis olyan fordulat a halandóság történetében, amely indokolja a későbbi kezdőpont választását. Erre az időre ugyanis a legtöbb országban jelentősen lelassult a várható élettartamnak az ötvenes évek folyamán tapasztalt erőteljes növekedése, s olyan stagnálás vette kezdetét, amely a kelet-európai térségben lényegében mind a mai napig tart, s amelyet Nyuga-

ton is csupán a hetvenes-nyolcvanas években váltott fel ismét a halandósági viszonyok javulása.

Az 1960-as évek közepe táján a születéskor várható élettartam tekintetében a világ még távolról sem vált ketté oly mereven „nyugati” és „keleti” tömbre, ahogyan az napjainkban megfigyelhető. Bár az egykori szocialista országok már ekkor is többnyire a rangsor második felében foglaltak helyet, Bulgária és a volt Német Demokratikus Köztársaság például még megelőzte a Német Szocialista Köztársaságot és Ausztriát, Csehszlovákia és Lengyelország pedig a finnek és a portugálokat. Ebben az időszakban — a finnek kivételével — a skandináv államok vezették a statisztikát: a születéskor várható élettartam Svédországban és Norvégiában volt a legmagasabb (74,2, illetve 74 év), de a rangsorban negyedik Dániában is átlagosan közel 73 évre számíthattak az emberek. Érdekes, hogy Japán, amely ma a lista élén áll, másfél évtizeddel ezelőtt csupán a középmezőnyben volt található.

Az 1990-es évek elejére alaposan módosult a kép. Az egyes országokban más-más irányban és mértékben változott a halandóság szintje, s ennek következtében nőttek a különbségek az államok között. Míg 1965—1969-ben a legalacsonyabb várható élettartammal rendelkező Portugália „csupán” 8 évvel maradt el a listavezető Svédország mögött, addig 1991-ben a rangsor elején álló Japán és a listát záró Szovjetunió adatai között már 10 és fél év az eltérés.

Az egyes országok említett eltérő irányú és mértékű fejlődése lényegében a nyugati és a kelet-európai államok fokozatos eltávolodását jelentette egymástól. Miközben ugyanis Nyugaton jelentősen emelkedett a születéskor várható élettartam, addig a keleti régióban folytatódott a korábbi évek stagnálása, sőt még csökkenés is előfordult. A nyugati országok közül általában azokban volt a legnagyobb az élettartam emelkedése, amelyek másfél évtizeddel korábban aránylag hátul helyezkedtek el a ranglistán. Így például a hatvanas években még sereghajtó Portugáliában a növekedés mértéke több mint 7 év volt, míg az akkori listavezető Svédországban, illetve Norvégiában az emelkedés a 4 évet sem érte el. Fontos kivétel e „szabály” alól Japán, amely már 1965 tájékán is a középmezőnyben foglalt helyet, s ahol e viszonylag kedvező pozíció ellenére igen látványosan, több mint 8 évvel nőtt a várható élettartam. E rendkívüli fejlődésnek köszönhetően az ázsiai szigetország lakói ma már átlagosan közel 80 évig élnek, ami jelenleg a legmagasabb szint a világon.

A kelet-európai térség országainak nem sikerült lépést tartaniuk a fejlett nyugati államokkal. Egye-

dül Jugoszláviában volt jelentősebb mértékű (közel 5 éves) az élettartam növekedése, a többi országban ez általában 2 év alatt maradt, a Szovjetunióban pedig egyenesen csökkenés mutatkozott. Különösen kedvezőtlenül alakult a férfiak halandósága: miközben a nők élettartama — ha igen szerényen is — tovább emelkedett (kivéve a Szovjetuniót, ahol itt is visszaesés következett be), addig az „erősebb nem” várható élettartama négy országban is alacsonyabb volt a 90-es évek elején, mint másfél évtizeddel ezelőtt. E tekintetben Magyarországé az elsőséges értékek dicsősége: hazánkban az 1960-as évek derekához viszonyítva csaknem 2 évvel esett vissza a férfiak születéskor várható élettartama.

A nőknek a férfiakhoz képest kedvezőbb halandósága valamennyi vizsgált országban megfigyelhető, a nemek közötti eltérés mértéke azonban már országonként igencsak változó. Általánosságban elmondható, hogy a férfiak lemaradása a nők mögött a várható élettartam szempontjából rendszerint annál nagyobb, minél rosszabbak az adott ország halandósági viszonyai. Ennek megfelelően a kelet-európai országok többségében a férfi-nő különbség jelentősen meghaladja a nyugati országokban általában tapasztalt szintet. Míg például a svéd férfiak „csupán” 5,6 évvel rövidebb életre számíthatnak, mint az ugyanott élő nők, addig a Szovjetunióban már csaknem 10 évvel. Hazánk sajnos e tekintetben is a lista élén áll: a magyar férfiak élete átlagosan 8,9 évvel rövidebb, mint a másik nemhez tartozó honfitársaiké.

Nemek szerint vizsgálva az egyes országok közötti különbségeket megállapítható, hogy e különbség mértéke a nők esetében csekélyebb, mint a férfiaknál. 1991-ben a nők várható élettartama szempontjából egymástól legtávolabb álló két ország (Japán és Románia) között az eltérés 9,4 év volt, míg a férfiak esetében a két szélső érték (Japán és a Szovjetunió) különbsége meghaladta a 12 évet. A 60-as években még kisebb volt ez a fajta nemi egyenlőtlenség: akkor a nőknél és a férfiaknál egyaránt egyforma mértékű (7,7, illetve 8,8 év) volt az eltérés a listavezető és a sereghajtó ország között.

A férfiaknak a nőkhöz viszonyított „többlethalandósága” az elemzésbe bevont országok többségében emelkedett az elmúlt másfél évtized folyamán; három olyan ország volt csupán (Anglia, Ausztrália és az Egyesült Államok), ahol — ha szerényen is — javult a férfiak relatív helyzete. Ugyanakkor a romlás mértéke távolról sem volt egyforma az egyes országokban: általában ott nyílt az olló a két nem között, ahol kedvezőtlenebbek voltak a halandósági viszonyok. Így például Magyarországon közel 4 évvel, de Lengyelországban is

csaknem 3 évvel nőtt a férfiak lemaradása a nőkhöz képest, miközben Svédországban vagy Japánban csupán 1 évvel romlott a férfiak pozíciója.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

STRAUBHAAR, T.—ZIMMERMANN, K. F.:

AZ EURÓPAI VÁNDORLÁSPOLITIKA FELÉ

(Towards a European migration policy.) — *Population Research and Policy Review*. 1993. 3. sz. 225—241. p.

A XXI. század küszöbén különféle tényezők az Európai Közösségek országaiba irányuló vándorlási potenciál jelentős növekedését idézhetik elő. Ezek:

1. erős demográfiai nyomás jelentkezik az Európához közeli térség gyors népességnövekedésű muzulmán országai felől;

2. az egyes elmaradott, szegény országok és az Európai Közösség (EK) közötti egyre mélyülő gazdasági szakadék fokozza a gazdasági indíttatású migrációs potenciált;

3. viszonylag új jelenség az EK számára a politikai és gazdasági instabilitással küszködő, változásban levő egykori szocialista országokból kiinduló, Európán belüli kelet-nyugati irányú menekülési és munkaerő-vándorlási potenciál;

4. várhatóan ugyancsak növekedni fog a kelet-európai környezeti ártalmak miatt elvándorlók száma.

Az EK egyre több embert vonz: a csekély népességnövekedés és a magas gazdasági színvonal ösztönzi mind a gazdasági indíttatású bevándorlást, mind pedig a menekültek beáramlását. A fejlettebb régiókat célba vevő lehetséges bevándorlók száma elérte a 80—100 milliót. Ennek nagy része állandó letelepedést kívánna, de jelentős a menedéket keresők és az illegális bevándorlók száma is. E közeli perspektívához képest az EK jelenlegi bevándorlási adatai igen szerénynek tűnnek. Az EUROSTAT 1993. évi jelentése szerint 1991-ben a Közösség országaiban összesen 15,9 millió külföldi élt, az össznépeség 4,6 százaléka, de ebből csupán 10,1 millió (3%) jött a Közösséghez nem tartozó országokból. A külföldiek aránya a népességen belül 29,9 százalék Luxemburgban (ebből csupán 3,3 százalék a Közösségen kívülről jött), 10,2 százalék Görögországban (1,7%), 9,1 százalék Belgiumban (3,5%), 6,9 százalék Németországban (5,1%), 6,3 százalék Franciaországban (4,0%), és 5 százalék alatt van az összes többi közösségi országban. A külföldiek 26 százaléka érkezett az EK-hoz nem tartozó európai országokból (elsősorban a volt Jugoszláviából és Törökországból), 32 százaléka pedig Európán kívüli országokból. 1990 volt az első olyan év, amelyben az EK népességnövekedésének fő tényezője a be-

vándorlás lett a fele akkora természetes szaporodással szemben. A külföldről érkezett munkavállalók abszolút számát tekintve Németország, Franciaország és Egyesült Királyság a sorrend, az aktív keresők összlétszámához viszonyított arányuk viszont Luxemburgban, Franciaországban, Belgiumban és Németországban a legmagasabb (5 százalék feletti), a dél-európai tagállamokban pedig jóval 1 százalék alatt van. Németországban a külföldi munkavállalók nagy többsége jugoszláv vagy török, Franciaországban viszont dél-európai vagy a déli félteke elmaradottabb országaiból származik. Az Egyesült Királyságban többnyire a harmadik világból vagy Írországból érkezett vendégmunkások dolgoznak.

Az európai vándorlási viták jelenleg szinte kizárólag a Kelet-Nyugat relációval foglalkoznak, ami korlátozhatja a politikai döntéshozók látókörét a század végéig várható tendenciákat illetően. Az egyre növekedő munkaerő-felesleggel rendelkező Törökország például már többször hangot adott közösségi csatlakozási szándékának. Bár befogadását az EK eddig láthatóan nem akarta elsietni, nyilvánvalóan nehéz lesz megakadályozni a török belépést a kelet-európai országok csatlakozása vagy társult taggá válását követően. Törökország Németországhoz fűződő kapcsolatát ismerve nehéz elképzelni, hogy ez ne jelentené a vándorlási mozgalom új hullámát. A kelet-európai régióból várható állandó vagy ideiglenes nyugat-európai bevándorlás mértékét megbízható előrejelzések 5 millió főre becsülik, bár egyes politikusok 20—40 millióról beszélnek. A fő befogadó országok Németország, Ausztria, Franciaország, Olaszország és a Benelux államok lennének. Demográfiai szempontból ez aligha okoz problémát az elkövetkező 10-20 év várható népesedési pangása mellett. A fő problémát inkább a bevándorlási hullám sebessége és összetétele jelentheti. Megállapítható, hogy az említett befogadó országok stagnáló népességszámát figyelembe véve, egy mérsékelt ütemű vándorlás nem idézne elő jelentős nehézségeket.

Felmerül a kérdés, hogy a bevándorlás hasznot hajt-e az EK-országok és polgáraik számára. A befogadó országokban attól tartanak az emberek, hogy új külföldiek befogadása hátrányosan érintheti őket. Ez a félelem azonban nem megalapozott. A nemzetközi (munkaerő-)vándorlásra vonatkozó jogot ugyanis sajátos aszimmetria jellemzi: a kivándorlási országnak az Emberi Jogok Nyilatkozata értelmében nincs joga lezárni a határait a kivándorolni szándékozók előtt, míg a célország szabadon dönthet, hogy kiket és milyen számban enged be. Az országok pedig általában akkor hajlamosak a befogadásra, ha a külföldiek által megtermelt érték

csaknem 3 évvel nőtt a férfiak lemaradása a nőkhöz képest, miközben Svédországban vagy Japánban csupán 1 évvel romlott a férfiak pozíciója.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

STRAUBHAAR, T.—ZIMMERMANN, K. F.:

AZ EURÓPAI VÁNDORLÁSPOLITIKA FELÉ

(Towards a European migration policy.) — *Population Research and Policy Review*. 1993. 3. sz. 225—241. p.

A XXI. század küszöbén különféle tényezők az Európai Közösségek országaiba irányuló vándorlási potenciál jelentős növekedését idézhetik elő. Ezek:

1. erős demográfiai nyomás jelentkezik az Európához közeli térség gyors népességnövekedésű muzulmán országai felől;

2. az egyes elmaradott, szegény országok és az Európai Közösség (EK) közötti egyre mélyülő gazdasági szakadék fokozza a gazdasági indíttatású migrációs potenciált;

3. viszonylag új jelenség az EK számára a politikai és gazdasági instabilitással küszködő, változásban levő egykori szocialista országokból kiinduló, Európán belüli kelet-nyugati irányú menekülési és munkaerő-vándorlási potenciál;

4. várhatóan ugyancsak növekedni fog a kelet-európai környezeti ártalmak miatt elvándorlók száma.

Az EK egyre több embert vonz: a csekély népességnövekedés és a magas gazdasági színvonal ösztönzi mind a gazdasági indíttatású bevándorlást, mind pedig a menekültek beáramlását. A fejlettebb régiókat célba vevő lehetséges bevándorlók száma elérte a 80—100 milliót. Ennek nagy része állandó letelepedést kívánna, de jelentős a menedéket keresők és az illegális bevándorlók száma is. E közeli perspektívához képest az EK jelenlegi bevándorlási adatai igen szerénynek tűnnek. Az EUROSTAT 1993. évi jelentése szerint 1991-ben a Közösség országaiban összesen 15,9 millió külföldi élt, az össznépeség 4,6 százaléka, de ebből csupán 10,1 millió (3%) jött a Közösséghez nem tartozó országokból. A külföldiek aránya a népességen belül 29,9 százalék Luxemburgban (ebből csupán 3,3 százalék a Közösségen kívülről jött), 10,2 százalék Görögországban (1,7%), 9,1 százalék Belgiumban (3,5%), 6,9 százalék Németországban (5,1%), 6,3 százalék Franciaországban (4,0%), és 5 százalék alatt van az összes többi közösségi országban. A külföldiek 26 százaléka érkezett az EK-hoz nem tartozó európai országokból (elsősorban a volt Jugoszláviából és Törökországból), 32 százaléka pedig Európán kívüli országokból. 1990 volt az első olyan év, amelyben az EK népességnövekedésének fő tényezője a be-

vándorlás lett a fele akkora természetes szaporodással szemben. A külföldről érkezett munkavállalók abszolút számát tekintve Németország, Franciaország és Egyesült Királyság a sorrend, az aktív keresők összlétszámához viszonyított arányuk viszont Luxemburgban, Franciaországban, Belgiumban és Németországban a legmagasabb (5 százalék feletti), a dél-európai tagállamokban pedig jóval 1 százalék alatt van. Németországban a külföldi munkavállalók nagy többsége jugoszláv vagy török, Franciaországban viszont dél-európai vagy a déli félteke elmaradottabb országaiból származik. Az Egyesült Királyságban többnyire a harmadik világból vagy Írországból érkezett vendégmunkások dolgoznak.

Az európai vándorlási viták jelenleg szinte kizárólag a Kelet-Nyugat relációval foglalkoznak, ami korlátozhatja a politikai döntéshozók látókörét a század végéig várható tendenciákat illetően. Az egyre növekedő munkaerő-felesleggel rendelkező Törökország például már többször hangot adott közösségi csatlakozási szándékának. Bár befogadását az EK eddig láthatóan nem akarta elsietni, nyilvánvalóan nehéz lesz megakadályozni a török belépést a kelet-európai országok csatlakozása vagy társult taggá válását követően. Törökország Németországhoz fűződő kapcsolatát ismerve nehéz elképzelni, hogy ez ne jelentené a vándorlási mozgalom új hullámát. A kelet-európai régióból várható állandó vagy ideiglenes nyugat-európai bevándorlás mértékét megbízható előrejelzések 5 millió főre becsülik, bár egyes politikusok 20—40 millióról beszélnek. A fő befogadó országok Németország, Ausztria, Franciaország, Olaszország és a Benelux államok lennének. Demográfiai szempontból ez aligha okoz problémát az elkövetkező 10-20 év várható népesedési pangása mellett. A fő problémát inkább a bevándorlási hullám sebessége és összetétele jelentheti. Megállapítható, hogy az említett befogadó országok stagnáló népességszámát figyelembe véve, egy mérsékelt ütemű vándorlás nem idézne elő jelentős nehézségeket.

Felmerül a kérdés, hogy a bevándorlás hasznot hajt-e az EK-országok és polgáraik számára. A befogadó országokban attól tartanak az emberek, hogy új külföldiek befogadása hátrányosan érintheti őket. Ez a félelem azonban nem megalapozott. A nemzetközi (munkaerő-)vándorlásra vonatkozó jogot ugyanis sajátos aszimmetria jellemzi: a kivándorlási országnak az Emberi Jogok Nyilatkozata értelmében nincs joga lezárni a határait a kivándorolni szándékozók előtt, míg a célország szabadon dönthet, hogy kiket és milyen számban enged be. Az országok pedig általában akkor hajlamosak a befogadásra, ha a külföldiek által megtermelt érték

várhatóan meghaladja a befogadásukkal járó költségeket. Gazdasági és szociális válság idején az országok általában korlátozzák a bevándorlást. Az EK országaiban jelenleg és várhatóan a jövőben is szükséges és gazdaságos lesz a jól képzett szakmunkások és magasan kvalifikált szakemberek befogadása. Az empirikus vizsgálatok is többnyire azt mutatják ki, hogy a bevándorlás a befogadó országok számára gazdaságilag több hasznot jelent, mint terhet. A demográfusok és közgazdászok széles körben vitatkoznak azon, hogy lehetséges-e a gyorsan rosszabbodó európai korstruktúrát a bevándorlással „kezelni”. Tény, hogy a mai bevándorlás nem oldhatja meg a népesség 20-30 év múlva bekövetkező elöregedésének problémáit, de egy megfelelő időleges bevándorlási politika elősegítheti, hogy a gazdaság időhöz jusson az adaptálódásra.

Bár a termékenységet, korstruktúrát és más demográfiai ismérveket tekintve számos eltérés van Európában, a vándorlást mégis elsősorban a mozgásszabadság és a gazdaság kelet-európai változásai fogják meghatározni. Mindenekelőtt alapvetők a jövedelmi szintek és a különféle javakhoz való hozzájutás lehetőségei terén mutatkozó eltérések. Ráadásul az átalakulási szakaszban még középtávon is jelentősen nőni fog a munkanélküliség. A tartós munkanélküliségtől való félelem az elvándorlás egyik fő oka lehet. A szülőhely szeretete azonban sokakat maradásra készíten még akkor is, ha nem optimálisak az életfeltételek, de legalább némi javulást remélhetnek a jövőtől. Ezért az aktív foglalkoztatáspolitikában ezekben az országokban hozzájárulhat a tartós következményekkel járó, elhamarkodott kivándorlási döntések elkerüléséhez.

Ami a befogadó országok részéről történő szabályozást illeti, a bevándorlás engedélyezésének öt szintje lehetséges: az ösztönző, a korlátozás nélküli, a szelektív, a nemkívánatos és a tiltó. A gazdasági megfontolások érvényesülése esetén a szelektív bevándorlási politika célravezető. Mindenesetre, még akkor is, amikor a bevándorlás hasznosnak látszik, ajánlatos a túlzottan gyors beáramlást elkerülni. Egyesek szerint az „optimális” népességszámot kell figyelembe venni, mások az ideiglenes bevándorlást hiszik előnyösebbnek, megint más vélekedések szerint viszont kedvezőbb, ha a bevándoroltak könnyen állampolgárságot kaphatnak. Az egyik vizsgálat a hatékony bevándorlási politika alapelveit így határozza meg:

1. a gazdasági motivációjú bevándorlást nem szabad jogi eszközökkel korlátozni, hanem ezt a munkaerőpiac döntésére kell bízni;

2. a politikusoknak kvótákat kell megállapítaniuk a nem gazdasági indíttatású (tömeges) bevándorlás (például

menekültek) számára; az ehhez szükséges jogi eszközöket nemzetközi törvények formájában célszerű kialakítani.

A szakképzett munkaerő számára egy másik ország csak akkor lehet vonzó, ha a bevándorlókra vonatkozó intézkedések garantálják, hogy a külföldieket a helyiekkel összehasonlítva nem éri hátrányos megkülönböztetés. Így válhat egy ország biztonságot nyújtó, megfelelő új otthonná, és így válhatnak ezek az emberek az otthonukká vált ország humán erőforrásává a következő évszázadra. Bőséges az irodalom mind az aktív bevándorláspolitikát folytató országokról (Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália), mind a passzívabb befogadó országokról (Németország, Svájc). Tény, hogy mindenütt nehéz a már korábban bevándoroltak közeli hozzátartozóinak a bevándorlását szabályozni. Kanadának az 1960—1980-as időszakban jobban kvalifikált munkaerőt sikerült befogadnia, mint az Egyesült Államoknak, mert több bevándorlót fogadott Európából. Svájc esete pedig az előbbiektől eltérően azt példázza, hogy lehetséges az illegális munkaerő bevándorlásának megakadályozása, amennyiben egy ország hajlandó jelentős büntetéseket kiszabni az ilyen munkaerőt foglalkoztató cégekre.

Az Európai Gazdasági Közösség megszületését előkészítő 1957-es Római Egyezmény előírásokat tartalmaz a munkaerő szabad áramlására, a más tagországokból érkezett dolgozók hátrányos megkülönböztetésének tilalmára vonatkozóan. A tagországok célja, hogy túllépjenek az egyes országok belső munkaerőpiaci politikájának gyengeségein, és elérjék a munkaerő termelékenységének nemzetközi szintű közeledését, a munkaerő hatékonyabb nemzetközi eloszlását. Ugyanakkor a Közös Piac létrehozásakor és az EK 1992-es programjának készítésénél is teljesen figyelmen kívül hagyták a Közösségen kívülről jövő bevándorlás és az oda történő elvándorlás kérdéskörét. Ez két szempontból is káros:

1. ameddig a tagországok szabadon határozhatnak a kívülről érkező bevándorlással szembeni intézkedésekről, nem lesz lehetséges a munkaerő optimális elosztása az EK szintjén;

2. amennyiben a munkaerő szabad áramlását a tagállamok polgárait korlátozzák, a Közösség lemond a jólét világméretű növekedésének támogatásáról, amely pedig hosszú távon kedvezően hatna vissza az EK-országok jólétére.

A vándorlási probléma hatékony kezelése érdekében az EK tagországainak közös politikát kellene kialakítaniuk a Közösségen kívüli országokból származó külföldiekre vonatkozóan. A munkaerő és a termékek EK-n belüli szabad piacának köszön-

hetően egyetlen tagállam sem folytathat független vándorláspolitikát úgy, hogy az ne befolyásolná a többi országot, esetleg ne ártana azoknak. Egy tömeges munkaerő-bevándorlás nem csupán a befogadó ország munkaerőpiaci helyzetét befolyásolja, hanem a többi tagországot is. Amennyiben a bevándoroltaknak nincs lehetőségük a teljesen szabad mozgásra a közöspiaci integrációhoz tartozó térség egészében, helyettük az öshonos dolgozóknak kell a vándorlást átvállalniuk. Az EK-nak tehát érdeke, hogy a vendégmunkások minél előbb megkapják a Közösségen belüli szabad mozgás jogát, így az Egységes Európai Piac megfeleljen elnevezésének.

A közös vándorláspolitikát kialakítása felé tett első lépések szinte kizárólag a menekültek, az illegális bevándoroltak és a nem gazdasági migrációs áramlatok (családegyesítések, cigányok, diákok, turisták) ügyeivel kapcsolatosak. Míg az EK-n belüli vándorlást gazdasági megfontolások irányítják, a Közösségen kívüli politikai szempontok határozzák meg. A közös intézkedések többsége mindaddig az ellenőrzési mechanizmusok tökéletesítését és a menekültügyi törvények harmonizációját célozták. Az Egységes Európai Piac összehangoltabb és valószínűleg szigorúbb ellenőrzési eljárásokat igényel a Közösség külső határainál. Ennek egyik eszköze az EK számos tagja által már elfogadott Schengeni Egyezmény, amelynek célja, hogy a Közösség országait elválasztó határokon a tagállamok polgárai számára megszűnjön az ellenőrzés, a külső határokon azonban szigorítsák meg az ellenőrzést. A nem tagországbeli külföldiek szabad mozgását egyik tagországból a másikba három hónapos időtartamra korlátozzák, munkát pedig csak az első belépést engedélyező országban vállalhatnak. Az ilyen külföldi munkaerő számára tehát nincs szabad mozgás. Az 1990-ben kötött Dublini Egyezmény, amelyet minden tagállam aláírt, közös menekültügyi eljárásrendszer alkalmazásáról intézkedik. Az 1992. évi Maastrichti Szerződés megállapítja, hogy a Közösségnek nagyobb beleszólást kell kapnia a bevándorlási politikák kialakításába, ide értve a vízumkövetelmények egységesítését, az illegális bevándorlás elleni közös intézkedéseket és a munkaerő bevándorlásának szabályozását.

A következő évszázad európai bevándorlását előreláthatólag kétfajta tendencia fogja meghatározni. Egyfelől a szakképzettség nélküli menekültek tömegének problémái, akiknek a bevándorlása több terhet jelent a befogadó ország számára, mint hasznot. Ennek következményeként növekedni fognak a faji ellenérzéseken és idegengyűlöleten alapuló irányzatok, a külföldiek szabad mozgásának szigorúbb korlátozását hangoztató követelések. Az

ilyen bevándorlási hullámok megelőzése érdekében a befogadó országokban meg kell növelni a belépéskor fizetendő illetékeket, csökkenteni kell az eltávozás költségeit, továbbá befektetésekkel kell támogatni a kibocsátó országokban a foglalkoztatást és képzést biztosító létesítmények létrehozását. Másfelől viszont az EK vándorláspolitikája nem lehet túlságosan diszkriminatív. Az európai demográfiai folyamatok és a jövő évszázad sürgető emberierőforrás-szükségletei miatt az EK-nak globális harcot kell majd vívnia az elvándorlást vállaló, magasan kvalifikált munkaerő megszerzéséért. Mindezek sikeres megoldása közösségi szintű „külső” vándorlási politikát követel. Célszerű lenne átfogó megállapodást kötni a migrációs folyamatok szabályozására vonatkozóan, amely hatékonyabb eszköze lenne a munkaerő világméretű megosztásának, mint az egyes országok külön bevándorlási és munkaerőpiaci politikája. Egy ilyen megállapodás keretében liberalizálni lehetne a vándorlási folyamatokat, egységesen szabályozni lehetne a be- és kilépési engedélyeztetés eljárásait, a vándorláshoz kapcsolódó költségekre vonatkozó előírásokat, a külföldi munkaerő és a bevándorlás más ügyeinek intézését.

Az Európai Közösséghez tartozó mediterrán országok tapasztalatai szerint a megállapodás akkor lenne a leghatásosabb, ha elősegítené az elvándorlási hajlam csökkenését a küldő országok fejlesztésének támogatása révén. A jövedelmi különbségek csökkentése, a fokozott gazdasági fejlesztés egyrészt tökekihelyezéssel, másrészt a piacoknak a potenciális kivándorlási országok termékei és szolgáltatásai előtti megnyitásával érhető el. Ugyancsak hatékony megoldás lehet a potenciális kivándorlási országokban új munkalehetőségek teremtésének támogatása a szakismeretek és technológiák átadása útján. Nem mellékes szempont, hogy elő kell segíteni a kivándorlási országok politikai és gazdasági rendszerének stabilizálódását, például a fegyverkereskedelem szigorú szabályozása, a fejlődő országok bankjaiból a fejlett országokba irányuló átutalások erőteljesebb ellenőrzése segítségével. Az átfogó megállapodás elmulasztása ellenőrizhetetlen tömeges vándorlási hullámok elindulásához vezethet, ami nagyobb terheket jelentene, mint amennyi veszteséget okozna bizonyos protekcionista intézkedések feloldása. Hasonló megállapítást tett 1991-es jelentésében a Világbank is, amikor világméretű akcióra hívta fel mind az iparilag fejlett, mind pedig a fejlődő országokat, a javak, a szakismeretek és a tőke (nem pedig az emberek) áramlását elősegítő globális gazdasági környezet kialakítása érdekében.

(Ism.: Rózsa Gábor)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 4. SZÁM

Ales, M.: Népeségfejlődés a Csehszlovák Szövetségi Köztársaságban 1992-ben.

Masková, M.: A népesség öregedésének demográfiai vonatkozásai a Cseh Köztársaságban.

Rabusic, L.: A halandóság a Cseh Köztársaságban.

Pitliková, J.: Kivándorlás a Szovjetunióból.

1994. ÉVI 1. SZÁM

A Csehszlovák Demográfiai Társaság XXIV. Népesedési Konferenciája az 1991. évi cseh népszámlálásról.

Wunsch, G.: Elméletek, modellek, adatok.

Goldberg, H.—Kraus, J.—Tomek, I.—Velebil, P.: Reprodukciós és egészségügyi kutatás a Cseh Köztársaságban, 1993.

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1994. ÉVI 425. SZÁM

Hunter, J. H.: A statisztika mint foglalkozás.

Jewell, N. P.—Malani, H. M.—Vittinghoff, E.: Nemparaméteres becslés kétszeresen ellenőrzött adatok egy formájára.

Huggins, R. M.—Staudte, R. G.: Szóráskomponens-modellek összefüggő cellasokaságokra.

Stehman, S. V.—Overton, W. S.: A Horvitz-Thompson-szórásbecslések összehasonlítása véletlen változó valószínűségű szisztematikus mintavételben.

Park, T.—Brown, M. B.: Modellek kategorikus változókra nem elhanyagolható nemválaszolás esetén.

LeBlanc, M.—Tibshirani, R.: Adaptív főfelületek.

Wang, F. T.—Scott, D. W.: Az L1 módszer robusztus nemparaméteres regresszióra.

Mukarjee, H.—Stern, S.: Több argumentumos monoton függvények megvalósítható nemparaméteres becslése.

Cheng, P. E.: Hiányzó adatokkal rendelkező átlag funkcionálók nemparaméteres becslése.

Basu, S.—Reinsel, G. C.: Regressziós modellek térbeli korrelált hibákkal.

Welsh, A. H.—Carroll, R. J.—Ruppert, D.: Heteroszkedasztikus regressziós modellek illesztése.

Poli, I.—Jones, R. D.: Egy idegháló-modell előrejelzéshez.

Garthwaite, P. H.: A parciális legkisebb négyzetek egy interpretációja.

Hayter, A. J.—Hsu, J. C.: Kapcsolat a lépésenkénti döntési eljárások és a megbízhatósági halmazok között.

Dorfman, A. H.: Megjegyzés a szórásbecslésről kettős mintavételezéses regressziós becslés esetén.

Schott, J. R.: A dimenziószám meghatározása szeletelt inverz regressziónál.

Hössjer, O.: Rangsor alapú becslések magas töréspontú lineáris modellben.

Kaigh, W. D.: Rangsor kihagyáson alapuló eloszlásmentes, kétmintás tesztek.

Bohn, L. L.—Wolfe, D. A.: A nem tökéletes megítélésen alapuló rangsorolás hatása.

Cook, R. D.: Regressziós pontsorok interpretációja.

Friendley, M.: Többdimenziós kontingencia-táblák mozaik megjelenítése.

Easton, G. S.: Egy egyszerű dinamikus grafikus diagnosztikai módszer majdnem minden modellel.

Terasvirta, T.: Sima átmenetű autoregresszív modellek specifikálása, becslése és értékelése.

Carroll, R. J.—Hall, P.—Ruppert, D.: Késés becslése rosszul rögzített átlagolt képekre.

Johnson, V. E.: Egy modell zajos képek szegmentálására és elemzésére.

Severini, T. A.: Közelítő Bayes-típusú következtetés.

Erkanli, A.: Laplace-közelítések utólagos elvárásokra.

Crawford, S. L.: A Laplace-módszer alkalmazása véges keverék eloszlásokra.

Escobar, M. D.: Normálátlagok becslése Dirichlet-folyamat priorokkal.

Kong, A.—Liu, J. S.—Wong, W. H.: Szekvenciális adatrögzítések és Bayes-típusú hiányzóadat-problémák.

Presnell, B.—Hollander, M.—Sethuraman, J.: Minimális javítás feltételezése egy nem tökéletes javítási modellben.

Doss, H.—Chiang, Y. C.: Újramintavételezési séma bootstrapnél.

Ibrahim, J. G.—Laud, P. W.: Előrejelző módszer tervezett kísérletek elemzésére.

Giani, G.—Strassburger, K.: Az ekvivalencia tesztelése és kiválasztása egy szabályozásra vonatkozóan.

McCulloch, C. E.: Maximum-likelihood szórás komponens-becslések bináris adatokra.

Akritas, M. G.—Arnold, S. F.: Teljes nemparaméteres hipotézisek faktoriális tervekhez.

Hall, P.: N -becslések hiba viselkedése N, p binomiális eloszlásnál.

SOCIÉTÉ DE STATISTIQUE DE FRANCE

JOURNAL
DE LA SOCIÉTÉ DE STATISTIQUE DE PARIS

A FRANCIA DEMOGRAFIAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 5. SZÁM

Bozon, M.—Lerdon, H.: A szexualitás társadalmi tényezői.

Bajos, N.—Spira, A.: A szexualitásra vonatkozó interdiszciplináris vizsgálat előkészítése.

Giami, A.: A szexualitás epidemiológiai megközelítése. A vizsgálat kérdőíve.

Riandey, B.—Firdion, J.-M.: Magánélet és telefonos kikérdezés: a szexualitási vizsgálat példája.

Firdion, J.-M.: A hívási sorrend és a házastárs jelenlétének hatása egy telefonos kikérdezés felvételénél.

Bozon, M.: Belépés a felnőtt szexualitásba: az első kapcsolat és következményei.

Messiah, A.—Mouret-Fourme, E.: Homoszexualitás, biszexualitás: a szexuális szociobiográfia elemei.

Leridon, H.: A kapcsolatok gyakorisága: adatok és koherenciavizsgálatok.

Spencer, B.: A szexuális magatartás normatív összefüggései és a megelőzési stratégiák kiválasztása.

Béjin, A.: A női önkielégítés: példa egy be nem vallott gyakorlat becslésére és elemzésére.

Ferrand, A.—Mounier, L.: Beszélgetések a szexualitásról: a bizalmi kapcsolatok vizsgálata.

Ducot, B.—Spira, A.: Magatartások az AIDS megelőzésére: prevalencia és favorizáló körülmények.

Moatti, J.-P.—Beltzer, N.—Dab, W.: A HIV-fertőzéssel kapcsolatos veszélyes magatartások elemzése.

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS
GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 7. SZÁM

Saglio, A.: Az új fogyasztóiár-index.

Ardilly, P.—Guglielmetti, F.: Az árindex pontossága.

Louvot, C.: A háztartások számának növekedése lassulni fog (előrejelzés 2020-ig).

Fontaine, C.: A szolgáltatások érzékenyek az üzleti ciklusra.

Albert, J.—Lemaire, M.: A kiskereskedelem Európában: új piacok és specializálódás.

Schweizerische Zeitschrift für
**Volkswirtschaft und
Statistik**

A SVÁJCI STATISZTIKAI ÉS KÖZGAZDASÁGI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1992. ÉVI 3. SZÁM

Frey, R. L.: A város helyzete a gazdasági növekedés és az életminőség között.

Racine, J. B.: Metropoliszok fejlesztése és a város válsága.

Flückiger, H.: Hogyan törődik a Szövetség a városokkal?

Jaggi, Y.: Mit lehet tenni a városok megfelelő jövőjéért?

Rossi, A.: Urbánus gazdaság: a kutatás helyzete Svájcban.

Drewe, P.: Város és agglomeráció: az európai kutatás helyzete.

Brugger, E. A.: Svájci városok a világvárosok tükrében.

Ratti, R.: A határhatások és a területi fejlesztési politika közgazdasági elméletének elemei.

Maillat, D.—Léchet, G.: A területi termelési rendszer és a városi körzet szerepe.

Bühler, E. és mások: A településminőség és a fejlődési minta Svájc nagy-, közepes és kisvárosaiban.

Schaeffer, P.: A demográfiai fejlődés hatása a városfejlesztésre.

Schuler, M.—Huissoud, T.: Az 1980-as évek ellentétes demográfiai tendenciái.

Zimmermann, C.: A svájci lakáspiac és az információk.

Decoutère, S.—Rey, M.: A pályaudvari területek értékesítése és a vasút megújulása.

Ursprung, T.: A hiányzó konkurencia az állami földterületeknél.

Neuenschwander, R. és mások: Az agglomerációs közlekedés externális költségei és a belterjesítés.

Grosclaude, P.—Soguel, N.: A forgalmi utak externális költségei: fejlődés városi környezetben.

Maibach, M. és mások: A közlekedés externális költségeinek belterjesítése: a zürichi agglomeráció esete.

Abay, G.—Zehnder, C.: A berni agglomeráció utarázása.

Vaterlaus, S.: Egy integrált gazdasági-ökológiai információs rendszer városi agglomerációkra.

Blöchliger, H.—Spillmann, A.: Ki profitál a környezetvédelemből?

Staehelin-Witt, E.: Környezetorientált közlekedéspolitikai: állami és föderációs koordináció.

1992. ÉVI 4. SZÁM

Gerfin, M.: Női munkaerő-kínálat, jövedelemadók és munkaóra-megszorítások: egy svájci empirikus elemzés.

Kugler, P.—Spycher, S.: A technológiai változás hatása az álláskereső struktúrájára Svájcban 1950 és 1988 közötti években.

Knieps, G.: Az európai légi közlekedés infrastrukturális problémái.

Abbé-Decarroux, F.: A vizuális művészet igényének ökonometriai vizsgálata.

1993. ÉVI 1. SZÁM

Graf, U.: Az új likviditási előírások és azok pénzügyi átvezetése Svájcban.

Thallmann, P.: Milyen drága a megfelelő lakásépítés?

Maurer, M.: Információigény és finanszírozási struktúra a svájci iparban.

Gaillard, S. és mások: Egy európai munkaerőpiaci liberalizálás strukturális hatása.

1993. ÉVI 2. SZÁM

Leithner, S.—Zimmermann, H.: Piaci érték és aggregált osztalékok.

Wenzel, H. D.—Wrede, M.: Aranyszabályú költségvetési politika.

Butare, T.—Bürgenmeier, B.: Svájc és az EK-országok árai közötti különbségek értékelése.

Wagner, T.: A reklám és a piaccsökkenés megrendeléses és piacorientált termelésnél.

Adam-Müller, A. F.: Optimális forgalombiztosítás, export és termelés egyéni kockázat jelenlétében.

1993. ÉVI 3. SZÁM

- Siebert, H.*: Nemzetközi vándorlás.
Poulain, M.: A migráció Európája: keresztút.
Zimmermann, K. F.: A migráció gazdasági következményei a hazai munkaerőpiacon.
Nordmann, J. L.: A svájci migrációs politika és külpolitika aktuális kérdései.
Straubhaar, T.—Weber, R.: A bevándorlás minőségi kérdései.
Forney, R.—Robyr, N.—Arbet, J.: Idegenek és őslakosok Svájcban: demográfiai divergenciák és konvergenciák.
Filippini, P.—Rossi, A.: Külföldi munkavállaló és területi munkanélküliségi diszparitás.
Bolzmann, C.—Fibbi, R.—Vial, M.: A bevándorlók nyugdíj előtt: maradni vagy visszatérni.
Marengo, M.: Olasz bevándorlás a svájci munkaerőpiacon.
Merz-Krobova, M.: Külföldi nők a svájci munkaerőpiacon.
Pteroudis, E.: Migrációs politika és munkaerőpiac.
Schaad, J.—Schellenbauer, P.: Specifikus humántőke, implicit egyetértés és külföldi munkaerő.
Piguet, E.: Bevándorlás és független foglalkozás.
Bretschger, L.: Migráció és nemzetközi versenyképesség.
Buhmann, B.: Hol vannak a meghonosodott svájciak?
Straubhaar, T.—Weber, R.: A bevándorlás hatásai.
Gaillard, S.—Salzgeber, R.: Egy neoklasszikus négy szektoros modell a munkaerőpiac liberalizálása strukturális hatásainak becslésére.
Kohli, U.: Nemzetközi munkaerő-mobilitás és -importigény.
Hort, M.: Migráció és szociális biztonság.

1993. ÉVI 4. SZÁM

- Kohli, U.*: A GNP növekedésének elszámolása a nyitott gazdaságban: paraméteres és nemparaméteres becslések Svájcra.
Kugler, P.: Importkereslet, exportkínálat és technikai fejlődés.
Emons, W.: Bevezetés a másnak okozott károk jogi és gazdasági elméleteibe.
Antille, G. és mások: Svájc és az európai gazdasági terület.
Hoesli, M.—Gacem, B.—Bender, A. R.: A svájci ingatlanok értékének becslése.

1994. ÉVI 1. SZÁM

- Mattei, A.*: A svájci fogyasztói választék összefüggései.
Kürsteiner, G.—Rindisbacher, M.: Valódi üzletciklusmodellek néhány svájci példája.
Egli, D.: A svájci tehermentesítési lehetőség balsiker?
Gottinger, H. W.: A veszélyes hulladékok szabályozása és ellenőrzése.
Hösl, M.: Svájc esetleges hatása az EK Tanácsára: a Banzhaf-féle erőindexek elemzése.

DEMO
GRAFIE

revue pro výzkum populačního vývoje

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1994. ÉVI 2. SZÁM

- Fellegi, I.*: Tervezés és prioritások megállapítása a Kanadai Statisztikai Hivatalnál.
Voknérová, O.: Szabványos termékosztályozás.
Blagonravová, Z.: Mikrocenzusok Németországban — helyettesíthetetlen információforrások.

1994. ÉVI 3. SZÁM

- Zeuthen, H. E.*: Kapcsolat az adatszolgáltatókkal és a felhasználókkal: a dán tapasztalat.
Kozák, J.: Üres változók használatának lehetőségei idősorok elemzésében: két illusztráció.
Pelej, J.: GDP-kiadások összehasonlítása Ausztria és a korábbi Csehszlovákia között.

Allgemeines
Statistisches
ArchivA NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 7. SZÁM

- Merk, H. G.*: A statisztikai rendszer szervezete az Európai Közösségen belül. Decentralizáció—centralizáció.
Hein, R.—Hoepfner, D.—Stapel, S.: A társadalmi termék számítása a volt Német Demokratikus Köztársaságra.
Angele, J.: A fizetésképtelenség miatti veszteségek.
Spörel, U.: Belföldi turizmus. A vendégelszállásolás.

1993. ÉVI 8. SZÁM

- Schäfer, D.—Bolleyer, R.*: Magánháztartások használati javai.
Lüken, S.—Riede, T.: Az aktív keresők megoszlása az új tartományokban és Kelet-Berlinben.
Breidenstein, W.: A szövetségi igazgatásban foglalkoztatott személyzet 1992. június 30-án.
Kaiser, J.: Kiválasztott magánháztartások bevételei és kiadásai 1992-ben.
Heinlein, D.: A fizikai dolgozók keresetének folyamatos megfigyelése az új tartományokban és Kelet-Berlinben.
Radermacher, W.—Höh, H.: Nyersanyagfogyasztás.